

TÜRKİYE'DE GÜNCEL MALİ SORUNLAR

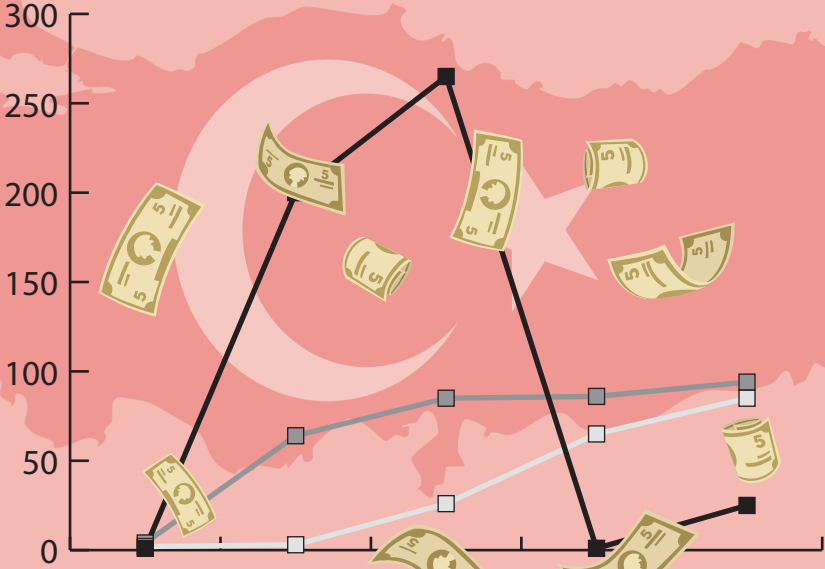
EDİTÖR : Dr. Adil AKINCI

YAZARLAR:

Ali KONAK
Betül Şeyma ALKAN
Emrah KIRATOĞLU

Esra UYGUN
Fatma KIZILKAYA
Ferit KARAHAN

Filiz ÖZBAY
Hicran KASA
Mehmet DAĞ
Meltem KESKİN KÖYLÜ

ISBN-978-605-7510-25-9

TÜRKİYE'DE GÜNCEL MALİ SORUNLAR

EDİTÖR:
ADİL AKINCI

YAZARLAR:
ALİ KONAK
BETÜL ŞEYMA ALKAN
EMRAH KIRATOGLU
ESRA UYGUN
FATMA KIZILKAYA
FERİT KARAHAHAN
FİLİZ ÖZBAY
HİCRAN KASA
MEHMET DAG
MELTEM KESKİN KÖYLÜ

ISBN- 978-605-7510-25-9

**Institution Of Economic Development And Social Researches
Publications®**

(The Licence Number of Publicator: 2014/31220)

TURKEY TR: +90 342 606 06 75

USA: +1 631 685 0 853

E posta: kongreiksad@gmail.com

www.iksad.org

www.iksadkongre.org

Kitabın tüm hakları İKSAD Yayınevi'ne aittir.

İzinsiz çoğaltılamaz, kopyalanamaz.

Metinlerden etik ve yasal olarak yazarlar sorumludur

Iksad Publications- 2018© ISBN- 978-605-7510-25-9

ÖNSÖZ

Günümüz ekonomilerinde yaşanan değişim ve dönüşüm, bu gelişmelerin yarattığı sorunlar ekonomik ve toplumsal hayatımızın içerisinde önemli bir yere sahiptir. Politika yapıcılar, ülkelerin mali sorunlarına çözüm bulmaya çalışarak, ülkelerin ekonomik büyüme ve kalkınmasını sürdürülebilir bir hale getirmeye ve aynı zamanda da ülkenin geleceğini şekillendirmeye çalışmaktadır. Bu bakımdan mali gelişmişlik düzeyi, ülkenin siyasal, sosyal ve toplumsal yaşam standartlarının seviyesini belirleyen en önemli faktörlerin başında gelmektedir. Bu kitapta, ekonomide yaşanan mali değişimi ve dönüşümü dikkate alan çalışmalar bir araya getirilmeye çalışılarak, ülkenin içinde bulunduğu siyasal, sosyal ve toplumsal standartların yükseltilmesi amaçlanmıştır.

Kitap içerisinde çok değerli dokuz adet çalışma yer almaktadır. Kitap içerisinde yer alan bölümlerde, Fatma KIZILKAYA ve Mehmet DAĞ, vergi gelirleri ile ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi analiz etmişlerdir. Esra UYGUN ve Hicran KASA, günümüzün en önemli problemlerinden birisi olan çevre kirliliği ile mücadelede

vergi politikalarının etkilerini incelemişlerdir. Emrah KIRATOĞLU ve Filiz ÖZBAY, kamu maliyesi araçlarının gelir dağılımı üzerindeki etkisini sosyal devlet politikası kapsamında incelemişlerdir. Mehmet DAĞ ve Fatma KIZILKAYA, dış borçların sürdürülebilirliğini güncel ekonometrik analiz yöntemleriyle incelemişlerdir. Meltem KESKİN KÖYLÜ, finansal risklerden korunma yolu olarak türev finansal varlık kullanımını konusunu incelemiştir. Betül Şeyma ALKAN, Türkiye Muhasebe Standartları kapsamında karşılık kavramı ve karşılıkların muhasebeleştirilmesi konusunu incelemiştir. Ali KONAK, teknolojik alanda yaşanan gelişmelerin ekonomik ve ticari yaşamda yarattığı değişiklikleri ve bu değişim sosyo-ekonomik faktörler üzerindeki etkilerini incelemiştir. Ferit KARAHAN, borsa yatırım fonlarının performans ölçüm yöntemleri ile değerlendirilmesini ampirik bir çalışma ile incelemiştir.

DR. ADİL AKINCI

İÇİNDEKİLER

1.BÖLÜM
TÜRKİYE'DE VERGİ GELİRLERİ-EKONOMİK
BÜYÜME
İLİŞKİSİ: DÖNEMSEL BİR ANALİZ
FATMA KIZILKAYA
MEHMET DAĞ
5-44

2.BÖLÜM
ÇEVRE SORUNLARI İLE MÜCADELEDE ÇEVRE
VERGİLERİNİN ETKİSİ: SEÇİLMİŞ BAZI ÜLKELER
İLE TÜRKİYE KARŞILAŞTIRMASI
ESRA UYGUN
HİCRAN KASA
45-77

3.BÖLÜM
SOSYAL DEVLET ANLAYIŞI KAPSAMINDA
TÜRKİYE'DE GELİR DAĞILIMI
EMRAH KIRATOĞLU
FİLİZ ÖZBAY
78-126

4.BÖLÜM
TÜRKİYE’DE DIŞ BORÇLARIN
SÜRDÜRÜLEBİLİRLİĞİ: FOURIER YAKLAŞIMI İLE
BİR UYGULAMA
MEHMET DAĞ
FATMA KIZILKAYA
127-154

5.BÖLÜM
FİNANSAL RİSKLERDEN KORUNMA YOLU
OLARAK TÜREV FİNANSAL VARLIK KULLANIMI
MELTEM KESKİN KÖYLÜ
155-200

6.BÖLÜM
TÜRKİYE MUHASEBE STANDARTLARI
KAPSAMINDA KARŞILIKLAR
VE MUHASEBELEŞTİRİLMESİ
BETÜL ŞEYMA ALKAN
201-243

7-BÖLÜM
E-TİCARETİN
SEÇİLMİŞ SOSYO-EKONOMİK
UNSURLAR ÜZERİNDEKİ ETKİLERİ
ALİ KONAK
244-306

8-BÖLÜM
TÜRKİYE' DEKİ BORSA YATIRIM FONLARININ
PERFORMANS ÖLÇÜM YÖNTEMLERİ İLE
DEĞERLENDİRİLMESİ
FERİT KARAHAN
307-332

1.BÖLÜM

TÜRKİYE’DE VERGİ GELİRLERİ- EKONOMİK BÜYÜME İLİŞKİSİ: DÖNEMSEL BİR ANALİZ

FATMA KIZILKAYA¹
MEHMET DAĞ²

---

¹ Öğr. Gör., Hakkâri Üniversitesi, fatmakizilkaya@hakkari.edu.tr

² Dr. Öğr. Üyesi Hakkâri Üniversitesi, mehmetdag@hakkari.edu.tr

GİRİŞ

Günümüzde vergiler, maliye politikasının araçlarından biri olarak mali fonksiyonlarının yanında ekonomik ve sosyal fonksiyonlara da sahiptir. Bu nedenle vergi politikaları, ekonomi politikalarının planlanma aşamasında önemli unsurlardan biri olarak değerlendirilmektedir. Vergi sistemine yönelik düzenlemeler ile devletler piyasalardaki yatırım seviyesi, mal ve hizmet üretimindeki tercihler, tasarruflar ve tüketici talebi üzerinde etkili olabilmektedir. Bu noktada vergi sisteminin makroekonomik politikalara uygun bileşenler içererek kalkınmaya ve ekonomik istikrara katkıda bulunması beklenmektedir. Özellikle gelişmekte olan ülkelerde büyüme hedeflerine ulaşmak amacıyla vergilere başvurulduğu görülmektedir. Buna ek olarak vergiye gelir dağılımının kontrolü, ekonomik istikrara katkı sunması gibi çeşitli fonksiyonlar yüklendiğinden hareketle vergilemenin ekonomik dengeler açısından öneminin giderek arttığı ifade edilebilir.

Vergilerin sınıflandırmasında temel ayrımlardan biri dolaylı-dolaysız vergiler ayrımıdır. Dolaylı vergiler mal veya hizmet üzerinden dolaylı olarak tahsil edilen vergiler olarak nitelendirilebilir. Bu tür vergiler mal veya hizmet satın alındığı sırada ödendiğinden tahsili kolay ve ucuz olduğu için sıklıkla başvuru vergilerdir. Katma Değer Vergisi ve Özel Tüketim Vergisi, Banka ve Sigorta Muameleleri Vergisi, Gümrük Vergisi, Damga Vergisi dolaylı vergilere örnek olarak verilebilir. Dolaysız vergiler ise kişi ve kurumlardan elde ettikleri gelir düzeyine göre alınan vergiler olup bu tür vergilere örnek olarak Gelir Vergisi, Kurumlar Vergisi, Motorlu Taşıtlar Vergisi, Emlak Vergisi verilebilir. Dolaylı ve dolaysız vergilerin ekonomik büyüme üzerinde farklı etkilerde bulduklarına dair çeşitli görüşler mevcuttur.

Bu çalışmada, ilk bölümde vergileme ve ekonomik büyüme ilişkisi hakkında teorik bilgilere, ikinci bölümünde ise konu ile ilgili literatüre yer verilmiştir. Çalışmanın üçüncü bölümünde, Türkiye’de uzun dönemde dolaylı ve dolaysız vergiler

ile toplam vergi gelirlerinin büyüme üzerindeki etkileri 1976-2016 dönemi için yıllık veriler kullanılarak incelenmiştir. Sonuç kısmında ise genel bir değerlendirme ve politika önerileri ile çalışma sonlandırılmıştır.

1.TEORİK ÇERÇEVE

Devletin ekonomik, mali ve sosyal amaçlarla vergileme yetkisine dayanarak karşılıksız olarak aldıkları parasal tutarlar olarak tanımlanabilecek olan vergi kavramı ekonomi politikası açısından önemli bir araç olarak değerlendirilmektedir. Ağırlıklı olarak kamu harcamalarının finansmanı ve iktisat politikası hedeflerine ulaşmada başvurulan kaynaklardan biri olan vergileme anlayışı, zaman içinde değişimler göstermiştir.

Vergi oranları, miktarı ve vergilerin kapsamındaki değişiklikler bazı vergi türlerinin toplam vergi gelirleri içerisindeki payını değiştirmesine, yeni tür vergileri uygulamasına veya mevcut vergi türlerini azaltmasına bağlı olarak

ekonominin genelinde tasarrufları, gelir dağılımını, yatırım-üretim-tüketim transfer harcamalarını, kalkınma-büyüme-istihdam-enflasyon oranını etkileyebilmektedir. Bu nedenle verginin gelir dağılımından, mal ve hizmetlerin fiyatlarını belirlemeye kadar pek çok alanda etkili bir maliye politikası aracı olmasını dikkate alarak birçok OECD ülkesi vergi oranlarında indirimleri esas alan reformları uygulayarak tasarrufları, yatırımları ve girişimcilik faaliyetlerini teşvik etmektedir (Terzi, 2016:20). Görüldüğü üzere vergi, ekonomide birtakım dengeler üzerinde etkili olabilmektedir. Ancak vergiler söz konusu dengeler üzerinde olumlu olduğu kadar olumsuz etkilere de neden yol açabilmektedir (Altay, 2017:159). Bu noktada vergilerin ekonomi üzerindeki etkilerine dair farklı yaklaşımların mevcut olduğu ifade edilmelidir.

Ekonominin büyüme boyutunda vergi politikalarının etkisinin olup olmadığı konusu iktisadi büyümeye ilişkin geliştirilen modellerde yer verilen konulardan biridir. Bu konudaki başlıca iki görüş olan

Neo klasik büyüme modeli ve içsel büyüme modeli vergi-büyüme ilişkisine dair farklı görüşleri savunmaktadır.

Neo klasik büyüme modeline göre ülkeler uzun dönemde durağan durum denge seviyesine ulaşacağından büyüme oranı üzerinde vergi politikalarının uzun dönemde bir etkisi olmayacağı savunulmaktadır (Solow, 1956:66-68; Kibritçioğlu, 1998:214, Saraç, 2015:23).

Barro (1990) ve Lucas (1990) tarafından öncülüğü yapılan içsel ekonomik büyüme modellerine göre ise, ekonomilerde uzun dönem durağan büyüme hızı yeniden üretilebilir sermaye birikimi tarafından belirlenmektedir. Bu nedenle fiziki ve beşeri sermaye birikimini olumsuz yönde etkileyen vergi politikalarının büyüme hızını yavaşlatacağı ileri sürülmektedir (Açıkgöz, 2008: 92; Widmalm, 2001: 201; Milesi-Ferretti ve Roubini, 1995'den aktaran: Saraç, 2015). Buna göre, içsel büyüme teorilerine göre, uzun dönemde vergi politikaları dahil maliye

politikaları iktisadi büyüme üzerinde etkili olabilmektedir (Bleaney vd., 2001:39'dan aktaran: Topal, 2017:186). Vergi politikalarının büyüme alanında belirleyici rol oynadığı içsel büyüme modelinde savunulan görüşler arasında yer almaktadır (Yülek, 1997:11). Vergiler, içsel büyüme modellerine göre refah kazanç ya da kayıplarına yol açma ve ekonominin uzun dönem büyüme potansiyelini olumlu ya da olumsuz etkilemek gibi işlevlere sahiptir (Topal, 2017:186). Vergi politikası araçları Benos (2009) tarafından fiziksel ve beşeri sermaye üzerindeki etkilerine göre olumsuz etkilere sahip oldukları durumda "bozucu vergiler" ve olumsuz etkilere yol açmadıkları durumlarda ise "bozucu olmayan vergiler" olarak sınıflandırılmıştır. İktisadi büyümeye ilişkin literatürde bozucu vergilere örnek olarak, sermaye birikimini olumsuz yönde etkileyip iktisadi büyüme oranını düşüren ve dolaysız vergi niteliğindeki gelir vergisi ve kurumlar vergisi verilebilir. Satışlardan alınan vergiler ise yalnızca dönemler arası tüketim tercihini değiştirdiği ve sermaye birikimi ile iktisadi

büyüme üzerinde olumsuz etkilere yol açmamasından hareketle bozucu vergi niteliği taşımamaktadır. İçsel büyüme modellerindeki bu yaklaşımlar teorik düzeyde vergilemenin ve vergi hasılatının bileşiminin ekonomik büyüme üzerindeki etkisine vurgu yapmaktadır (Ünlükaplan ve Arısoy, 2011:73). Bu ayrıma göre, büyümeyi olumsuz şekilde etkileyen "bozucu vergiler", ağırlıklı olarak dolaysız vergilerden oluşmaktadır. Dolaysız vergiler bu yaklaşıma göre, ekonominin sermaye birikimi, tasarruf, araştırma-geliştirme, hammadde ve işgücü düzeylerini etkileyerek ekonomik büyümeye olumsuz yönde etkilemektedir. Bozucu olmayan vergiler kabul edilen dolaylı vergiler ise büyümenin kaynakları üzerinde daha zayıf etkiler ortaya çıkarmaktadır. İçsel büyüme teorilerine göre gelir üzerinden alınan vergiler (özellikle de kurumlar vergisi) büyümeyi yavaşlatan bozucu vergiler iken tüketim vergileri ise bozucu olmayan vergiler olup net etkileri bu vergilerden sağlanan gelirlerin nasıl kullanıldığına ve ekonomideki işgücü arz esnekliğine bağlıdır

(Mendoza vd, 1999: 101; Widmalm, 2001: 201'den aktaran Topal, 2017:187). Çalışmanın bu kısmında Türkiye'de dolaylı-dolaysız vergiler bağlamında vergi gelirlerinin dağılımının zaman içindeki seyrine yer verilecektir.

2. LİTERATÜR ÖZETİ

Vergi-ekonomik büyüme ilişkisini ele alan çalışmalara genel olarak bakıldığında vergilerin kurumlar vergisi-gelir vergisi-harcama vergileri ayrımları çerçevesinde sınıflandırıldığı görülmektedir. Bunun yanında kısa vade-uzun vade ayrımı da incelemelerde değinilen bir diğer husus olarak karşımıza çıkmaktadır.

Branson ve Lovell (2001), 1946-1995 dönemi için Yeni Zelanda'yı incelemek amacıyla EKK yöntemiyle yaptıkları çalışmada dolaysız vergilerin dolaylı vergilere oranla ekonomi üzerinde daha olumsuz etkilere neden olduğunu belirlemişlerdir. 2001 yılında Widmalm tarafından yapılan bir çalışmada, yatay kesit veri analizi kullanılarak

23 OECD ülkesi ele alınmış ve 1965-1990 döneminde vergi gelirinden ekonomik büyümeye doğru negatif ve tek yönlü bir nedensellik ilişkisi olduğunu ileri sürmüştür (Widmalm, 2001). Lee ve Gordon (2005), 70 ülkeden 1970-1997 dönemini içeren verileri kullanarak yaptıkları çalışmada panel regresyon yöntemini kullanmışlardır ve çalışmada kurumlar vergisi ile ekonomik büyüme arasında negatif bir ilişki olduğu ve şahıslardan alınan gelir vergisi ile ekonomik büyüme arasında bir ilişki bulunmadığı bulgusunu elde etmişlerdir. OECD ülkelerini konu alan bir diğer çalışmada Johansson vd. (2008), panel regresyon modeli ile kurumlar vergisinin ekonomik büyüme üzerinde en fazla bozucu etkiye sahip vergi olduğunu, bunu gelir ve harcama vergilerinin takip ettiğini tespit etmiştir. Arnold (2008), 21 OECD ülkesi için panel veri analizi ile yaptığı çalışmada benzer bir şekilde kurumlar vergisinin büyüme üzerinde olumsuz etkiye neden olduğu bulgusuna ulaşmıştır. Acosta-Ormaechea ve Yoo, (2012) dinamik panel veri analizi kullanarak yaptıkları çalışmada 1970-2009 döneminde

69 lke için kurumlar vergisinin ekonomik büyüme üzerinde en fazla negatif etkiye sahip vergi olduğunu, bunu kişisel gelir vergilerinin takip ettiğini ortaya koymuŐlardır. 1969-2003 dönemine ilişkin regresyon analizi kullanılarak yapılan çalışmada Wet vd. (2005), Güney Afrika Cumhuriyeti'nde dolaylı vergilerle ekonomik büyüme arasında bir ilişki olmadığını; ancak dolaysız vergilerden ekonomik büyümeye doğru negatif ve tek yönlü bir nedensellik ilişkisi olduğunu belirlemiştir. Anastassiou ve Dritsaki (2005), Johanssen eşbütünleşme ve Granger nedensellik testi kullanarak Yunanistan'da vergi gelirleri, dolaysız marjinal vergi oranları, tasarruf-gelir oranı ve büyüme oranı arasındaki ilişkiyi uzun dönem ve kısa dönem boyutlarıyla ele almışlardır. Çalışma sonucunda değişkenler arasında uzun dönemli bir ilişkinin varlığını gösteren bulgulara eriŐmiŐlerdir. Kısa dönemde ise dolaysız marjinal vergi oranları ve vergi gelirlerinden büyümeye doğru tek yönlü bir nedensel ilişki olduğu belirtilmiŐtir. Çevik ve Oh (2013), 26 OECD lkesi için Panel ARDL yöntemi kullanarak

yaptıkları çalışmada 1980-2010 dönemini ele almışlar ve gelir ve servet vergilerinin ekonomik büyüme üzerinde negatif, tüketim ve kurumlar vergilerinin ise pozitif yönde etkili olduğu bulgusuna ulaşmışlardır.

Stoilova ve Patonov (2012) tarafından panel regresyon yöntemi ile yapılan ve Avrupa Birliği üyesi 27 ülkenin 1995-2010 dönemi için ele alındığı bir çalışmada dolaysız vergilerin ekonomik büyüme üzerinde güçlü ve doğrudan bir etkisinin bulunduğu bulgusuna ulaşılmıştır.

Amerika Birleşik Devletleri (ABD) açısından vergilerin ekonomik büyüme ile ilişkisini inceleyen bir çalışmada yüksek vergi oranlarının ekonomi üzerinde negatif etkide bulunduğu sonucu ortaya konulmuştur (Vedder,2001). ABD'de 1970-1999 arası dönemi ele alan çalışmasında Reed (2008), DOLS analizi yöntemini kullanmıştır. Çalışmada vergi gelirlerinin genel kamu harcamaları için kullanılmasının kişisel gelir düzeyinin artışı üzerinde olumsuz etkiye neden olduğunu ortaya konulmuştur.

Loganathan vd. (2017), bazı Asya ülkeleri (Çin,Hindistan,Endonezya, Güney Kore, Malezya,Tayland) için 1990-2014 dönemini ele aldıkları çalışmada Panel Nedensellik analizi kullanmışlardır. Analiz sonucunda büyüme ve vergi gelirleri arasında iki yönlü ilişki bulunduğu tespit edilmiştir.

Ürdün ekonomisinde vergi yapısı ve ekonomik büyüme ilişkisi Mdanat vd. (2018) tarafından yapılan bir çalışmaya konu olmuştur. Çalışmada VECM modeli kullanılmış ve 1980-2015 dönemi için gelir ve kurumlar vergisinin büyüme üzerinde bozucu etkiye neden olduğu gümrük ve tüketim vergileri için ise bozucu olmayan-pozitif bir etkiye neden olduğu bulgusu elde edilmiştir.

Türkiye açısından vergi gelirleri-ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi inceleyen çalışmalar son yıllarda artış göstermiştir. Durkaya ve Ceylan (2006), birim kök ve eşbütünleşme testi kullanarak yaptıkları çalışmada Türkiye'de doğrudan vergiler ile ekonomik

büyüme arasında bir ilişki bulunduğu sonucuna varmışlardır. Tezcan (2007), yaptıkları çalışmada 1980-2005 dönemi yıllık verilerini kullanmış ve vergi ile ekonomik büyüme arasında uzun süreli ve pozitif yönlü bir ilişki olduğunu belirlemiştir. 1960-2016 döneminde Türkiye'de kamu vergi gelirleri ile ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi incelediği çalışmada Temiz (2008), eşbütünleşme testi kullanarak yaptığı çalışmada toplam vergi gelirleri ve ekonomik büyüme arasında iki yönlü bir ilişki bulunduğu bulgusuna ulaşmıştır. Açıkgoz (2008), uyguladığı Granger nedensellik analizi ile 1968-2006 döneminde dolaysız vergi gelirleri ile ekonomik büyüme arasında tek yönlü bir nedensellik ilişkisi bulunduğunu tespit etmiştir. Mucuk ve Alptekin (2008) tarafından yapılan çalışmada VAR analizi kullanılmış ve 1975-2006 verileri incelenmiştir. Çalışmada doğrudan vergi gelirleri ile ekonomik büyüme arasında kısa dönemde bir ilişki bulunduğu sonucu ortaya konulmuştur. Kuştepelı ve Bilman (2009), Türkiye'de 1975-2004 yılları arasında

vergilerin ekonomik büyüme üzerindeki etkilerini araştırdıkları çalışmada toplam vergilerin yanı sıra dolaylı ve dolaysız vergileri ayrı olarak incelemiştir. Yöntem olarak Engle-Granger ve Johansen eşbütünleşme testlerinin kullanıldığı çalışma sonuçlarına göre, toplam vergiler/GSYİH, gelir vergisi/GSYİH, mal ve hizmet vergisi/GSYİH oranları arttıkça, uzun dönemde büyüme oranının azaldığını göstermektedir. Çalışmada ayrıca ekonomi büyüdükçe gelir vergisi/GSYİH oranının düşmekte olduğu, ticaret vergisi/GSYİH oranı arttıkça ekonomik büyümenin arttığı izlenmiştir. Mangır ve Ertuğrul, (2012) yaptıkları çalışmada Türkiye için vergi yükü büyüme ilişkisi 1988-2011 dönemi için incelemiş ve Türkiye’de vergi yükünün artırılması yönündeki uygulamaların büyümeyi negatif etkilediği yönünde sonucuna ulaşmışlardır. Helhel ve Demir (2012), vergi gelirleri ile ekonomik büyüme ilişkisini Türkiye açısından 1975-2011 dönemini esas alarak yaptıkları çalışmada kısa vadede vergi gelirleri ile ekonomik büyüme arasında bir ilişki bulunmadığını buna karşın,

uzun vadede bir ilişki bulunduğunu tespit etmişlerdir. Saraç (2015), 1969-2013 dönemi için yaptığı ve Markov rejim değişim tekniğini kullandığı çalışmada dolaylı vergiler esas alınarak hesaplanan vergi yükünün ekonomik büyümeye olumlu katkıda bulunduğunu, dolaysız vergiler üzerinden hesaplanan vergi yükünün ise ekonomik büyümeyi olumsuz yönde etkilediği bulgusunu ortaya koymuştur. Yılmaz ve Yavuz ve Beşel (2015), Türkiye'de 1960-2012 dönemi için uluslararası ticaret ve işlemlerden alınan vergiler ile ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi inceledikleri çalışmada nedensellik testleri kullanmıştır. Çalışma sonucunda Toda-Yamamoto nedensellik testi sonuçlarına göre nedensellik ilişkisi bulunamazken, Frekans nedensellik testi sonuçlarına göre ise ekonomik büyümeden uluslararası ticaret ve muamelelerden alınan vergi gelirlerine doğru tek yönlü ve geçici nedensellik ilişkisi olduğu tespit edilmiştir. Türkiye'de 1980-2013 döneminde doğrudan ve dolaylı vergi gelirleri ile GSYİH arasındaki ilişkinin analiz edildiği çalışmada Terzi ve Yurtkuran

(2016), VAR nedensellik analizi kullanarak yaptıkları çalışmada doğrudan vergilerle GSYİH arasında çift yönlü, GSYİH' dan doğrudan gelirlere pozitif ve doğrudan vergilerden GSYİH'ya negatif bir nedensellik ilişkisi olduğu bulgusuna ulaşmışlardır. Demir ve Sever (2017), OECD bağlamında Türkiye dâhil 11 ülkeden alınan veriler ile vergi gelirlerinin ekonomik büyüme üzerindeki etkisini panel veri analizi ile incelemişlerdir. Çalışmada hem kısa dönemde hem de uzun dönemde dolaylı ve dolaysız vergiler ile ekonomik büyüme arasında bir ilişki olduğu bulgusunu elde etmişlerdir

3. EKONOMETRİK YÖNTEM VE BULGULAR

Bu çalışmada 1976-2016 dönemi verileri kullanılarak iki farklı model kurulmuştur. Birinci model ile Türkiye’de uzun dönemde dolaylı vergiler (*it*) ve dolaysız vergilerin (*dt*) ekonomik büyüme (*lgdp*) üzerindeki etkileri; ikinci modelde ise toplam vergi gelirlerinin (*tr*) ekonomik büyüme üzerindeki etkileri araştırılmıştır. Büyüme değişkeni olarak Reel GSYİH (2010 sabit fiyatlarla), vergiler ise GSYİH içindeki payları olarak alınmıştır. Reel GSYİH değişkeninin logaritması alınmış ve analizde kullanılan değişkenler Maliye Bakanlığı Bütçe ve Mali Kontrol Genel Müdürlüğü (BUMKO), Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK) ve Dünya Bankası web sitelerinden derlenerek oluşturulmuştur. Çalışmada kullanılan modeller şu şekildedir.

$$\text{Model 1: } lgdpt = f(dt_t, it_t) \quad (1)$$

$$\text{Model 2: } lgdpt = f(tr_t) \quad (2)$$

Bu çalışmada; ele alınan iki farklı model eşbütünleşme analizi çerçevesinde incelenmiştir. Bu bağlamda ilk olarak; serilerin durağanlıkları, Genişletilmiş Dickey-Fuller (ADF) birim kök testiyle incelenmiştir. İkinci aşamada ise seriler arasında eşbütünleşme ilişkisinin varlığı Johansen eşbütünleşme testiyle sınanmış ve uzun dönem eşbütünleşme katsayıları elde edilmiştir.

3.1. Birim Kök Testi

Birim kök sürecinin özelliği bir şokun uzun kalıcı etkiye sahip olmasıdır. Literatürde çok sayıda birim kök testi bulunmaktadır. Dickey-Fuller (DF) testi ve onun uzantısı olan Genişletilmiş Dickey-Fuller (ADF) testi en yaygın kullanılan birim kök testidir. ADF testinde tahmin edilecek denklemler Denklem (3), (4) ve (5)'de verilmiştir.

$$\Delta Y_t = \delta Y_{t-1} + \sum_{i=1}^m \alpha_i \Delta Y_{t-i} + u_t \quad (3)$$

$$\Delta Y_t = \beta_1 + \delta Y_{t-1} + \sum_{i=1}^m \alpha_i \Delta Y_{t-i} + u_t \quad (4)$$

$$\Delta Y_t = \beta_1 + \beta_2 t + \delta Y_{t-1} + \sum_{i=1}^m \alpha_i \Delta Y_{t-i} + u_t \quad (5)$$

Denklem (3), (4) ve (5), Dickey-Fuller denklemlerine bağımlı değişkenin gecikmeli değerlerinin modele dâhil edilmesiyle elde edilmiştir. Eşitliklerde serinin birim köke sahip olduğunu ifade eden temel hipotez ($H_0: \delta = 0$) reddedilirse serinin durağan olduğuna karar verilmektedir. Değişkenlerin bütünleşik derecelerini belirlemek amacıyla ADF birim kök testi uygulanmıştır. Elde edilen test değerleri Tablo 1'de sunulmuştur.

Tablo 1: ADF Birim Kök Testi Sonuçları

<i>Değişken</i>	<i>ADF Test İstatistikleri</i>	<i>Kritik Değer</i>		
		<i>(%1)</i>	<i>(%5)</i>	<i>(%10)</i>
<i>lgdp</i>	6.244[0]	-2.624	-1.949	-1.611
Δ <i>lgdp</i>	-2.073 [1]**	-2.627	-1.949	-1.611
<i>tr</i>	0.779 [0]	-2.624	-1.949	-1.611
Δ <i>tr</i>	-6.677 [0]*	-2.625	-1.949	-1.611
<i>dt</i>	-0.196 [0]	-2.624	-1.949	-1.611
Δ <i>dt</i>	-7.069 [0]*	-2.624	-1.949	-1.611
<i>it</i>	-1.041 [0]	-2.624	-1.949	-1.611
Δ <i>it</i>	-2.199 [2]**	-2.628	-1.950	-1.611

Not: Köşeli parantez içindeki değerler, değişkenlerin, AIC'ye göre belirlenmiş uygun gecikme uzunluğunu belirtmektedir. *, ** ve *** sırasıyla; %1, %5 ve %10 anlamlılık düzeyinde durağanlığı ifade etmektedir.

Tablo 1'den izlenebileceği gibi ADF test istatistiği sonuçlarına göre, analizde kullanılan tüm

serilerin düzey değerde birim kök içerdiği ve serilerinin tamamının $I(1)$ olduğu görülmüştür. Elde edilen bu sonuçlara göre Johansen eşbütünleşme testinin uygulanabilmesi için gerekli ön koşul sağlanmıştır.

3.2. Eşbütünleşme Testi

Zaman serisi verileri kullanılarak yapılan ekonometrik analizlerde karşılaşılan sorunlardan biride durağan olmayan değişkenlerin modelde sahte regresyona sebep olmalarıdır (Göktaş, 2005:113). Sahte regresyondan kaçınmak ise iki Şekilde mümkün olmaktadır. Bunlardan birincisi değişkenleri durağanlaştırarak kullanmaktır. En yaygın durağanlaştırma işlemi ise fark almaktır ancak fark alma işlemi serilerin uzun dönem dinamiklerini yok etmektedir. İkincisi ise eşbütünleşme analizlerini kullanmaktır (Sevüktekin ve Nargeleçekenler, 2010:484). Durağan olmayan zaman serileriyle yapılan regresyon analizlerinin anlamlı olabilmesi ve gerçek ilişkileri yansıtabilmesi, ancak bu zaman

serileri arasında bir eşbütünleşme ilişkisinin varlığıyla mümkün olmaktadır (Gujarati, 1999: 725, 726). İlk olarak Engle ve Granger (1987) tarafından literatüre kazandırılan eşbütünleşme testi daha sonra Johansen (1988) ve Johansen ve Juselius (1990) tarafından geliştirilmiştir. Johansen yaklaşımı, p . dereceden bir vektör otoregresif süreç ele alınarak açıklanabilir;

$$y_t = A_1 y_{t-1} + \dots + A_p y_{t-p} + Bx_t + \varepsilon_t \quad (6)$$

Burada y_t ;düzeyde durağan olmayan $I(1)$ değişkenlerinin bir k vektörünü, x_t ; deterministik değişkenlerin bir d vektörünü, ε_t ise yenilik (innovation) vektörünü temsil etmektedir. Denklem (7) ile verilen modeli hata düzeltme formunda Denklem (7) ile yazabiliriz;

$$\Delta y_t = \pi y_{t-1} + \sum_{i=1}^{p-1} \tau_i \Delta y_{t-i} + Bx_t + \varepsilon_t \quad (7)$$

Denklem (7)'de $\pi = \sum_{i=1}^p A_i - I$ ve $\tau_i = -\sum_{j=i+1}^p A_j$ şeklinde ifade edilmektedir.

Burada, π matrisinin indirgenmiş bir rankı olarak tanımlanan eşbütünleşme hipotezi, $\pi = \alpha\beta'$ biçiminde ifade edilmektedir. α ve β' ($k \times r$) boyutlu ve rankı r olan iki matrisi temsil etmektedir. r ; eşbütünleşme ilişkisinin sayısını (rankı), β' ; değişkenlerin denge ilişkileri içinde uzun dönem etkilerini gösteren eşbütünleşme vektörünü, α ; hata düzeltme modelinde uyarlanma hızını göstermektedir. Buna göre, Johansen eşbütünleşme yönteminde, kısıtlanmamış bir VAR'dan π matrisi tahmin edilmekte ve π 'nin indirgenmiş rankıyla belirtilen koşulların geçerliliği test edilmektedir. π matrisinin rankı, λ_{trace} iz istatistiği yardımıyla elde edilmektedir. Johansen yönteminin uygulanabilmesi için, uygun gecikme sayısının belirlenmesi gerekmektedir. Uygun gecikme sayısının belirlenmesinde Akaike bilgi kriteri (AIC), Schwarz bilgi kriteri (SC), Hannan-Quinn bilgi kriteri (HQ), Ardışık modifiye edilmiş LR test istatistiği (LR) ve Son tahmin hatası kriteri (FPE) en sık kullanılanlar arasındadır. Bu çalışmada gecikme

uzunluğu belirlenirken kullanılan kriterler ve elde edilen gecikme uzunlukları Tablo 2'de sunulmuştur.

Tablo 2: Gecikme Uzunluğu Tespiti

<i>Model</i>	<i>Gecikme Uzunluğu</i>	<i>Kullanılan Kriter</i>	<i>Otokorelasyon Testi p-değeri</i>	<i>Değişen Varyans Testi p-değeri</i>
$lgdp_t = f(dt_t, it_t)$	1	LR, FPE, AIC, SC, HQ	0.2022	0.3726
$lgdp_t = f(tr_t)$	1	LR, FPE, AIC, SC, HQ	0.9282	0.3816

Tablo 2'den görülebileceği gibi ele alınan model için gecikme uzunluğunun 1 alınmasının uygun olduğu ve bu gecikme uzunluğuna sahip modellerde, otokorelasyon ve değişen varyans sorununun olmadığı görülmüştür. Eşbütünleşme ilişkisinin varlığı ve eşbütünleşme vektörü sayısını belirlemek amacıyla yapılan Johansen eşbütünleşme testi sonuçları Tablo 3'te sunulmuştur.

Tablo 3:Eşbütünleşme Testi Sonuçları

<i>Model</i>	<i>Boş Hipotez (H₀)</i>	<i>Alternatif Hipotez (H₁)</i>	<i>Özdeğer</i>	<i>λ_{trace}</i>	<i>Kritik Değer %5</i>
<i>lgdp_t =f(dt_t, it_t)</i>	<i>r = 0</i>	<i>r > 0</i>	0.502	40.942	35.192
	<i>r ≤ 1</i>	<i>r > 1</i>	0.222	13.735	20.261
	<i>r ≤ 2</i>	<i>r > 2</i>	0.095	3.934	9.164
<i>lgdp_t =f(tr_t)</i>	<i>r = 0</i>	<i>r > 0</i>	0.370	21.960	20.261
	<i>r ≤ 1</i>	<i>r > 1</i>	0.094	3.880	9.164

Tablo 3'ten izlenebileceği gibi her iki model için λ_{trace} değerleri, % 5 anlamlılık düzeyine sahip kritik değerlerden büyük olduğu için değişkenler arasında hiçbir eşbütünleşme ilişkisinin olmadığı ifade eden temel hipotez ($r=0$) reddedilerek seriler arasında eşbütünleşme ilişkisinin var olduğuna karar verilmiştir. Elde edilen eşbütünleşme testi sonuçlarına göre değişkenler arasında uzun dönemli bir ilişki olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Değişkenler arasındaki

uzun dönem eşbütünlüşme katsayıları Tablo 4'te sunulmuştur.

Tablo 4:Eşbütünlüşme Denklemleri ve Uzun Dönem Katsayıları

$lgdp_t = f(dt_t, it_t)$	Normalleştirilmiş eşbütünlüşme katsayıları (β')	$lgdp$	dt	it
		1.0000	0.86* (0.0990)	-0.27* (0.061)
	Eşbütünlüşme Denklemi	$lgdp = 31.18 - 0.86 dt + 0.27 it$		
$lgdp_t = f(tr_t)$	Normalleştirilmiş eşbütünlüşme katsayıları (β')	$lgdp$	tr	
		1.0000	-0.07 (0.044)	
	Eşbütünlüşme Denklemi	$lgdp = 24.61 + 0.07 tr$		

Not: Parantez içindeki değerler, standart hataları göstermektedir.

Tablo 4 ile verilen eşbütünlüşme denklemleri, uzun dönem ilişkisini göstermektedir. Birinci model için elde edilen uzun dönem katsayıları incelendiğinde uzun dönemde dolaysız vergilerin GSYİH içindeki payı ile büyüme arasında negatif, dolaylı vergilerin

GSYİH içindeki payı ile büyüme arasında ise pozitif bir ilişki olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Birinci modele göre dt değişkeninin katsayısı -0.86 ve it değişkeninin katsayısı ise 0.27 olarak elde edilmiştir. İkinci model için elde edilen uzun dönem katsayıları incelendiğinde ise uzun dönemde toplam vergi gelirlerinin GSYİH içindeki payı ile büyüme arasında pozitif bir ilişki olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Birinci modele göre tr değişkeninin katsayısı 0.07 olarak elde edilmiştir.

SONUÇ

Bu çalışmada; Türkiye’de uzun dönemde dolaylı ve dolaysız vergilerin ekonomik büyüme üzerindeki etkileri ile toplam vergi gelirlerinin büyüme üzerindeki etkileri eşbütünleşme analizi çerçevesinde incelenmiştir. Bu kapsamda ilk olarak; serilerin durağanlıkları, ADF birim kök testiyle incelenmiş ve ele alınan değişkenlerin düzey değerlerinde durağan olmayıp, birinci farkları alındığında durağan hale geldikleri görülmüştür. Seriler arasında eşbütünleşme ilişkisinin varlığı,

Johansen eşbütünlük testiyle sınanmıştır. Eşbütünlük analizi sonucunda, ele alınan her iki model için değişkenler arasında eşbütünlük ilişkisinin var olduğuna karar verilmiştir. Elde edilen uzun dönem katsayıları incelendiğinde ise uzun dönemde dolaysız vergilerin GSYİH içindeki payının artmasının büyümeyi negatif yönde, dolaylı vergilerin GSYİH içindeki payının artmasının büyümeyi pozitif yönde, toplam vergi gelirlerinin GSYİH içindeki payının artmasının ise büyümeyi pozitif yönde etkilediği sonuçlarına ulaşılmıştır.

Türkiye'de dolaysız vergiler arasında yer alan Kurumlar Vergisi'nin ülkeye yatırım çekme amacıyla indirim tabii tutulması nedeniyle yaşanan gelir kaybı dolaylı vergilerden elde edilen gelirlerle dengelenmeye çalışılmaktadır. Gelirler ve harcamalar üzerinden alınan vergiler genel olarak büyüme üzerinde bozucu etkiye neden olmamaktadır. Ancak gelir ve harcamalardan alınan vergilerde yaşanan artışlar vergilemenin sosyal amacını zedeleyici hale gelebilmektedir. Bu noktada vergi politikaları

belirlenirken vergilemenin mali ve iktisadi fonksiyonları yanında sosyal fonksiyonlarının da göz önünde bulundurulması gerekliliği ortaya çıkmaktadır. Öte yandan vergi yapısının düzenlenmesinde bileşenler oran, miktar ve tür olarak belirlenirken harcamalara dayalı vergi gelirlerinin ekonomik durgunluk dönemlerinde azalacağından hareketle toplam vergi gelirlerinde azalmaya yol açacağı göz önünde bulundurulmalıdır. Dolaylı-dolaysız vergiler ayrımında sosyal refahın gözetildiği, gelir dağılımını bozucu etkilerden kaçınılmasını sağlayacak düzenlemeler yapılmalıdır. Dolaysız vergilere sıklıkla başvurulmasının nedenlerinden biri de tahsilat kolaylığıdır. Vergi sisteminin sadeleştirilerek verginin tabana yayılması ve vergi tahsilat oranının artırılması yoluyla toplam vergi gelirleri içinde dolaylı-dolaysız vergiler arasındaki oransal dengesizliğin giderilmesine katkı sağlanabilecektir. Çalışmada elde edilen bir diğer bulgu toplam vergi gelirlerinin GSYİH içindeki payının artmasının büyümeyi pozitif yönde etkilediği şeklindedir. Bu çerçevede vergi tahsilatında etkinliğin

artırılması ve vergi sisteminde yapılacak düzenlemeler yoluyla toplam vergi gelirlerinde sağlanacak artışların büyüme konusunda destekleyici etkide bulunacağı tahmin edilmektedir.

KAYNAKLAR

Acosta-Ormaechea, S., Sola, S. ve Yoo, J. (2012). Tax Composition and Growth: A Broad Cross-country Perspective. *German Economic Review*.

Açıkgöz, Ş. (2008), Türkiye’de Vergi Gelirleri, Vergi Yapısı ve İktisadi Büyüme: 1968-2006, *Ekonomik Yaklaşım*, 19(68), 91-113.

Altay, A. (2015). *Kamu Maliyesi*. Seçkin Yayınevi, Ankara.

Anastassiou, T. ve Dritsaki, C. (2005). Tax revenues and economic growth: An empirical investigation for Greece using causality analysis. *Journal of Social Sciences*, 1(2), 99-104.

Arnold, J. (2008), Do Tax Structures Affect Aggregate Economic Growth?: Empirical Evidence from a Panel of OECD Countries, *OECD Economics Department Working Papers*, No. 643, OECD Publishing, Paris

Barro, R. J. (1990), Government Spending in a Simple Model of Endogenous Growth, *Journal of Political Economy*, 98 (5), pp. 103–125.

Benos, N. (2009). Fiscal policy and economic growth: empirical evidence from EU countries. *MPRA Paper*, No:19174.

Bleaney, M., Gemmell N. ve Kneller R., (2001), Testing the Endogenous Growth Model: Public Expenditure, Taxation, and Growth Over The Long Run, *Canadian Journal of Economics*, 34(1), pp. 36-57.

Çevik, S. ve Chang-Gyu Oh (2013), Tax Structure and Economic Growth: A Panel Data from OECD Countries, *Regional Industry Review*, 36(1), pp. 31-54.

Demir, M., ve Sever, E. (2017). Vergi Gelirleri Ekonomik Büyüme İlişkisi: OECD Ülkelerine İlişkin

Panel Veri Analizi. *Aksaray Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 9(2), 51-66.

Dickey, D.A. ve Fuller, W.A. (1979). Distributions of the Estimators for Autoregressive Time Series with a UnitRoot, *Journal of the American Statistical Association*, 74, pp.427-431.

Dickey, D.A. ve Fuller, W.A. (1981). Likelihood Ratio Statistics for Autoregressive Time Series with a UnitRoot, *Econometrica*, 49, pp.1057-1072.

Durkaya, M., Ceylan S. (2006) Tax Revenues and Economic Growth, *Maliye Dergisi*, N.150, p.79-89.

Engle, R. F. ve C.W. Granger (1987), Co-integration and Error Correction: Representation, Estimation, and Testing, *Econometrica*, Volume:55, Issue:2, p. 251-276.

Göktaş, Ö. (2005). *Teorik ve Uygulamalı Zaman Serileri Analizi*. İstanbul: Beşir Kitabevi.

Gujarati, D, N. (1999). *Basic Econometrics*. McGraw Hill.3rd Edition. İstanbul: Literatür Yayıncılık.

Helhel, Y. ve Demir, Y. (2012). The relationship between tax revenue and economic growth in Turkey: The period of 1975-2011. *In 3rd International Symposium on Sustainable Development*, May.

Johansen S. (1988). Statistical Analysis of Cointegration Vectors, *Journal of Economic Dynamics and Control*, 12, p. 231-54.

Johansen, S. ve Juselius, K. (1990). Maximum Likelihood Estimation and Inference on Cointegration With Application to the Demand for Money, *Oxford Bulletin of Economics and Statistics*, 52, s.169-210.

Johansson, Å., Heady, C., Arnold, J., Brys, B. ve Vartia, L. (2008). Taxation and Economic Growth (No. 620), *OECD Publishing*.

Kibritçioğlu, A. (1998), İktisadi Büyümenin Belirleyicileri ve Yeni Büyüme Modellerinde Beşeri Sermayenin Yeri, *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 53(1- 4), 207-230.

Kuştepli Y.R. ve Bilman, M., (2009). Türkiye'de Vergiler ve Büyüme Arasındaki Uzun Dönem İlişkisi,

Dokuz Eylül Üniversitesi İşletme Fakültesi Dergisi, 10(1), 119-130.

Lee, Y. ve Gordon, R. H. (2005). Tax Structure and Economic Growth, *Journal of Public Economics*, 89(5-6), 1027-1043.

Loganathan, N., Taha, R., Ahmad, N. ve Subramaniam, T. (2017). Taxation, Growth and the Stock Traded Nexus in Emerging Asian Countries: Heterogeneous and Semi-Parametric Panel Estimates. *Economic research-Ekonomska istraživanja*, 30(1), 566-580.

Lucas, R. E. (1990), Supply-Side Economics: An Analytical Review, *Oxford Economic Papers*, Vol. 42, pp. 293-316.

Mangır, F. ve Ertuğrul, H. M. (2012). Vergi Yüğü ve Ekonomik Büyüme İlişkisi: 1988-2011 Türkiye Örneği. *Maliye Dergisi*, 162, 256-265.

Mdanat, M. F., Shotar, M., Samawi, G., Mulot, J., Arabiyat, T. S. ve Alzyadat, M. A. (2018). Tax

structure and economic growth in Jordan, 1980–2015. *EuroMed Journal of Business*.

Mendoza, E. G., Milesi-Ferretti G. M. ve Asea P. (1997), On the Ineffectiveness of Tax Policy in Altering Long-Run Growth: Harberger's Superneutrality Conjecture, *Journal of Public Economics*, 66(1), pp. 99-126.

Milesi-Ferretti, G.M. ve Roubini, N. (1995), Growth Effects of Income and Consumption Taxes: Positive and Normative Analysis, *NBER Working Paper*, 5317, National Bureau of Economic Research, Cambridge, Mass.

Mucuk, M. ve V., Alptekin (2008), The Relationship Tax and Economic Growth in Turkey: VAR Analysis (1975-2006), *Maliye Dergisi*, N.155, p.159-174.

Reed, W.R. (2008), The Robust Relationship Between Taxes and U.S. State Income Growth *National Tax Journal*, 61 (1), 57-80.

Saraç, T. B. (2015). Vergi Yüğü ve Ekonomik Büyüme İlişkisi: Türkiye Örneği, *Maliye Dergisi*, 169, 21-35.

Sevüktekin, M. ve Nargeleçekenler, M. (2010). *Ekonometrik Zaman Serileri Analizi: Eviews Uygulamalı*, Nobel Yayın Dağıtım.

Solow, R. (1956), A Contribution to the Theory of Economic Growth, *The Quarterly Journal of Economics*, 70(1), 65-94.

Stoilova, D. ve Patonov, N. (2012), An Empirical Evidence For The Impact of Taxation On Economy Growth In The European Union, *Tourism and Management Studies International Conference Algarve Vol.3*, 1031-1039.

Temiz, D. (2008), The Relationship Between Tax Revenue and Economic Growth in Turkey : The Period of 1960-2006, *2.National Economy Congress*, İzmir,

Terzi, H. ve Yurtkuran, S. (2016). Türkiye’de Dolaylı/Dolaysız Vergi Gelirleri ve GSYH İlişkisi, *Maliye Dergisi*, (171), 19-33.

Topal, M. H. (2017). Vergi Yapısının Ekonomik Büyüme Üzerindeki Etkisi: OECD Ülkelerinden Ampirik Bir Kanıt, *Siyaset, Ekonomi ve Yönetim Araştırmaları Dergisi*, 5(3).

Ünlükaplan, İ. ve Arisoy, I. (2011). Vergi Yükü ve Yapısı ile İktisadi Büyüme Arasındaki Dinamik Etkileşimler Üzerine Uygulamalı bir Analiz, *METU Studies in Development*, 38(1), 71.

Vedder, R.K. (2001), Taxes and Economic Growth: Should States Adopt a Safehaven Strategy of Low-Tax Burdens to Foster Growth, Capital Formation and- Innovation? *Taxpayers NetworkInc*.

Wet, A.H., Schoeman, N.J. ve Koch, S.F. (2005), The South African Tax Mix and Economic Growth South, *African Journal of Economicsand Management Sciences (SJEMS)*, 8(2), 201-209.

Widmalm, F. (2001), Tax Structure and Growth: Are Some Taxes Better than Others?, *Public Choice*, 107(3/4), 199-219.

Yavuz, H. ve Beşel F. (2015), Türkiye’de Uluslararası Ticaret ve Muamelelerden Alınan Vergi Gelirleri-Ekonomik Büyüme İlişkisi: Frekans Nedensellik Analizi, *Siyaset, Ekonomi ve Yönetim Araştırmaları Dergisi*, 3(1), ss. 45-55.

Yılmaz, F. ve Tezcan, N. (2007). Vergi Hasılatı ve Sabit Sermaye Yatırımlarının Ekonomik Büyümeye Olan Etkisi: Ekonometrik Bir İnceleme, *Türkiye Ekonometri ve İstatistik Kongresi*, 1-14.

Yülek, M.A. İçsel Büyüme Teorileri, Gelişmekte Olan Ülkeler ve Kamu Politikaları Üzerine, *Hazine Dergisi*, 6, 89-105.

2.BÖLÜM

ÇEVRE SORUNLARI İLE MÜCADELEDE ÇEVRE VERGİLERİNİN ETKİSİ: SEÇİLMİŞ BAZI ÜLKELER İLE TÜRKİYE KARŞILAŞTIRMASI

ESRA UYGUN¹
HİCRAN KASA²

---

¹ Öğr. Gör. Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi Zile Meslek Yüksekokulu,
esra.uygun@gop.edu.tr.

² Öğr. Gör. Türk Hava Kurumu Üniversitesi Karaman Havacılık Meslek
Yüksekokulu, hkasa@thk.edu.tr.

1. GİRİŞ

Dünya nüfusundaki artışa bağlı olarak üretim ve tüketim faaliyetlerinin hızla artması, geleceğimizi tehdit edecek düzeyde çevre kirliliğine, doğal kaynakların azalmasına ve yavaş yavaş yok olmasına neden olmaktadır. Öte yandan küresel ısınma ve iklim değişiklikleri, ozon tabakasında meydana gelen inceltme, biyolojik çeşitliliklerin azalması ve yok olması, su, hava ve toprak kirliliğinin artması gibi sorunlar tüm dünyayı etkileyen bir durum haline gelmiştir.

Nitekim çevre kirliliği ile mücadele de çevre vergilerinin önemi de gün geçtikçe artmaktadır. Günümüzde de çevre vergileri de çevre koruma önlemleri arasında yer almakta ve özellikle son yıllarda OECD ve AB üyesi ülkelerde çevre kirliliğinin önlenmesi ve azaltılması amacıyla vergilemeden büyük ölçüde yararlanılmaktadır. Çevre vergileri, çevre ile ilişkili matrahlar üzerinden alınan “zorunlu” ve “karşılıksız” ödemeler ile hizmet karşılığı olarak alınan resim ve harçları ifade etmektedir. Çevre vergileri ile ilgili dünya ülkelerinde farklı sınıflandırmalar yapılmaktadır. OECD ve Avrupa Birliği İstatistik Birimi'nin (Eurostat) sınıflandırmasına göre çevre vergileri; enerji vergileri (energy taxes), kirlenme vergileri (pollution taxes), kaynak vergileri (resource taxes) ulaşım vergileri (transport taxes), olmak üzere dört kategoriden oluşmaktadır. Katma değer vergisi ise bu ayırmada yer almamıştır. Türkiye’de ise çevre vergisi olarak motorlu

taşıtlar vergisi, çevre temizlik vergisi özel tüketim vergisi ve katma değer vergisi olarak 4 çeşit vergi uygulamasına rastlanılmaktadır.

2. ÇEVRE SORUNLARI İLE MÜCADELEDE ÇEVRE VERGİLERİNİN ROLÜ

İkinci Dünya Savaşının ardında savaştan yeni çıkan ülkelerin en önemli hedeflerinden biri yeni bir düzen kurmaktır. Savaşın yaralarını sarmak isteyen ülkeler ekonomilerini canlandırmak için sanayileşmeye önem vermiş ve doğal kaynak kullanımının artmasına sebep olmuşlardır. Sanayileşme ile birlikte doğal kaynak kullanımının artması kirliliğin kısa sürede küresel düzeyde artmasına sebep olmuştur. Bu durum uzun dönemde ekonomik gelişmenin yanında çevrenin de dikkate alınması gerektiğini ortaya koymuştur³. Ayrıca, dünya nüfusunda yaşanan artış, üretim ve tüketim faaliyetlerindeki hızlı artmasına ve dünyanın geleceği için büyük bir tehdit unsuru oluşturarak, çevre kirliliğine, doğal kaynakların azalmasına ve zamanla yok olmasına sebep olmaktadır⁴.

---

³ Harun Tanrıvermiş, Çevre Kirliliğinin Vergilendirilmesi: İlkeler, Uygulamaları ve Türkiye Açısından Genel Değerlendirme, **Ekonomik Yaklaşım**, C:8, S:27, Kış, S.304.

⁴ Ersan Öz ve Hüseyin Kutbay, Ekolojik Vergileme: Seçilmiş Bazı Dünya Ülkeleri ile Türkiye Verilerinin Karşılaştırılması, **Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İİBF Dergisi**, Nisan 2016, 11(1), s.247.

Küresel ısınma ve iklim değışiklikleri, ozon tabakasında meydana gelen inceltme, biyolojik çeşitliliklerin azalması ve yok olması, su, hava ve toprak kirliliğinin artması gibi sorunlar tüm dünyayı etkileyen bir durum haline gelmiştir.

Dünya genelinde çevre sorunlarını azaltıcı kamusal önlemler alınmadığında, toprak, hava ve su kalitesi bozularak bütün temel ekonomik faaliyetlerin kalitesini azaltmakta ve insan sağlığı tehlikeye girmektedir. Çevre sorunlarının çözümünde uygulanan politikalar tek başına yetersiz kalmakta bu durum da iktisadi ve mali araçlarla desteklenme zorunluluğunu getirmektedir. Bu sebeple çevre kirliliğiyle mücadelede çevre vergileri gibi mali araçların önemi artmakta ve çevresel kirliliğin önlenmesinde vergisel düzenlemelerin getirilmesinin temelini oluşturmaktadır⁵.

Kamusal çevre politikaları da bu noktada çevre sorunları ile mücadele için getirilen uygulamalardan birisidir. Hem küresel çevreyi güvence altına almak hem de insanların üretim ve tüketim faaliyetlerinden kaynaklanan zararları ortadan kaldırmak için maliyet paylaşımını belirlemede ilk öncelik olarak karşımıza çıkar⁶.

---

⁵ Özgür Biyan ve Musa Gök, Çevre Politikaları Kapsamında Avrupa Birliği ve Türkiye Çevre Vergilerinin Uygulanışı: Karşılaştırmalı Bir Analiz, **Hitit Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, Y:7, S:2, Aralık 2014, s.282.

⁶ Düriye Toprak, Sürdürülebilir Kalkınma Çerçevesinde Çevre Politikaları ve Mali Araçlar, **Süleyman Demirel Üniversitesi**

Çevre vergilerinin ekonomi ile ilişkisi ilk kez 1972 yılında Stockholm’de yapılan Birleşmiş Milletler Çevre Konferansında ele alınmıştır. Bu toplantıda çevre sorunları sanayileşmiş ve az gelişmiş ülkeler açısından dikkate alınmış, hem ulusal hem de uluslararası açıdan sanayileşme, kalkınma ve büyüme gibi ekonomik kavramlar çevre sorunları olarak tartışılmaya başlanmıştır⁷.

Nitekim, günümüzde de çevre vergileri de çevresel koruma düzenlemeleri arasında yer almakta ve özellikle son yıllarda OECD ve AB üyesi ülkelerde çevre kirliliğinin önlenmesi ve azaltılması amacıyla vergisel mali araçlardan büyük ölçüde yararlanılmaya devam edilmektedir. Çevre vergilerinin öneminin artması ile önem kazanan “Ekolojik Vergi Reformu” çevreye zararlı ekonomik faaliyetleri kısıtlayarak, kaldırarak veya yeni vergiler getirmek suretiyle cezalandırmak, uygulamada ise işgücü, sermaye ve ticari faaliyetler üzerindeki vergi yükünün kısmen azaltılmasına yöneliktir⁸.

Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Volume 2, Issue 4, Güz, s.151.

⁷ A. Kaplan, Çevre Sorunları ve Ekonomi, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi, C:XVI, S:1-2, s.280.

⁸ Emrah Ferhatoğlu, Avrupa Birliği’nde Ortak Çevre Politikası Çerçevesinde Çevre Vergileri, **E-Yaklaşım Yayınları**, 2003, S:3, s.1

3. TÜRKİYE VE DÜNYA ÜLKELERİNDE UYGULANAN ÇEVRE VERGİLERİNİN TÜRLERİ

Çevre vergileri piyasa ekonomisinin güçlenmeye başladığı 1980’li yılların başından itibaren daha fazla dikkat çekmeye başlamıştır. Çevrenin düzenlenmesinde geleneksel “kumanda ve kontrol” sistemlerinin yerine vergilerden yararlanılmasının maliyetleri azaltacağı kirleten öder prensibi sayesinde vergilemede artan oranlılığın sağlanacağı ve çevresel maliyetlerin ilgili ürünün fiyatı içinde içselleştirileceği düşüncesi hâkim olmuştur⁹.

Çevre vergileri ile ilgili dünya ülkelerinde farklı sınıflandırmalar yapılmaktadır. Bu bölümde ülkemizde ve OECD ve Avrupa Birliği İstatistik Birimi tarafından yapılan sınıflandırmalara göre çevre vergileri ele alınacaktır.

---

⁹ Ali Çelikkaya, Avrupa Birliği Üyesi Ülkelerde Çevre Vergisi Reformları ve Türkiye’deki Durumun Değerlendirilmesi, **Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, C:2, S:2, 2011, s.98.

3.1. DÜNYA'DA ÇEVRE VERGİLERİ UYGULAMALARI

2002 yılında yürürlüğe giren AB 6.Çevresel Eylem Planı ve Lizbon Stratejisinde, sürdürülebilir ekonomik büyüme ve yenilikçi bir ekonomi yaratmanın temelinde çevre vergilerinin önemli bir yere sahip olduğu vurgulanmıştır¹⁰.

OECD ve Avrupa Birliği İstatistik Birimi'nin (Eurostat) sınıflandırmasına göre çevre vergileri; enerji vergileri (energy taxes), kirletme vergileri (pollution taxes), kaynak vergileri (resource taxes) ulaşım vergileri (transport taxes), olmak üzere dört kategoriden oluşmaktadır. Katma değer vergisi ise bu ayırmada yer almamıştır.

3.1.1. Enerji (Karbon) Vergisi (Energy Taxes)

Karbon vergisi, çeşitli ülkelerde uygulanan bir vergi türüdür. Bu verginin amacı iklim değişikliği ve küresel ısınmanın temel sebebi olan karbondioksit emisyonunu kontrol etmektir¹¹. Enerji vergilerinin büyük bir kısmı karbondioksit salınımını azaltmayı hedeflediği için bu vergiler daha çok karbon vergisi olarak adlandırılmakta ve fosil yakıtlarının karbon içeriğine

---

¹⁰ Eurostat, 2010, s.s.320-322.

¹¹ Paul Ekins, European Environmental Taxes and Charges, Recent Experience, Issue and Trends, Ecological Economics , 1995, 31 (1): s.45.; aktaran Çelikkaya, a.g.m., s.104.

göre alınmaktadır¹². Bu vergiler uzun vadede işletmelerin kullandıkları çevreye zararlı enerji kaynaklarını yenilemeleri ve doğaya daha az zararlı enerji türlerini kullanmalarını desteklemek amacıyla ortaya çıkmışlardır¹³.

Karbon emisyonunun azaltılması ile ilgili en önemli yasal metin Kyoto Protokolüdür. Birleşmiş Milletler İklim Değişikliği Çerçeve Sözleşmesi (UNFCCC) kapsamında imzalanan Protokol karbondioksit, metan, nitröz oksit, kükürt heksaflorür, HFC'ler ve PFC'ler olmak üzere altı sera gazının emisyonunun iklim üzerinde tehlikeli etki yapmayacak bir düzeye indirilmesinin zorunlu kılınmaktadır¹⁴.

3.1.2. Kirletme (Katı Atık) Vergisi (Pollution Taxes)

Katı atık vergisinin asıl amacı çevre kirliliğine neden olan çevresel atıkları azaltmak ve atıkların geri dönüşümünü sağlamaktır. Kirletme vergisi yoluyla çöp toplama alanlarında meydana gelen metan gazının

---

¹² Barış Yıldız ve Candan Yılmaz, Kirlilik Cennetlerinin Oluşumunda Çevre Vergilerinin Rolü, **Gümüşhane Üniversitesi Sosyal Bilimler Elektronik Dergisi**, S:12, Ocak 2015, s.104.

¹³ Birgül Alıcı ve Habib Yıldız, Küresel Kamusal Bir Mal Olan Çevrenin Korunmasında Karbon Vergisi ve Etkinliği, **Hukuk ve İktisat Araştırmaları Dergisi**, C:4, No:1, 2012, s.56.

¹⁴ Betül Hayrulloğlu, Çevresel Sorunlarla Mücadelede Karbon Vergisi, **Ekonomi Bilimleri Dergisi**, Cilt:4, No:2, 2012, s.3.; Çelikkaya, a.g.m., ss.105-106.

emisyonu, çevreye yayımlan kirlilik, gürültü, kötü koku gibi olumsuz etkileri ortadan kaldırmak amaçlanır. Katı atık yönetimi ile ilgili temel mesele, piyasa aktörlerinin doğru davranmayı sağlayacak nitelikte olmaması, hane halklarının katı atıktan vazgeçip daha fazla geri dönüşümü tercih etmesini sağlayacak mali teşviklerin olmamasıdır. Aksine bu ayırım toplum açısından önemli miktarda tasarrufa yol açabilecek bir uygulama olmasına rağmen birçok hane halkı katı atıklarında geri dönüşümlü ve geri dönüşümsüz atık ayrımı yapmamaktadır¹⁵.

Kirletme vergisinin amacı çevre kirliliğini önlemekten ziyade yerel yönetimlere kaynak sağlamak olduğu için bu durum aynı zamanda mükerrer vergilendirmeye sebep olmaktadır. Öte yandan OECD 2008 Yılı Çevresel Performans Değerlendirmesi'nde de ifade edildiği üzere, sanayi kurumlarının okul ve benzeri kurumlara göre daha az vergi ödemesi sebebiyle tarife yapısının yeniden düzenlenmesi ve vergi oranlarının atık yönetiminin tüm maliyetini karşılayacak ve yeniden atık oluşumunu engelleyecek biçimde düzenlenmesi gerekmektedir¹⁶.

---

¹⁵ Çelikkaya, s.106.

¹⁶ T.C. Çevre ve Orman Bakanlığı ve Ekonomik İşbirliği ve Kalkınma Örgütü, OECD Çevresel Performans İncelemeleri: Türkiye, 2008, <http://www.oecd.org/dataoecd/54/17/42198785.pdf>.

3.1.3. Kaynak Vergisi (Resource Taxes)

Tükenebilir doğal kaynakların aşırı tüketimini engellemek amacıyla daha çok değerli maden ve petrol gibi ürünlerin çıkarıldığı madenin kira bedeli üzerinden alınan vergilerdir. Bir diğer kaynak vergisi türü ise avcılık ve balıkçılık vergileridir. Bu vergiler aşırı avlanma sonucu hayvan türlerinin azalmasını önleyerek ekolojik dengeyi ve çeşitliliği korumayı hedeflemektedir¹⁷.

3.1.4. Ulaştırma (Yol Geçiş Ücreti) Vergisi (Transport Taxes)

Trafik sıklığı, otoyollardaki en önemli ekonomik ve çevresel sorunların başında gelmektedir. Nüfusun ve araç sayısının artmasına bağlı olarak trafik sıklığı her geçen gün daha fazla artmaktadır. Fakat bunların sebeplerini araştırmak yerine her gün yeni yollar inşa edilmektedir. Yol sayısını arttırmak ilk başta uygun bir çözüm olarak görülmesine rağmen uzun vadede kesin çözümler sunmamaktadır. Yol sayısının artması araç sayısının daha fazla arttığı ve genişletilmiş yolların kısa sürede eski sıkışık haline döndüğü görülmektedir¹⁸.

---

¹⁷ Yıldız ve Yılmaz, a.g.m., s.106.

¹⁸ J. James Mackenzie, C. Dower Roger, D.T.Chen Donald, The Going Rate: "What it Really Costs to Drive, WRI, June 1992, s.25.

3.2. TÜRKİYE’DE ÇEVRE VERGİLERİ UYGULAMALARI

Ülkemizde, AB ya da OECD ülkelerindeki ifade ile çevre vergilerinin uygulama alanı oldukça sınırlı düzeydedir. Çevre vergileri, üzerine konuldukları mal ve hizmetlerin maliyetini arttırarak hem üretici hem de tüketici açısından çevreye zararlı olmayan teknolojik gelişmelere yönlendirilmekte yani teknolojik gelişmelere uygulanmaktadır¹⁹.

Türkiye çevre vergisi olarak motorlu taşıtlar vergisi, çevre temizlik vergisi özel tüketim vergisi ve katma değer vergisi olarak 4 çeşit vergi uygulamasına rastlanılmaktadır. Bu bölümde Türkiye’de uygulanan bahsi geçen çevre vergileri ve bunların uygulanış biçimleri üzerinde durulacaktır.

3.2.1. Motorlu Taşıtlar Vergisi

197 Sayılı Motorlu Taşıtlar Vergisi Kanununda düzenlenmiş olan bu vergi, 23.02.1963 yılında Resmi Gazete ’de yayımlanarak yürürlüğe girmiştir. İlgili kanunun 1.maddesine göre, karayolları trafik kanununa göre trafik şube veya bürolarına kayıt ve tescil edilmiş olan otomobil, kamyon, otobüs vb. kara taşıtları ile

---

¹⁹ Ayşen Satır Reyhan, Çevre Ekonomisinde Çevre Vergileri Uygulamaları, **Hitit Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, Y:7, S:1, Haziran 2014, s.116.

Ulaştırma Bakanlığı Sivil Havacılık Genel Müdürlüğü'ne kayıt ve tescil edilmiş olan uçak ve helikopter gibi hava taşıtlarından motorlu taşıtlar vergisi alınmaktadır. O halde, sicil bürolarına kayıt ve tescil yapılmamış olan taşıtlar bu verginin kapsamına dâhil değildir. Vergiyi doğuran olay, motorlu kara taşıtları için Karayolları Trafik Kanunu uyarınca aracın trafik şube ve bürolarına, uçak ve helikopter için Ulaştırma Bakanlığı Sivil Havacılık Genel Müdürlüğüne, motorlu deniz taşıtları için liman ve belediye siciline kayıt ve tescil edilmesidir²⁰. Bu bağlamda motorlu taşıtlar vergisinin mükellefi; trafik sicili ile ulaştırma bakanlığınca tutulan sivil hava vasıtaları sicilinde adlarına motorlu taşıt kayıt ve tescil edilmiş olan gerçek ve kişilerdir²¹.

Motorlu taşıtlar vergisi çevresel özelliği açısından değerlendirildiğinde, motorlu taşıtlar bir servet unsuru olarak, birçok ülkede önemli bir vergilendirme kaynağı iken, günümüzde özellikle AB ve OECD tarafından yapılan mali politika değerlendirmelerinde, bu konu ulaşım, enerji, ticaret ve çevre açısından ele alınmaya başlamıştır. Motorlu taşıtların servet unsuru olarak değerlendirilmesinin yanında ülkeler arasında ulaşım, ticaret, enerji ve çevre unsurlarını yakından etkileyen önemli bir faktör olarak kabul edilmektedir. Dolayısıyla

---

²⁰ Doğan Şenyüz, Mehmet Yüce ve Adnan Gerçek, **Türk Vergi Sistemi Dersleri**, 13. Baskı, Ekin Basım, Bursa 2016, s.400.

²¹ Osman Pehlivan, **Kamu Maliyesi**, Murathan Yayınevi, Trabzon, Şubat 2016, s.128.

motorlu taşıtlar vergisinin çevre kirliliğinin önlenmesinde önemli ve yönlendirici bir etkisi olmaktadır²².

3.2.2. Çevre Temizlik Vergisi

Çevre Temizlik Vergisi, 2464 sayılı Belediye Gelirleri Kanunu'nda düzenlenmiş yerel düzeyde uygulanan bir çevre vergisidir. Söz konusu düzenlemeye göre belediye sınırları ve mücavir alanlar içinde bulunan ve belediyelerin çevre temizlik hizmetlerinden yararlanan konut, iş yeri ve diğer amaçlarla kullanılan binalar çevre temizlik vergisine tabi tutulmaktadır.

Türkiye'de kirlilik (atık) vergisi türü olarak alınan Çevre Temizlik Vergisi, sadece çevresel amaçlarla tahsil edilen tek çevre vergisidir. Bu vergi, belediye sınırları ve mücavir alan içinde bulunan ve belediyelerin çevre temizlik hizmetlerinden yararlanan konut, işyeri ve diğer şekillerde kullanılan binalardan maktu bir tarifeye göre alınmaktadır. Bu durumda Çevre Temizlik Vergisi, üretilen atık miktarı ile ilişkilendirilemediği ve atık toplama maliyetinin yalnızca % 15'lik bir bölümünü karşılayabildiği için çevresel etkinliği sınırlı bir vergi olarak değerlendirilmektedir²³. Çevre Temizlik Vergisi'nin çevre koruma etkinliğinin yetersiz olması ve

---

²² A.Zafer Yalçın, Potansiyel Bir Çevre Vergisi Olarak Motorlu Taşıtlar Vergisi: Avrupa Birliği ve Türkiye Arasında Karşılaştırmalı Bir Analiz, **Atatürk Üniversitesi İİBF Dergisi**, 2013, C.27, S.2, s.149.

²³ Yalçın, s.147.

yıllık artış miktarının düşük olması nedeniyle verginin yönlendirici ve gelir getirici bir politika aracı olarak kullanılma özelliğini azaltmaktadır²⁴.

3.2.3. Özel Tüketim Vergisi

Özel Tüketim Vergisinin çevre ile ilgili olabilecek vergileri Kanun'un I sayılı listesinde yer almaktadır. Petrol ve ürünlerini konu alan I sayılı listenin A cetvelinde uçak benzini, kurşunsuz normal benzin, kurşunsuz süper benzin, kurşunlu süper benzin, kurşunlu normal benzin, doğal gaz, fueloiller, yağlama yağları, diferansiyel yağı, gaz yağı, jet yakıtı ve motorin gibi çeşitli türde petrol ürünleri ve yağ türleri yer almaktadır. Listenin B cetvelinde ise daha çok benzol, solvent, vernikler, pentan, eter, incelticiler ve benzeri ürünler yer almaktadır.

Türk Vergi Sisteminde uygulanan petrol üzerinden alınan ÖTV çevre vergilerine örnek niteliğinde olsa da liste incelendiğinde; çevreye diğerlerine göre daha fazla zarar veren akaryakıtlardan daha az vergi alındığı görülmektedir. Bu çelişkili düzenlemenin çevrenin kirliliğini önlemeyi hedef aldığını söylemek

---

²⁴ Biltekin Özdemir, Küresel Kirlenme Sürdürülebilir Ekonomik Büyüme ve Çevre Vergileri, **Maliye Dergisi**, S.156, Ocak-Haziran, 2009, s.29.

imkânsızdır. Üstelik bu durum motorin kullanan araç sayısının da hızlı artmasına sebep olmaktadır²⁵.

3.2.4. Katma Değer Vergisi

3065 sayılı kanunda ele alınan Katma Değer Vergisi; genel olarak tüm mal ve hizmetleri ve vergi konusuna alan, üretim aşamasından nihai tüketime kadar tüm iktisadi aşamaları kapsayan çok aşamalı, iktisadi aşamaların her birinde yaratılan değeri kendisine matrah kabul eden bir genel tüketim vergisidir. Katma değer vergisi, Avrupa birliği Vergisi olarak kabul edilmiş olup, günümüzde pek çok birlik ülkesi ile diğer birçok ülke tarafından uygulanmaktadır²⁶.

---

²⁵ Hülya Kabakçı Karadeniz, Türkiye’de Motorlu Taşıtlar Vergisinin Çeşitli Ülke Uygulamaları İle Karşılaştırılması ve Bir Model Önerisi, **Maliye Bakanlığı Strateji Geliştirme Başkanlığı**, Yayın No: 2011/415, Ankara, s.150.

²⁶ Şenyüz ve diğerleri, s.247.

3.3. SEÇİLMİŞ ÜLKELERDE ÇEVRE VERGİLERİ TÜRLERİNİN GELİR DAĞILIMLARI VE GSYH İÇİNDEKİ PAYLARI (2016 YILI)

Enerji vergileri, kirletme vergileri, kaynak vergileri, ulaştırma vergilerinin toplam çevre vergilerine etkisinin gösterildiği Tablo 1’de en yüksek vergi gelirinin enerji vergileri ve ulaştırma vergilerinden elde edildiği gözlemlenmiştir.

Türkiye’nin de yer aldığı seçilmiş ülkelere ait çevre vergisi türlerinin 2016 yılı gelir dağılımları ve toplam çevre vergisi miktarları Tablo 1’de verilmiştir. 2016 yılı toplam çevre vergileri miktarlarına bakıldığında, oranın en yüksek olduğu ülkelerin gelişmiş ülkeler sınıfında yer alan; Almanya, Estonya, İtalya, İzlanda, Lüksemburg, Malta, Letonya, Litvanya ve Kıbrıs olduğu belirlenmiştir. Gelişmekte olan ülkeler sınıfında yer alan Türkiye’nin verilerine bakıldığında ise 26.534 (Million Euro) ile toplam çevre vergisi gelirinin seçilmiş 32 ülkenin toplam çevre vergisi gelirlerinin ortalaması olan 9.842 (Million Euro)’dan daha yüksek olduğu anlaşılmaktadır.

Tablo1: Seçilmiş Ülkelerde Çevre Vergileri Türlerinin Gelir Dağılımı (2016 Yılı)

	Toplam Çevre Vergisi (Million Euro)	Enerji Vergileri (Million Euro)	Kirletme Vergileri (Million Euro)	Kaynak Vergileri (Million Euro)	Ulaştırma Vergileri (Million Euro)
Almanya	58.461	48.424	0	10	10.027
Avusturya	8.362	5.284,47	58.11	21.6	3.018
Belçika	9.376	5.988,7	-	-	2.827,9
Çekya	3.725	3.462,2	25.97	0	237.26
Danimarka	11.065	6.134,54	321.31	234.41	4.375,14
Estonya	645,19	567.28	50.15	15.23	12.53
Finlandiya	6,708	4.551	50	23	2.084
Fransa	49.741	41.178	2.549	304	5.710
Hollanda	23,701	13.351	-	-	7.127
İspanya	20.640	17.130	887	37	2.586
İsveç	10.349	8.141,81	110.99	16.58	2.080,28
İsviçre	10.357	6.068,28	165.99	0	4.123,55
İtalya	58.756	47.565	661	0	10.530
İzlanda	300,64	189.79	28.58	0	82.26
İrlanda	5,060	3.090,16	56.83	1.15	
Lüksemburg	928,95	847.45	-	-	67.66
Malta	276.69	144.57	19.26	0	112.86
Yunanistan	6.656	5.266	0	0	1.390
Norveç	8.136	4.494,44	234.22	130.99	3.276,54
Polonya	11.579	9.996,1	-	-	965.58
Portekiz	4.796	3.514,85	11.86	20.07	1.249,63
Slovak	1.467	1.300,29	21.6	0	145.5
Slovenya	1.563	1.326,14	28.72	30.98	178.03
Letonya	908.96	774.28	-	-	115.68
Litvanya	747.92	677.26	12.74	24.28	33.65
Kıbrıs	536.6	412.8	0	1.1	122.7
TÜRKİYE	26.534	17.323,64	26.7	282	8.901,96
Bulgaristan	1.334	1.145,56	-	-	156.08
Macaristan	3.135	2.282,5	-	-	413.85
Romanya	3.962	3.551,64	4.77	5.7	400.79
Sırbistan	1.550	1.314,16	-	-	102.34
Hırvatistan	1.652	1.226,34	0.87	6.86	391.65

Kaynak: <http://appsso.eurostat.ec.europa.eu>. E.T. 26.04.2018.

Bilindiği üzere bir ÷lkede üretilen nihai mal ve hizmet miktarındaki artış “büyüme” olarak adlandırılmaktadır. Aynı zamanda ekonomilerin büyüklüklerinin göstergesi olan GSYH bir ÷lkede, belirli bir dönemde üretilen mal ve hizmetlerin toplam değeri olarak tanımlanabilir. GSYH’deki değışimler, ÷lkelerin büyüme oranlarını verirken birbirleri ile kıyas yapılabilmesine de imkân tanır. Uygulanan ekonomi politikaları ÷lkelerin gelişmişlik seviyelerinin bir diğer ifade ile GSMH’nin nüfusa bölünmesi ile elde edilen kişi başına düşen milli gelirin artmasına ya da azalmasına neden olmaktadır.

Dünya Bankası kişi başına düşen milli gelirlere göre ÷lkeleri gelir gruplarına ayırmış ve bu sınıflandırma ÷lkelerin gelişmişlik seviyesinin bir ayrımı olarak gör÷lmüştür. 2018 malı yılı için Dünya Bankası tarafından Atlas yöntemi kullanılarak yapılan hesaplara göre; kişi başına düşen GSMH’si 1,005 dolar veya daha az olan ekonomiler düşük gelirli, 1,006 dolar ile 3,955 dolar arasında olanlar alt orta gelirli 3,956 ile 12, 235 dolar arasında olanlar ise üst orta gelirli ekonomilerdir. Kişi başına düşen GSMH’si 12.236 dolar veya daha büyük olan ÷lkeler ise yüksek gelirli ekonomiler olarak sınıflandırılmıştır.

Maliye politikası aracı olan vergiler; emek arzı, tasarruflar, yatırımlar gibi ekonomik büyümeyi doğrudan etkileyen birçok faktör üzerinde etkiye sahiptir. Tablo 2’de seçilmiş ÷lkelerin elde edilen çevre vergisi

gelirlerinin GSYH'deki paylarına yer verilmektedir. Çevre vergilerinin büyümede en çok paya sahip olduğu ülkeler seçtiğimiz ülkeler içinde Danimarka, Estonya, Finlandiya, İtalya, Slovenya, Letonya, Yunanistan Sırbistan, Hırvatistan ve Türkiye'dir. Bu ülkelerden Türkiye, Sırbistan, Hırvatistan gelişmekte olan ülkeler grubunda yer alırken diğer yüksek oranda çevre vergisini sahip ülkeler ise gelişmiş ülkeler sınıfında yer almaktadır. Aynı zamanda OECD üyesi olan bu ülkelerin yüksek çevre vergisi gelirlerinin toplam vergiler içindeki payı Tablo 3'te yer almaktadır.

Tablo 2: Seçilmiş Ülkelerde Çevre Vergileri Türlerinin Gayri Safi Yurtiçi Hâsıla İçerisindeki Payı (2016 Yılı)

	Toplam Çevre Vergisi (% GSYH)	Enerji Vergileri (% GSYH)	Kirletme Vergileri (% GSYH)	Kaynak Vergileri (% GSYH)	Ulaştırma Vergileri (% GSYH)
Almanya	1,86	1,54	0	0	0,32
Avusturya	2,37	1,5	0,02	0,01	0,85
Belçika	2,22	1,42	-	-	0,67
Çekya	2,11	1,96	0,01	0	0,13
Danimarka	3,99	2,21	0,12	0,08	1,58
Estonya	3,06	2,69	0,24	0,07	0,06
Finlandiya	3,11	2,11	0,02	0,01	0,97
Fransa	2,23	1,85	0,11	0,01	0,26
Hollanda	3,37	1,9	-	-	1,01
İspanya	1,86	1,53	0,08	0	0,23
İsveç	2,22	1,75	0,02	0	0,45
İsviçre	1,71	1	0,03	0	0,68
İtalya	3,5	2,83	0,04	0	0,63
İzlanda	1,64	1,04	0,16	0	0,45
İrlanda	1,84	1,12	0,02	0	0,69
Lüksemburg	1,75	1,6	-	-	0,13
Malta	2,79	1,46	0,19	0	1,14
Norveç	2,43	1,34	0,07	0,04	0,98
Polonya	2,72	2,35	-	-	0,23
Portekiz	2,59	1,9	0,01	0,01	0,67
Slovak	1,81	1,6	0,03	0	0,18
Slovenya	3,87	3,28	0,07	0,08	0,44
Letonya	3,65	3,11	-	-	0,46
Litvanya	1,93	1,75	0,03	0,06	0,09
Yunanistan	3,82	3,02	0	0	0,8
Kıbrıs	2,96	2,28	0	0,01	0,68
TÜRKİYE	3,4	2,22	0	0,04	1,14
Bulgaristan	2,77	2,38	-	-	0,32
Macaristan	2,76	2,01	-	-	0,36
Romanya	2,33	2,09	0	0	0,24
Sırbistan	4,48	3,8	-	-	0,3
Hırvatistan	3,51	2,64	0	0,1	0,84

Kaynak: <http://appsso.eurostat.ec.europa.eu>. E.T. 26.04.2018.

4. TÜRKİYE VE OECD ÜLKELERİNDE ÇEVRE VERGİLERİNİN KARŞILAŞTIRMALI ANALİZİ

Toplam vergi gelirleri içerisinde çevre vergilerinin payının yıllar itibariyle gösterildiği Tablo 3'te toplam vergi yükü içerisinde çevre vergilerinden elde edilen gelirin en yüksek olduğu ülke Türkiye'dir. Ancak OECD ülkelerinden; Meksika, Macaristan, Türkiye gibi gelişmekte olan ülkeler ile gelişmiş ülkeler arasında çevre vergilerine yönelik tam bir ilişki kurmak çokta mümkün olmamaktadır. Grossman ve Krueger (1991), gelir dağılımı adaletsizliği ve kişi başına düşen milli gelir arasındaki ilişkiyi ters U şeklinde yorumlayan Simon Kuzinet'in çalışmasından yola çıkarak geliştirdiği çalışmada “ çevre kalitesi ve kişi başına düşen milli geliri” ortaya attığı Kuzinet eğrisi ile açıklamıştır. Buna göre; gelişen ekonomiyle birlikte ülkelerin kişi başına düşen milli gelirleri artar ve bu duruma paralel olarak çevresel tahribatta artmaktadır. Ancak artan çevre sorunları gelir düzeyinin belli bir seviyeye ulaşmasıyla yerini yeni düzenlemelere ve olumlu gelişmelere bırakmaktadır. Böylelikle, günümüzde büyümenin en önemli kaynaklarından olan Ar-Ge yatırımları ve teknolojik gelişmeler yolu ile doğal kaynakların etkin kullanımını destekleyici projeler geliştirilmekte ayrıca çevre kirliliğinin önlenmesine noktasında teknolojik imkânlar sağlanmaktadır.

Çevre kirliliğinin azaltılabilmesinde ülkemizde uygulanan politikalar genellikle vergi artırımına

yöneliktir. Türkiye’de çevre vergilerinin toplam vergi gelirlerine olan etkisinin, diğer OECD ülkelerine göre daha yüksek olduğu görülmektedir. Bunun yanı sıra, OECD ülkelerinin genelinde yıllar itibariyle elde edilen çevre vergilerinin toplam vergi gelirleri dolayısıyla GSYH üzerine etkisinde bir azalma olduğu gözlemlenmiştir. Bunun en iyi örneği Danimarka’dır. 2004 yılı itibariyle çevre vergilerinin toplam vergi gelirleri içindeki payı % 11.04 iken on yıl sonra %2.86 azalma ile % 8.18’e gerilemiştir. Lüksemburg’da bu gerileme 2.96 oranında seyrederken yıllara göre artış olan ülkelerde mevcuttur. Buna göre en yüksek artış %5.31 oranında İtalya’da gerçekleşmiştir.

Tablo 3: Türkiye ve Seçilmiş Ülkelerde Çevre Vergisine Ait Vergi Gelirlerinin Toplam Vergi Gelirleri İçindeki Payı (%)

Ülke/ Yıllar	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014
Arjantin	5.65	5.31	4.81	4.19	4.02	4.27	4.03	3.71	4.07	3.90	4.01
Avusturya	7.35	6.86	6.71	6.52	6.84	7.20	7.03	6.79	7.59	7.77	-
Avusturya	7.79	7.68	7.39	7.14	6.90	7.01	6.94	7.11	6.90	6.70	6.72
Belçika	5.94	5.96	5.39	5.27	5.02	5.26	5.27	5.31	4.94	4.53	4.51
Brezilya	3.14	3.06	3.11	3.08	2.76	2.51	2.77	2.75	2.18	1.94	1.76
Kanada	3.86	3.70	3.60	3.55	3.60	3.81	3.86	3.81	3.69	3.73	3.70
İsviçre	7.25	7.39	7.07	6.83	6.80	6.68	7.04	6.75	6.73	6.61	6.56
Şili	6.76	6.19	4.80	4.97	4.32	5.35	5.29	5.11	5.26	5.66	6.09
Çin	5.56	5.28	5.22	4.93	4.73	7.54	8.03	7.37	7.44	7.27	7.09
Çek	7.91	8.10	7.89	7.95	8.01	8.41	8.35	8.60	8.38	8.12	7.93
Danimarka	11.04	10.60	10.4	10.5	9.69	9.14	9.23	9.26	8.92	8.98	8.18
Estonya	6.88	7.69	7.26	7.10	7.33	8.32	8.81	8.60	8.58	8.07	7.95
Finlandiya	7.59	7.12	6.98	6.49	6.36	6.24	6.61	7.23	7.03	6.77	6.57
Fransa	4.94	4.69	4.55	4.40	4.39	4.54	4.43	4.39	4.31	4.34	4.36
Almanya	7.31	7.10	6.77	6.21	6.04	6.25	6.08	6.07	5.81	5.59	5.38
Macaristan	7.97	7.96	8.09	7.56	7.33	7.22	7.44	7.27	7.21	6.94	6.80
İzlanda	7.36	7.51	6.74	6.64	5.53	5.45	6.14	5.98	6.08	5.60	5.17
İrlanda	8.18	8.18	7.67	7.67	7.97	7.92	8.10	8.60	8.43	8.12	7.61
İsrail	8.90	8.84	8.69	9.28	9.69	10.2	10.7	10.4	10.0	9.29	9.59
İtalya	3.49	6.85	6.75	6.23	6.15	6.63	7.59	8.14	8.64	8.35	8.80
Japonya	6.69	6.40	6.09	5.89	5.79	6.18	5.81	5.55	5.37	5.08	-
Kore	11.62	11.36	10.6	10.8	10.3	9.53	11.0	9.31	9.56	9.24	-
Lüksemburg	8.20	7.85	7.37	7.10	7.05	6.59	6.37	6.37	6.15	5.64	5.24
Meksika	4.96	2.21	-	-	-	1.48	-	-	-	-	-
			0.92	1.06	7.50		1.13	4.07	5.80	1.77	
Y. Zetlanda	4.09	3.85	3.78	3.95	3.87	4.15	4.37	4.25	4.07	4.21	4.19
Norveç	6.86	6.45	6.22	6.36	5.66	5.71	5.74	5.41	5.22	5.30	5.42
Polonya	6.63	6.38	6.12	6.31	6.19	6.43	6.15	5.84	6.16	6.01	-
Portekiz	9.75	9.33	8.84	8.57	7.70	8.02	7.84	7.07	6.68	6.25	6.41
Slovakya	7.95	7.62	7.86	7.30	6.98	6.70	6.57	6.42	6.14	5.75	5.61
Slovenya	9.32	8.88	8.36	8.19	8.25	9.51	9.86	9.53	10.3	10.6	10.5
İspanya	5.95	5.62	5.27	5.06	5.18	5.50	5.22	5.12	4.94	5.72	5.58
İsveç	5.86	5.82	5.64	5.57	5.80	6.08	6.00	5.65	5.64	5.50	5.17
TÜRKİYE	15.15	16.97	15.1	15.0	14.0	14.3	15.0	13.4	13.1	13.8	13.3
ABD	3.53	3.31	3.16	3.06	3.13	3.44	3.40	3.34	3.22	2.95	2.77

Kaynak: <http://www.oecd.org/env/tools-evaluation/environmentaltaxation.htm>. (E.T. 26.04.2018).

Ülkelerin üst gelir gruplarına sıçrayabilmeleri böylelikle yaşam kalitesi ve refah seviyelerini artıracak olmaları, sürdürülebilir ekonomik büyümeyi iktisat yazınında her zaman araştırılan ve güncel kalan bir konu haline getirmiştir. Söz konusu hedefin ulaşılabilirliği ise uygulanan ekonomi politikaları ile birebir ilişkilidir. Gelişmiş ve gelişmekte olan ülkeler farklı yapısal özellikler sahip oldukları için refah seviyesini artırabilme amacına ulaşma yolunda uygulanan ekonomi politikaları farklılık göstermektedir. Kamu harcamalarının temel finansman aracı olan vergi gelirleridir.

Tablo 4'te GSYH' da çevre verilerinin payı gösterilmektedir. OECD veri tabanından elde edilen veriler incelendiğinde, GSYH 'da çevre vergilerin en yüksek paya sahip olduğu ülke Danimarka'dır. Meksika gibi gelişmekte olan bir ülkede de çevre vergileri çok düşükken ABD gibi gelişmiş bir ülkede de çevre vergilerinin GSYH da ki payı çok küçüktür. Bu nedenle Tablo 4'ten de anlaşılabilceği üzere çevre vergilerinin ülkelerin GSYH'leri içindeki payı yıllar itibariyle azalmaktadır. Ülkelerin gelişmişlik seviyelerine göre vergi oranları arasındaki değişim bir sistematığe oturtulamamaktadır.

Tablo 4: Türkiye ve Seçilmiş Ülkelerde Çevre Vergisine Ait Vergi Gelirlerinin GSYH İçindeki Payı (%)

Ülke/Yıllar	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014
Arjantin	1.24	1.17	1.06	0.96	0.99	1.09	1.07	1.02	1.19	1.19	1.29
Avusturalya	2.22	2.05	1.98	1.93	1.85	1.85	1.79	1.78	2.07	2.13	1.91
Avusturya	3.25	3.14	2.98	2.89	2.85	2.87	2.83	2.91	2.87	2.84	2.89
Belçika	2.56	2.56	2.31	2.24	2.16	2.22	2.24	2.28	2.17	2.03	2.02
Brezilya	1.00	1.00	1.01	1.02	0.93	0.81	0.89	0.91	0.72	0.66	0.60
Kanada	1.26	1.21	1.18	1.15	1.11	1.21	1.19	1.16	1.14	1.15	1.14
İsviçre	1.91	1.96	1.86	1.78	1.81	1.81	1.86	1.82	1.81	1.77	1.76
Şili	1.28	1.28	1.05	1.13	0.92	0.92	1.03	1.08	1.13	1.13	1.20
Çin	0.83	0.81	0.83	0.84	0.80	1.29	1.43	1.36	1.40	1.36	1.32
Çekya	2.74	2.79	2.68	2.72	2.68	2.72	2.71	2.86	2.83	2.78	2.65
Danimarka	5.12	5.08	4.84	4.87	4.34	4.12	4.18	4.20	4.10	4.23	4.11
Estonya	2.14	2.29	2.20	2.20	2.29	2.90	2.92	2.70	2.69	2.53	2.55
Finlandiya	3.17	3.00	2.94	2.69	2.62	2.55	2.69	3.04	3.00	2.95	2.88
Fransa	2.08	2.00	1.96	1.86	1.85	1.87	1.84	1.88	1.90	1.95	1.97
Almanya	2.47	2.40	2.33	2.16	2.13	2.25	2.12	2.16	2.11	2.04	1.94
Macaristan	2.95	2.91	2.96	2.98	2.89	2.81	2.76	2.64	2.77	2.64	2.59
İzlanda	2.70	2.97	2.73	2.59	1.95	1.74	2.05	2.06	2.14	2.01	2.00
İrlanda	2.37	2.38	2.36	2.42	2.25	2.22	2.34	2.70	2.24	2.29	2.23
İsrail	2.95	2.95	2.94	3.13	3.05	3.01	3.23	3.17	2.96	2.82	2.97
İtalya	1.37	2.68	2.73	2.59	2.56	2.79	3.18	3.41	3.79	3.67	3.85
Japonya	1.74	1.75	1.71	1.67	1.61	1.67	1.59	1.59	1.57	1.55	1.49
Kore	2.55	2.56	2.51	2.67	2.55	2.26	2.57	2.25	2.37	2.24	-
Lüksemburg	3.03	3.00	2.67	2.59	2.62	2.57	2.42	2.41	2.38	2.15	2.00
Meksika	0.83	0.39	-0.16	-0.18	-1.55	0.25	-0.21	-0.79	-1.13	-0.34	0.05
Y. Zetlanda	1.42	1.40	1.36	1.35	1.27	1.27	1.34	1.30	1.31	1.33	1.34
Norveç	2.90	2.74	2.66	2.68	2.34	2.35	2.40	2.27	2.17	2.14	2.11
Polonya	2.13	2.12	2.07	2.19	2.13	2.02	1.92	1.85	1.97	1.92	-
Portekiz	2.95	2.88	2.78	2.74	2.45	2.41	2.40	2.29	2.13	2.14	2.20
Slovakya	2.49	2.38	2.30	2.13	2.02	1.93	1.84	1.83	1.74	1.74	1.73
Slovenya	3.49	3.37	3.15	3.03	3.00	3.44	3.63	3.47	3.81	3.93	3.86
İspanya	2.04	1.98	1.90	1.85	1.67	1.64	1.64	1.61	1.60	1.90	1.88
İsveç	2.67	2.71	2.59	2.50	2.55	2.68	2.59	2.40	2.40	2.36	2.20
TÜRKİYE	3.64	4.11	3.71	3.61	3.40	3.52	3.93	3.74	3.62	4.05	3.82
ABD	0.86	0.85	0.84	0.81	0.78	0.79	0.78	0.78	0.77	0.75	0.72

Kaynak: <http://www.oecd.org/env/tools-evaluation/environmentaltaxation.htm>. (E.T. 26.04.2018).

5. SONUÇ

Gerek gelişmiş gerekse gelişmekte olan ülkelerde iktisadi faaliyetlerin çevreye verdiği zararlar önemli boyutlara varmıştır. Çevre, insan ve diğer canlıların yaşamları boyunca ilişkilerini sürdürdükleri dış ortamı ifade etmektedir. 1950’li yıllarda başlayan sanayileşme, kentleşme, teknolojik gelişme ve nüfus artışı gibi faktörler çevre kirliliği ve çevre sorunlarının artmasında önemli rol oynamıştır. Çevre sorunlarının hızla artması devletin çevre sorunlarının çözümü ve çevrenin korunmasına yönelik politikalar oluşturmasını gerekli kılmıştır. Çevre vergileri ise bu politikaların başında gelmektedir. Ancak vergiler günümüzde mali amaçla alınmasının yanı sıra düzenleyici amaçlarla da alınmaktadır. Ülkemizde uygulanacak çevre vergisi politikalarının mali amacından ayrı olarak bilinçlendirici, yönlendirici ve denetime imkân sağlayıcı biçimde oluşturulmalı, böylece çevre dostu teknolojilerin kullanımına imkân sağlayarak kaynak dağılımının etkin ve verimli şekilde bu alana kaydırılmasına fırsat vermelidir.

Ülkemizde uygulanan çevre vergilerinin çevre kirliliğini önlemekten öte, daha çok gelir elde etme amacına yöneliktir. Nitekim ülkemizde elde edilen gelirlerin büyük bir kısmı enerji ve ulaştırma vergilerinden, yani uygulamadaki şekliyle özel tüketim vergisi ve motorlu taşıtlar vergisinden oluşmaktadır. Rakamsal olarak bakıldığında en büyük gelirin petrol

ürünleri ve elektrik enerjisinden oluşan enerji vergileri ile motorlu taşıtlar vergisinden elde edildiği görülmektedir. Çevreyi kirleten bu enerji yakıtlarının vergilendirilmesinde vergi, yayılan emisyonu ve oluşturulan kirliliğe göre değil de tüketim miktarına göre alınmaktadır. Bu da çevresel amaçtan çok gelir amacına yönelik bir durumdur.

Sanayileşmeyle (emek yoğun üretimden sermaye yoğun üretime geçiş) birlikte artan üretime paralel olarak ülkelerin refah seviyeleri artsa da, artan nüfus, kentleşme oranları, doğal kaynakların ölçsüz kullanımı gibi olumsuz etkiler de çevre kirliliği sorunun giderek artmasına neden olmuştur. Bu bağlamda literatür incelendiğinde büyüme oranları pozitif yönde değiştikçe bilgi- teknoloji yoğun üretim sistemlerine geçişle artan çevre sorunlarına alınan önlemlerde gelişmiştir. Ancak Türkiye gibi orta gelir tuzağında yer alan ülkeler Ar-ge ve inovasyona yönelik yatırımlara yeterince destek vermemektedirler. Bu durumun neticesinde doğal kaynakların etkin kullanımı ve çevre kirliliğini önlemede etkin kullanılan teknolojilere ayak uydurulamamaktadır. Çevre kirliliği ile oluşan dışsallık vergilerle giderilmeye çalışılmaktadır.

Nitekim, çalışmada yer alan Türkiye'nin de yer aldığı seçilmiş ülkelere ait çevre vergisi türlerinin 2016 yılı toplam çevre vergileri miktarlarına bakıldığında, oranın en yüksek olduğu ülkelerin gelişmiş ülkeler sınıfında yer alan; Almanya, Estonya, İtalya, İzlanda,

Lüksemburg, Malta, Letonya, Litvanya ve Kıbrıs olduğu belirlenmiştir. Gelişmekte olan ülkeler sınıfında yer alan Türkiye'nin verilerine bakıldığında ise 26.534 (million euro) ile toplam çevre vergisi gelirinin seçilmiş 32 ülkenin toplam çevre vergisi gelirlerinin ortalaması olan 9.842 (million euro)'dan daha yüksek olduğu anlaşılmaktadır. Bilindiği üzere bir ülkede üretilen nihai mal ve hizmet miktarındaki artış “büyüme” olarak adlandırılmaktadır. Aynı zamanda ekonomilerin büyüklüklerinin göstergesi olan GSYH bir ülkede, belirli bir dönemde üretilen mal ve hizmetlerin toplam değeri olarak tanımlanabilir. GSYH'deki değişimler, ülkelerin büyüme oranlarını verirken birbirleri ile kıyas yapılabilmesine de imkân tanır. Uygulanan ekonomi politikaları ülkelerin gelişmişlik seviyelerinin bir diğer ifade ile GSMH'nin nüfusa bölünmesi ile elde edilen kişi başına düşen milli gelirin artmasına ya da azalmasına neden olmaktadır.

Maliye politikası aracı olan vergiler; emek arzı, tasarruflar, yatırımlar gibi ekonomik büyümeyi doğrudan etkileyen birçok faktör üzerinde etkiye sahiptir. Çevre vergilerinin büyümede en çok paya sahip olduğu ülkeler seçtiğimiz ülkeler içinde Danimarka, Estonya, Finlandiya, İtalya, Slovenya, Letonya, Yunanistan Sırbistan, Hırvatistan ve Türkiye'dir. Türkiye'de çevre vergilerinin toplam vergi gelirlerine olan etkisinin, diğer OECD ülkelerine göre daha yüksek olduğu görülmüştür. Bunun yanı sıra, OECD ülkelerinin genelinde yıllar

itibariyle elde edilen çevre vergilerinin toplam vergi gelirleri dolayısıyla GSYH üzerine etkisinde bir azalma olduğu gözlemlenmiştir. Bunun en iyi örneği Danimarka'dır. 2004 yılı itibariyle çevre vergilerinin toplam vergi gelirleri içindeki payı % 11.04 iken on yıl sonra %2.86 azalma ile % 8.18'e gerilemiştir. Lüksemburg'da bu gerileme 2.96 oranında seyrederken yıllara göre artış olan ülkelerde mevcuttur. Buna göre en yüksek artış %5.31 oranında İtalya'da gerçekleşmiştir.

Sonuç olarak, bu çalışmada kullanılan veriler ışığında çevre vergilerinin artırmanın çevre sorunlarına birebir çözüm olamayacağı ve bu sorunların çözümü için gerekli teknolojik altyapının geliştirilmesine yönelik politikalara ve en önemlisi çevre kirliliği konusunda ilköğretimden başlayarak eğitime ihtiyaç vardır. Unutulmamalıdır ki çevresel sorunların kaynağı insandır ve üretilecek en etkin çözümde yine insan faktörünün eğitime yönelik olmalıdır. Ayrıca, bu çalışmada Türkiye'nin dahil edildiği OECD ülkeleri birebirleri ile kıyaslanmış çevre vergisi oranları ile çevre sorunları arasındaki ilişkinin irdelenmiştir. Bu bağlamda çevre vergilerinin etkinliği hakkında yapılacak diğer çalışmalara ışık tutmak açısından önemlidir.

KAYNAKÇA

Alıcı, Birgöl. ve Habib Yıldız, Küresel Kamusal Bir Mal Olan Çevrenin Korunmasında Karbon Vergisi ve Etkinliği, **Hukuk ve İktisat Araştırmaları Dergisi**, C:4, No:1, 2012.

Byıan, Özgür. ve Musa Gök, Çevre Politikaları Kapsamında Avrupa Birliği ve Türkiye Çevre Vergilerinin Uygulanışı: Karşılaştırmalı Bir Analiz, **Hittit Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, Y:7, S:2, Aralık 2014.

Çelikkaya, Ali. Avrupa Birliği Üyesi Ülkelerde Çevre Vergisi Reformları ve Türkiye'deki Durumun Değerlendirilmesi, **Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, C:2, S:2, 2011.

Ekins, Paul. European Environmental Taxes And Charges, Recent Experience, Issue And Trends, **Ecological Economics**, 1995, 31 (1).

Ferhatoğlu, Emrah. Avrupa Birliği'nde Ortak Çevre Politikası Çerçevesinde Çevre Vergileri, **E-Yaklaşım Yayınları**, 2003, S:3.

Grossman, G.M. Ve A. B. Krueger (1991), "Environmental Impacts Of The North American Free Trade Agreement", **Nber Working Paper**, 3914.

Hayrulloğlu, Betöl. Çevresel Sorunlarla Mücadelede Karbon Vergisi, **Ekonomi Bilimleri Dergisi**, Cilt:4, No:2, 2012.

Kaplan, A. Çevre Sorunları ve Ekonomi, **Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi**, C:XVI, S:1-2.

Karadeniz, Hülya Kabakçı. Türkiye’de Motorlu Taşıtlar Vergisinin Çeşitli Ülke Uygulamaları İle Karşılaştırılması ve Bir Model Önerisi, **Maliye Bakanlığı Strateji Geliştirme Başkanlığı**, Yayın No: 2011/415, Ankara.

Mackenzie, J. James. C. Dower Roger, D.T.Chen Donald, The Going Rate: “What It Really Costs To Drive, **WRI**, June 1992.

Pehlivan, Osman. **Kamu Maliyesi**, Murathan Yayınevi, Trabzon, 2013.

Reyhan, Ayşen Satır. Çevre Ekonomisinde Çevre Vergileri Uygulamaları, **Hitit Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, Y:7, S:1, Haziran 2014.

Şenyüz, Doğan. Mehmet Yüce ve Adnan Gerçek, **Türk Vergi Sistemi Dersleri**, 13. Baskı, Ekin Basım, Bursa 2016, S.400.

Öz, Ersan ve Hüseyin Kutbay, Ekolojik Vergileme: Seçilmiş Bazı Dünya Ülkeleri İle Türkiye Verilerinin Karşılaştırılması, **Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İİBF Dergisi**, Nisan 2016, 11(1).

Özdemir, Biltekin., Küresel Kirlenme Sürdürülebilir Ekonomik Büyüme Ve Çevre Vergileri, **Maliye Dergisi**, S.156, Ocak-Haziran, 2009.

Tanrıvermiş, Harun. Çevre Kirliliğinin Vergilendirilmesi: İlkeler, Uygulamaları ve Türkiye Açısından Genel Değerlendirme, **Ekonomik Yaklaşım**, C:8, S:27, Kış, S.304.

Toprak, Düriye. Sürdürülebilir Kalkınma Çerçevesinde Çevre Politikaları ve Mali Araçlar, **Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, Volume 2, Issue 4, Güz.

Yalçın, A. Zafer., Potansiyel Bir Çevre Vergisi Olarak Motorlu Taşıtlar Vergisi: Avrupa Birliği Ve Türkiye Arasında Karşılaştırmalı **Bir Analiz**, **Atatürk Üniversitesi İİBF Dergisi**, 2013, C.27, S.2.

Yıldız, Barış. ve Candan Yılmaz, Kirlilik Cennetlerinin Oluşumunda Çevre Vergilerinin Rolü, **Gümüşhane Üniversitesi Sosyal Bilimler Elektronik Dergisi**, S:12, Ocak 2015.

T.C. Çevre Ve Orman Bakanlığı ve Ekonomik İşbirliği Ve Kalkınma Örgütü, OECD Çevresel Performans İncelemeleri: Türkiye, 2008,

<http://www.oecd.org/dataoecd/54/17/42198785.pdf>.

2464 Sayılı Belediye Gelirleri Kanunu

197 Sayılı Motorlu Taşıtlar Vergisi Kanunu

4760 Sayılı Özel Tüketim Vergisi Kanunu

3065 Sayılı Katma Değer Vergisi Kanunu

www.oecd.org.

[www. http://ec.europa.eu/eurostat](http://ec.europa.eu/eurostat).

3.BÖLÜM

SOSYAL DEVLET ANLAYIŞI KAPSAMINDA TÜRKİYE’DE GELİR DAĞILIMI

EMRAH KIRATOĞLU¹

FİLİZ ÖZBAY²

---

¹ Arş. Gör. Harran Üniversitesi, emrahkiratoglu@harran.edu.tr

² Harran Üniversitesi Maliye Anabilim Dalı Doktora Öğrencisi,
filiz.aslan21@gmail.com

GİRİŞ

Gelir dağılımı, bir ülkede belirli bir dönemde yaratılan hasılanın yine o ülkedeki bireyler, gruplar veya üretim faktörleri arasında paylaşılmasıdır. Devletin aldığı her karar, yaptığı her harcama, dolaylı ya da dolaysız vergiler yoluyla elde ettiği her gelir, gelir dağılımının gerçekleşme sürecine bir müdahaledir. Yeni vergilerin konulması, mevcut vergi oranlarının değiştirilmesi, kamu harcamalarının miktar ve bileşiminin değiştirilmesi, düzenleme uygulamaları, taban fiyatlarının belirlenmesi, tarımsal desteklerin saptanması, asgari ücretin vergi kapsamı vb. uygulama ve kararlar, gelir dağılımına somut birer müdahale niteliği taşımaktadır. Bu uygulamaların tümünde gelir eşitsizliğinin azaltılmaya çalışılması, sosyal devlet anlayışının bir gereğidir.

Gelir dağılımının adaletsiz olması sorunu yoksulluk sorununu beraberinde getirmektedir. Yoksulluğun önüne geçilebilmesi için, yoksulların durumlarını iyileştirecek, yaratılacak gelirin toplumun

daha geniş kesimlerine ulaşmasını sağlayacak, gelirin belli bir kesimin elinde birikmesini engelleyecek uygulamalara öncelik verilmesi gerekmektedir. Bunun yanında ekonomik büyümeyi esas alan, toplumun refah seviyesini yükselten, bölgesel gelişmişlik farklarını azaltan, eğitim ve sağlıkta fırsat eşitliği yaratan, gelir dağılımını iyileştirici ekonomik ve sosyal politikaların eş zamanlı ve birbiriyle uyum içinde uygulanması şarttır. Gerek eşitsizlik, gerekse yoksullukla mücadelede sadece bireyin değil devletin, özel sektörün, sivil toplum kuruluşlarının ve uluslararası örgütlerin de topyekûn işbirliği gerekmektedir.

1.1. Gelir Dağılımı Kavramı

İnsanlar, çeşitli ihtiyaçlar doğrultusunda ve bu ihtiyaçları temin etmek maksadıyla üretimde bulunurlar. Bu yapısal perspektif insanoğlu için ne kadar önemliyse, üretim sonucunda elde edilen ürünlerin dağılımı da o derece önemlidir. Bir ülkenin gelir dağılımı, o ülkenin toplumunun sosyal, siyasal ve idari yapısı hakkında önemli bilgi vermektedir. Sosyal adalet temelinden yoksun olan ülkeler gelir dağılımı adaletsizlikleri ile karşı

karşıya kalırken, sosyal adaleti esas alarak girişimlerde bulunan ülkeler sosyal refah ölçüğünde adil bir gelir dağılım örneği sergilemektedirler (Çimen ve Bilen,1995: 160).

Gelişme süreci içerisinde toplam refahın artması ve yaratılmış olan gelirin toplumun tüm kesimleri tarafından kullanılması, sosyal adaletin gerçekleşmesi ve toplumsal barışın sağlanması bakımından çok önemlidir. Gelir dağılımından görece olarak daha düşük pay alan kişilerin ülke nüfusu içerisinde sayıca fazla olması da bu kesimlerin sosyal refah devletinin temel hizmetlerinden sayılan eğitim, sağlık ve beslenmeden daha az yararlanmalarına neden olmaktadır. Böylece ülkenin gelişme sürecinde gerekli olan insan kaynakları niteliklerinde de gerekli olan gelişmeler sağlanamamaktadır. Bu durum ise ülke gelişmesini olumsuz bir şekilde etkilemektedir (Karaman ve Özçalık, 2007:2).

Gelir dağılımı bir ülkede belirli bir dönem içinde yaratılan milli gelirin toplumsal ve bireysel gruplar ile üretim faktörleri sahipleri arasında dağıtılmasıdır. Dünya

ölçeğinde ele alındığında ise gelirin ülkeler arasındaki dağılımı anlaşılmaktadır (Ülgen, 2007:199). Başka bir deyişle gelir dağılımı esas olarak, devletin bireylerin üretimden elde ettikleri ilk gelir ile sonuçta ellerine geçen kullanılabilir gelir arasında yarattığı farkı ifade etmektedir. Bu anlamda, devletin aldığı her karar, yaptığı her harcama, dolaylı ya da dolaysız vergiler yoluyla elde ettiği her gelir, gelir dağılımının gerçekleşme sürecine bir müdahaledir. Yeni vergilerin konulması, mevcut vergilerin oranlarının değiştirilmesi, kamu harcamalarının miktar ve bileşiminin değiştirilmesi, düzenleme uygulamaları, taban fiyatlarının belirlenmesi, tarımsal desteklerin saptanması, asgari ücretin vergi kapsamı vb. uygulama ve kararlar, gelir dağılımına somut birer müdahale niteliği taşımaktadır. Bu uygulamaların tümünde gelir eşitsizliğinin azaltılmaya çalışılması, sosyal devlet anlayışının bir gereğidir.

1.2. Gelir Dağılımı Çeşitleri

Bir ülkenin gelir dağılımı hakkında fikir edinmek veya ülkeler arasında kıyaslamalarda bulunmak için gelir dağılımı farklı şekillerde ele alınabilir. Kişisel ve fonksiyonel gelir dağılımı en çok kullanılan gelir dağılımı çeşitleridir. Kişisel ve fonksiyonel gelir dağılımlarının yanı sıra sektörler açısından gelir dağılımı inceleyen sektörel gelir dağılımı ile bölgelere düşen gelirin karşılaştırılması açısından bölgesel gelir dağılımı kavramları da bu başlık altında incelenecektir

1.2.1. Fonksiyonel Gelir Dağılımı

Fonksiyonel gelir dağılımı üretim süreci boyunca oluşan gelirin üretim faktörleri arasındaki dağılımı ifade etmektedir. Bilindiği gibi emek, sermaye, doğal kaynak ve girişimci olmak üzere dört adet üretim faktörü bulunmaktadır. Bu üretim faktörleri sonucunda ücret, faiz, kira ve kar gelirleri elde edilmektedir. Bu üretim faktörlerinin gelirden aldıkları paylardaki değişimler fonksiyonel gelir dağılımı yardımıyla incelenebilir (Tayyar, 2011: 200).

Başka bir deyişle, fonksiyonel gelir dağılımı, milli gelirin üretilmesine katkıda bulunan üretim faktörlerinin milli gelirden aldıkları paylar, yani milli gelirin ücret, faiz, rant ve kar arasındaki dağılımıdır. Fonksiyonel gelir dağılımı, bir ülkenin gelişmişlik düzeyi hakkında önemli bilgiler verebilmektedir. Örneğin, gelişmiş ülkelerde iktisadi kalkınmanın başlangıç aşamalarında tarım kesiminin, milli gelir içindeki payı çok fazlayken, gelişme düzeyi ilerledikçe ücretlilerin payının arttığı saptanmıştır. Gelişmekte olan ülkelerde emek gelirlerinin milli gelir içindeki payı %30 gibi düşük bir seviyede iken gelişmiş ülkelerde ise %70'e kadar çıkabilmektedir (Altınışık ve Peker, 2008:102).

1.2.2. Kişisel Gelir Dağılımı

Kişisel gelir dağılımı bir ülkedeki milli gelirin kişiler, aileler ve çeşitli tüketici birimleri arasındaki dağılımını ifade etmektedir. Kişisel gelir dağılımında önemli olan nokta elde edilen gelirin kaynağı ve bileşiminden ziyade oluşan gelirin miktarıdır. Kişisel

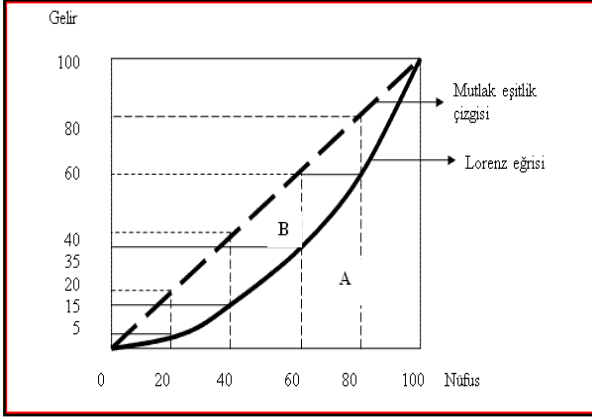
gelir dağılımında milli gelirden en yüksek ve en düşük pay alan gelir grupları arasındaki farklar ve bu adaletsiz dağılıma yol açan mekanizmalar incelenir.

Başka bir ifadeyle kişisel gelir dağılımı, gelirin bireyler ya da hane halkları temelinde nasıl dağıtıldığını göstermektedir. Kavramsal düzeyde amaç, her bireyin (ya da hane halkının) toplam gelirden ne kadar pay aldığını göstermektedir. Bu ölçümü operasyonel hale getirmek için kullanılan teknik araçlar, lorenz eğrisi ve gini katsayılarıdır (Pınar, 2012:280).

Lorenz Eğrisi ve Gini Katsayısı

Lorenz eğrisi gelir dağılımını ölçmek için en yaygın olarak kullanılan ölçümlerden bir tanesidir. Lorenz eğrisini oluşturmak için yatay eksen nüfus (yüzde paylar olarak kümülatif) dikey eksen ise gelir (yüzde paylar olarak kümülatif) gösterilir. Nüfus %20'lik 5 dilime ayrılır ve her bir dilimin gelirden aldığı yüzde payı gösteren oranlar kümülatif olarak işaretlenir. Bu noktaların oluşturduğu eğriye lorenz eğrisi denir.

Şekil 1. Lorenz Eğrisi

Şekil 1’ deki çapraz hat gelirin mümkün olabilecek en adil dağılımını göstermektedir. Örneğin nüfusun ilk yüzde yirmisi gelirin yüzde yirmisini, sonraki yüzde yirmisi yine gelirin yüzde yirmisini almakta ve böylece devam etmektedir. Tabii gerçekte gelirin bu şekilde dağıtıldığı hiçbir toplum yoktur. Lorenz eğrisi bu mutlak eşitliği gösteren çaprazdan az ya da çok bir sapma gösterir. Bu sapma ne kadar fazla olursa gelir dağılımı o kadar bozuk demektir. Bu sapmayı ifade eden katsayı gini katsayısıdır. Gini katsayısı, çapraz eğri ile

lorenz eğrisi arasında kalan kısmın (B), bütün üçgene (A+B) bölünmesi ile bulunur ve 0 ile 1 arasında bir sayıdır. Bu katsayı bire ne kadar yaklaşırsa, gelir dağılımı o kadar kötü demektir.

1.2.3. Bölgesel Gelir Dağılımı

Bir ülkenin farklı bölgelerinde ikamet eden bireylerin milli gelirden ne oranda pay aldıklarını gösteren gelir dağılımıdır. Bölgesel gelir dağılımı bir ülkenin gelişmiş ve az gelişmiş bölgeleri arasındaki farklılıkları göstermesi açısından, oldukça önemli bir kaynaktır. Hiçbir ülkede milli gelir, o ülkenin çeşitli bölgelerine eşit bir şekilde paylaştırılmamıştır. Farklı bölgelerde yaşayan insanlar milli gelirden farklı oranlarda pay almışlardır. Bölgeler arasındaki bu farklılıkların oluşmasının nedeni ise iklim koşulları, ulaşım imkânları ve toprak verimliliği gibi faktörlerdir. Gelişmiş ülkelerde bölgeler arasındaki refah düzeyi farklılıkları daha düşükken az gelişmiş ülkelerde ise bu oran daha fazladır.

1.2.4. Sektörel Gelir Dağılımı

Sektörel gelir dağılımı bir ekonomide bulunan tarım, sanayi, hizmet, ticaret ve diğer iktisadi faaliyet kollarının milli gelirden aldıkları payı ifade etmektedir. Ülkenin endüstrileşme sürecinde hangi konumda olduğu küreselleşme sürecinde ise hangi sektöre ağırlık vermesi ve vermemesi gerektiği konularında uygulanacak ekonomi politikasına ışık tutar (Çalışkan, 2010: 90).

Sektörel gelir dağılımının amacı gelir dağılımındaki adaletsizlikleri sektörel bazda ortaya çıkarılması değildir. Sektörel gelir dağılımının hesaplanmasındaki amaç ülke içindeki sektörlerin hangisinin daha önde olduğunun bilinebilmesi gerekliliğidir.

1.3. Gelir Dağılımındaki Eşitsizliğin Kaynakları

Gelir dağılımındaki adaletsizliğin arkasında yatan nedenler ülkeden ülkeye değişmekle birlikte, genel olarak aşağıdaki başlıklar altında gruplanabilir.

✓ *Sermaye ve toprak gibi üretim faktörlerinin dağılımındaki eşitsizlik:*

Sanayileşmenin ilk aşamalarında, bir ülkede toprak dağılımındaki eşitsizlik, sanayileşme ile birlikte sermaye dağılımına da yansımakta ve özellikle hızlı kentleşme gösteren ülkelerde, kentlerde biriken ucuz emek sonucunda faktörel gelir dağılımının bozulmasına neden olmaktadır (Baş, 2009: 60).

✓ *Eğitim dağılımındaki eşitsizlik:*

Günümüzde beşerî sermaye en önemli üretim faktörünü oluşturmaktadır. Eğitim alanındaki eşitsizlikler gelir dağılımındaki eşitsizliklerin ortaya çıkmasına neden olan önemli unsurlardan birini oluşturmaktadır. Arazi ve fiziki sermaye gibi üretim faktörlerinde herhangi bir kişinin

sahip olabileceği miktar konusunda herhangi bir sınır söz konusu değilken bir kişinin sahip olabileceği bilgi konusunda doğal bir sınır bulunmaktadır. Bu nedenle, toplumun eğitim düzeyi arttıka gelir dağılımındaki eşitsizlik de o ölçüde azalma eğilimine girecektir (Aktan, 2002: 5).

✓ ***Düşük gelir gruplarının daha yüksek nüfus artışına sahip olması:***

Birçok gelişmekte olan ülkelerde, en alt %40'lık gelir diliminde olan ailelerin nüfus artış hızının yüksek gelir dilimindeki ailelerden fazla olması, bu alt gruptakilerin kişi başına gelirlerini azaltıcı ve dolayısıyla gelir dağılımını bozucu bir etkisi olmaktadır.

✓ ***Makroekonomik dengesizlikler***

Enflasyon ve işsizlik gibi bir ekonomide oluşan bazı makroekonomik dengesizlikler gelir dağılımının bozulmasına yol açabilir. Şiddetli enflasyon dönemlerinde, gelirleri enflasyona karşı ayarlanmayan kesimlerin, özellikle ücretlilerin, diğer kesimler ile

aralarındaki gelir farkı reel olarak giderek açılır. İşsizlik ise gelir dağılımını en çok bozan faktörler arasında yer almaktadır. Çünkü bu durum çoğu zaman en alt gelir gruplarının tamamen gelirden yoksun kalması anlamına gelmektedir.

✓ *Politik faktörler*

Bir ülkede siyasi özgürlüklerin, özellikle sendikal hareketlerin, kısıtlı olması gelir dağılımını etkileyen faktörlerden birisidir.

1.4. Sosyal Refah Devleti Kavramı

Sosyal devlet; vatandaşlara belirli bir sosyal güvenlik hakkı ve asgari bir yaşam düzeyi sağlayan, sağlık ve refah hizmetlerinden serbestçe yararlanma ve belirli bir yaşa kadar eğitim olanağı sunan, bir takım sosyal riskleri önleyici tedbirler alan devlet anlayışıdır. Anayasal bir ilke olan sosyal devlet, toplumun refahını maksimum seviyeye çıkarmak maksadıyla devletin, ekonomik ve toplumsal hayata aktif ve kapsamlı bir şekilde müdahalelerde bulunmasını öngören, vatandaşların piyasa ekonomisi şartlarında

karşılayamadığı zorunlu ihtiyaçlarını karşılamayı ve meydana gelen ekonomik ve toplumsal adaletsizliği minimum düzeye indirmeyi amaçlayan devlet modeli olarak tanımlanmaktadır (H. Gül ve S. Gül, 2007:5).

20. yüzyıl kapitalizminin bir ürünü olması dolayısıyla sosyal devlet, iktisadi ve sosyal hayata kimi zaman kamusal hizmetleri vergilendirme üzerinden finansmana dayalı modellerle görmesi, kimi zaman satışlar arasında fiyatları denetlemekten kamu iktisadi teşebbüsleri aracılığıyla üretimde doğrudan yer alması ve fiyat oluşumunu belirlemesi gibi kamusal araçlarla doğrudan ya da dolaylı olarak müdahale etme yetkisiyle donatılmış devlettir. Bu yetkiler doğrultusunda ele alındığında “*yeniden dağıtım devleti*” olarak da tanımlanabilecek sosyal devlet, sadece temel hakları, kişisel ve iktisadi özgürlükleri güvence altına alarak, onların korunması ve geliştirilmesi adına müdahalelerde bulunan değil; aynı zamanda toplumda ortaya çıkan karşıtlıkları ve gerginlikleri de dengelemek amacıyla önlemler alma gücüne sahip demokratik devlettir (Çakır, 2011: 90)

1.5. Sosyal Devletin Ortaya Çıkması ve Gelişimi

Sosyal devletin doğuşuna zemin hazırlayan önemli unsurlardan biri klasik iktisadi düşüncesinin (devletin ekonomiye müdahale etmemesini, ekonomide denge bozulduğunda kendiliğinden dengeye geleceğini) görünmez elin 1929 ekonomik bunalım karşısında çaresiz kalmasının sonucudur. 19. yüzyıla hâkim olan “jandarma devleti”nin karşıtı olarak kurgulanan sosyal devlet, aynı zamanda sanayileşmenin sonuçlarından büyük oranda olumsuz bir şekilde etkilenen proleter sınıfın yaşam koşullarının da gittikçe kötüye gitmesi ve bununla bağlantılı olarak proleteryanın güç kazandığı süreci de beraberinde getirmiştir. Emek-sermaye çatışmasının yoğunlaştığı ve sosyal adaletin sekteye uğradığı, eşitsiz ilişkilerin geliştiğı bu süreç ve özellikle 2. Dünya Savaşı’nın yarattığı olumsuz koşullardan dolayı, sosyal devletin de tartışıldığı döneme denk gelmiştir (H. Gül ve S. Gül, 2007:10). Sosyal devlet; 1950-1970 yılları arasında altın çağını yaşadığı dönemdir. Bu dönemde Keynesyen ekonomi çerçevesinde ekonomik büyüme ve

tam istihdamın başarılı bir şekilde uygulanmıştır. Bu süreçte ekonomik büyüme, sermayeyi tatmin ederken, iş gücünü de tam istihdam tatmin etmiştir. Fakat sosyal devlet, 1970'li yılların ortasından günümüze kadar uzanan süreçte önemli ekonomik problemlerle karşı karşıya kalmıştır. Özellikle II. Dünya Savaşı sonrasında, 1970'lerin ortasına kadar ekonomide yaşanan hızlı büyüme oranlarının, 1970'lerin ortasından itibaren yerini büyümenin yavaşlamasına ve artan işsizliğe bırakmasıyla ekonomik kötüleşme ortaya çıkmış ve savaş sonrası yıllarda sürekli genişleyen sosyal devlet, getirdiği yükler nedeniyle pek çok problemin nedeni olarak görülmüştür (Gümüş, 2010: 564). Ancak, 1990'ların ortalarına doğru, sosyal devlet düşüncesinin yeniden gündeme gelmiştir.

İngiliz sosyoloji profesörü olan Giddens, sosyal demokrasinin büyük bir itibar kaybına uğraması ve liberalizmin 1980'lerden itibaren tekrar hâkim paradigma haline gelmesi karşısında sosyal devlete niteliksel bir değişimle “yeni anlamlar” yüklemiş ve “yeni üçüncü yol” kavramını politik iktisadın alanına sokmuştur. Bununla beraber Giddens, refah devleti konusunda yeni

liberallerden gelen eleştirilerin bazılarını makul bularak “yeni üçüncü yol politikaları, sosyal politika uygulamalarının problemlili bir geçmişı olduğunu itiraf ederek, sağın bu uygulamaları hedef alan eleştirilerinden bazılarını kabul etmelidir” savını ortaya koymuştur (Alp, 2009: 270).

1.6. Sosyal Devlet Yönünde Yaşanan Gelişimin Yansımaları

Devletin, sosyal devlet olma yönünde önemli gelişmelerin yaşandığı bu süreç içerisinde, devlet anlayışı ile hak ve özgürlükler anlayışına önemli yansımaları olan değişimler ortaya çıkmıştır.

Temel itibariyle sosyal devlet uygulamasında toplum refahını maksimum seviyeye çıkarma maksadıyla yapılan harcamalar; gerek devlet anlayışında oluşan değişimlerin, gerekse hak ve özgürlük anlayışında meydana gelen değişimlerin etkisiyle artmıştır. Sosyal devlet anlayışında yaşanan değişimlerle birlikte; kamu hizmetlerinin genişletilmesi, tam istihdamı sağlama amacının benimsenmesi ve toplumun belli bir refah

seviyesine ulaştırılması gibi uygulamalara gidilmesi belirtilen durumun nedeni olarak görülmektedir.

Sosyal devlet 1945-1970 yılları arasında altın çağını yaşamıştır. Bu dönemde sosyal devlet fonksiyonları genişlemiş ve en üst düzeyde gelişim göstermiştir. Devlet bu dönemde klasik görevleri olan adalet, maliye ve güvenlik alanlarına ek olarak sosyal devleti doğuran dinamiklerin de etkisiyle başka birtakım görevlerde yüklenmiştir. Buna bağlı olarak sosyal devlet tarihi süreci içerisinde yaşadığı dönüşümün bir yansıması olarak özellikle 20. yüzyılın ikinci yarısından itibaren kurumsallaşan sosyal devlet, çeşitli kamu hizmetlerinin sağlanması hususunda önemli görevler yüklenmiştir. Sosyal devlet, bireylerin insan onuruna yaraşır hayat standartlarına ulaşması amacıyla sosyal ve ekonomik hakların sağlanması ve sosyal adaletin gerçekleştirilmesi amacıyla çeşitli ödevler üstlenmiş, bu nedenle devletin aktif olarak kamu hizmeti sunması gerekmiştir. Bu doğrultuda devletin sosyal amaçlarla sunmuş olduğu kamu hizmetleri, sosyal ve ekonomik haklar ile sosyal adaletin gerçekleştirilmesi suretiyle, temelde insan

onuruna yaraşır hayat standartlarını temin etmeye hizmet etmiştir (Gümüş, 2010: 564).

Sosyal devlet bünyesinde insan onuruna yaraşır asgari hayat standartlarını sağlamak için özellikle bireylerin sağlık, eğitim ve sosyal güvenlik gibi temel ihtiyaçlarını gidermek gelmiştir. Devlet, sosyal devlet niteliği kazanmasıyla birlikte üstlendiği bu sorumlulukları, kamu hizmetleri aracılığıyla yerine getirmeye çalışmış ve kamu hizmetlerinin yerine getirilmesi, sosyal devletin temel görevi olarak ortaya çıkmıştır. Bu yaklaşımın sonucu olarak kamu hizmetlerinde önemli bir genişleme süreci meydana gelmiştir (Erdal, 2012: 39).

Sosyal devlet yönünde yaşanan gelişme sürecinin hak ve özgürlüklere yansımaları, sosyal ve ekonomik haklar doğrultusunda gerçekleşmiştir. Temelde özgürlük anlayışının sosyal ve ekonomik haklar yönünde genişlemesiyle, sosyal devlet arasında önemli bir bağlantı kurulmuştur. Bu bağlantı, sosyal devletin genişleme sürecine ilişkin önemli bir gösterge olarak değerlendirilmiştir. Bu çerçevede sos-yal devletin önemli

bir gereği olan sosyal ve ekonomik hakların bireylere tanınma derecesi, sosyal devletin genişleme sürecinde en üst seviyelere çıkmıştır.

1.7. Gelir Dağılımı- Yoksulluk ve Büyüme Arasındaki İlişki

Gelir dağılımındaki adaletsizliğin ekonomik büyüme ve performans üzerindeki etkileri önem arz etmektedir. Gelir dağılımındaki adaletsizliğin yüksek olması ayrımcılık ve imtiyazların korunması ile ilişkili olduğu için bireylerin kendilerini üretken ekonomik faaliyetlerden soyutlamalarına sebep olabilmektedir.

Bu alanda yapılmış olan çalışmalarda, yüksek seviyelerdeki gelir dağılımındaki eşitsizliğin büyümeyi olumsuz yönde etkilediğini göstermektedir. Bu durumun nedenlerinden biri, gelir dağılımındaki adaletsizliğin yüksek olması büyüme ve yatırım için gerekli olan siyasal ve ekonomik kurumların oluşturulmasını engellemektedir. Başka bir nedeni ise gelir dağılımındaki adaletsizliğin neden olduğu bireyler arasındaki yabancılaşmadır. Yabancılaşma, siyasi ve sosyal istikrara

neden olarak büyüme üzerinde olumsuz bir etki yaratmaktadır. Ayrıca gelir dağılımındaki adaletsizliğin az gelişmiş piyasa ve kurumların etkileşiminin de büyümeyi engellediğini göstermektedir.

Gelir dağılımındaki adaletsizlikler büyümeyi olumsuz yönde etkilediği için büyümenin yoksulluğu azaltmadaki etkisini de olumsuz yönde etkilemektedir. Genel olarak, gelir dağılımındaki eşitsizliğin yüksek olduğu ülkelerde, yoksulluğu azaltma konusunda güçlükler yaşanmaktadır. Çünkü bu ülkelerde, gelir dağılımındaki eşitsizliğin az olduğu ülkelere oranla yoksulluğu aynı oranda azaltabilmek için ya daha hızlı büyümeye ya da daha fazla zamana ihtiyaç duymaktadır (Derviş, 2007: 7).

İKİNCİ BÖLÜM

TÜRKİYE'DE GELİR DAĞILIMI VE SEYRİ

2.1. Türkiye'de Gelir Dağılımı

2016 Verilerine Göre Türkiye'de Gelir ve Yaşam Koşulları Araştırması

Tablo 1. Eşdeğer Hane halkı Kullanılabilir Fert Gelirine Göre Sıralı Yüzde 20'lik Gruplar

Yüzde 20'lik Fert Grupları	2015	2016
Toplam	100,0	100,0
İlk Yüzde 20 (En Düşük)	6,1	6,2
İkinci Yüzde 20	10,7	10,6
Üçüncü Yüzde 20	15,2	15,0
Dördüncü Yüzde 20	21,5	21,1
Son Yüzde (En Yüksek)	46,5	47,2
P80/20 Oran	7,6	7,7
Gini Katsayısı	0,397	0,404

Kaynak: <http://www.tuik.gov.tr>

Hanehalkı kullanılabilir gelirinin, hanehalkı büyüklüğü ve kompozisyonu dikkate alınarak hesaplanan eşdeğer hanehalkı büyüklüğüne bölünmesi ile elde edilen eşdeğer hanehalkı kullanılabilir fert gelirine göre; en yüksek gelire sahip yüzde 20'lik grubun toplam gelirden aldığı pay bir önceki yıla göre 0,7 puan artarak %47,2, en düşük gelire sahip yüzde 20'lik grubun aldığı pay 0,1 puan artarak %6,2 oldu.

Buna göre; toplumun en zengin %20'sinin gelirinin en yoksul %20'sinin gelirine oranı şeklinde hesaplanan P80/P20 oranı 7,6'dan 7,7'ye yükselmiştir. Gelir dağılımı eşitsizliği ölçütlerinden olan Gini katsayısı, sıfıra yaklaştıkça gelir dağılımında eşitliği, 1'e yaklaştıkça gelir dağılımında bozulmayı ifade etmektedir. 2016 yılı sonuçlarına göre Gini katsayısı bir önceki yıla göre 0,007 puan artış ile 0,404 olmuştur. Bu da Türkiye'de gelir dağılımının daha da bozulduğunu ve en zengin kesim ile en fakir kesim arasındaki gelir farklılıklarının büyüdüğünü ifade etmektedir.

Türkiye’de Yıllar İtibariyle Gini Katsayı Oranları

Gini katsayısı bir ülkede milli gelir dağılımının eşit olup olmadığını ölçmeye yarayan bir katsayıdır. Katsayı oranı bire yaklaştıkça gelir dağılımındaki adaletsizliğin arttığını, sıfıra yaklaştıkça gelir dağılımı adaletsizliğinin düzeldiğini göstermektedir.

Tablo 2. Türkiye’de Gini Oranları

Yıllar	Oran
2007	0,406
2008	0,405
2009	0,415
2010	0,402
2011	0,404
2012	0,402
2013	0,400
2014	0,391
2015	0,397
2016	0,404

Kaynak : <https://biruni.tuik.gov.tr/gosterge/?locale=tr>

Tablo 2'deki rakamlara bakıldığında Türkiye'de gelir dağılımının oldukça adaletsiz olduğunu gözler önüne sermektedir. Gini katsayısındaki yıldan yıla olan düzensizlikler ve en zenginle en fakir arasındaki gelir farkının fazla olması gelir dağılımındaki adaletsizliği kanıtlamaktadır. Öte yandan ülkemizin gelir dağılımı dış ülkelerle karşılaştırıldığında Avrupa ülkelerine kıyasla durumun kötü olduğu söylenilebilir.

Tablo 3: Üretim Faktörlerinin Milli Gelirden Aldıkları Paylar

Yıl	Ücret	Kar	Rant	Faiz	Sosyal Transferler	Diğer
2006	44,5	24,2	3,1	6,1	17,8	4,3
2007	43,8	23,2	4,1	7,0	18,2	3,8
2008	46,0	22,4	4,4	4,2	19,1	3,9
2009	46,5	20,4	5,0	5,3	19,6	3,2
2010	47,4	20,2	4,2	4,5	20,5	3,3
2011	48,4	21,4	3,9	3,8	19,4	3,2
2012	49,9	20,4	3,5	3,3	20,0	2,9
2013	51,5	19,6	3,3	3,1	19,7	2,7
2014	52,4	18,5	3,3	2,9	20,1	2,8
2015	52,5	18,8	3,3	2,6	20,0	2,8
2016	52,2	19,8	3,1	2,5	19,6	2,7

Kaynak: <https://biruni.tuik.gov.tr/yayin/views/visitorPages/index.zul>

Toplam eşdeğer hane halkı kullanılabilir fert gelirleri içerisinde Tablo 3’ deki tüm yıllara baktığımızda milli gelirden en yüksek payı ile maaş ve ücret gelirleri oluşturmaktadır. Nüfusun önemli bir bölümünü bu kesim oluşturduğu için bu sonuç normal bir durumdur. İkinci sırayı kar gelirleri, üçüncü sırayı ise sosyal transfer

gelirleri oluşturmaktadır. Üretimden en düşük pay alan üretim faktörleri ise rant faiz ve diğer gelirler oluşturmaktadır.

Sosyal transfer gelir dağılımındaki adaletsizlikleri ortadan kaldırmak amacıyla düşük gelir gruplarına yapılan harcamalardır. Tablo 3'deki verilere baktığımızda Sosyal transfer oranlarında artış söz konusu olmuştur. Bu durumda sosyal devlet yönünde yaşanan gelişmelerin birer yansımasıdır.

2.2. Türkiye'de Gelir Dağılımını Bozan Faktörler

- ✓ Kamu kesiminde ortaya çıkan açıklar kamu sektörünün borçlanma gereksinimini arttırarak kamu sektörünün piyasadan borçlanmasına neden olmuş. Bu durum ise bir taraftan özel sektörün yatırımlarından dolayı istihdam artışının yavaşlamasına neden olmakta, diğer taraftan da reel faizleri yükselterek emek dışı gelirlerin payını arttırmaktadır.

- ✓ Ülkemizde dolaylı vergi oranları çok yüksektir. Bu ise düşük gelirli gruplar aleyhine kötü sonuçlar doğurmaktadır.
- ✓ Enflasyon oranlarının çok yüksek olması sonucu dar ve sabit gelirli kişiler için olumsuz ortam hazırlamaktadır.
- ✓ Kredi politikası uygulamalarında gelir dağılımına yönelik hedeflerin yeterince göz önüne alınmaması, sektörel ve bölgesel gelir dağılımının bozulmasına neden olmaktadır.
- ✓ Sermaye piyasasında yaşanan gelişmeler ve özelleştirmede kullanılan yöntemler sermayenin tabana yayılmasından çok kamuya ve özel girişimcilere kaynak aktarımında kullanılmaktadır.
- ✓ Fiyat politikası, KİT ürünleri ve tarımsal destekleme fiyat politikaları sonucu emek ve tarım dışı kesimlere kaynak aktarımında kullanılmaktadır. Aktarılan kaynakların etkin kullanılmaması üretimden ziyade ranta ve tüketim öncelik verilmesi gelir dağılımındaki adaletsizlikleri daha fazla derinleştirmektedir.
- ✓ Miras hukuku ve küçük çiftçilerde hızlı nüfus artışından dolayı meydana gelen arazi parçalanmaları mülksüzleşme sürecini doğurmaktadır. Bu durum ise düşük gelirli gruplar aleyhine gelir dağılımını bozmaktadır.

- ✓ İşgücü piyasalarındaki örgütlenme seviyesi yeterli düzeyde değildir. Örgütlü kesimlerde ise sendikaların etkinliği yetersiz kalmaktadır.
- ✓ Tarım sektörünün maliyetinin düşük olmasından dolayı diğer sektörler tarım kaynaklı işgücü arzının esnekliğini arttırmaktadır. Buna bağlı olarak reel ücreti arttırmadan istihdamı artırma şansına sahip olan sanayi ve hizmetler sektörü karlarını büyük ölçüde arttırmaktadır.
- ✓ Yatırımların yeterince olmaması ve yatırımların bölgesel düzeyde dağılımının farklı olmasından dolayı işsizlik-göç olgusu sorunu doğmuştur. Bu işsizler ordusu kayıt dışı ekonomiyi destekleyerek vergi gelirlerinin azalmasına yol açmıştır.
- ✓ Teknolojik gelişmeler emeğin sermaye ile ikame olanağını arttırmakta, bu durum ücretler artsa bile istihdam azalışı veya istihdamın yetersiz artışı nedeniyle milli gelir içerisinde ücret payının düşmesine yol açmaktadır.

2.3. Gelir Dağılımında Türkiye'nin Dünyadaki Konumu

İnsani Gelişme Endeksi

İnsani Gelişme Endeksi: Uzun vadeli ilerlemeyi, insani gelişmenin üç temel boyutu olan “uzun ve sağlıklı bir yaşam”, “bilgiye erişim”, “insana yakışır yaşam koşulları” kapsamında ele alarak ölçen bir endekstir

Son yayımlanan 2016 raporunda 2015 yılı verilerine yer verilmiştir. 2016 yılı raporunda 195 ülke içinde verileri mevcut 188 ülkeye bakıldığında; 2015 yılında İnsani Gelişme Endeksi sıralamasında **Norveç**, 0,949 endeks değeri ile en yüksek endekse sahip ülke, **Orta Afrika Cumhuriyeti** ise 0,352 endeks değeri ile en düşük insani gelişme endeksine sahip ülkedir. **Türkiye** ise 2015 yılında 0,767 endeks değeri ile 71. sırada yer almıştır. Aynı yılda satın alma gücü paritesi cinsinden kişi başına gayri safi milli gelire (2011SGP \$) bakıldığında; verisi olan 193 ülke içerisinde **Katar** 129 916 \$ ile ilk sırada, **Türkiye** ise 18 705 \$ ile 64. sırada yer almıştır.

Tablo 4. İnsani Gelişmişlik Endeksi

	İnsani gelişme endeksi sıra	İnsani gelişme endeksi	Doğuşta beklenen yaşam süresi	Beklenen eğitim süresi	Ortalama eğitim süresi	Satın alma gücü paritesi cinsinden kişi başına gayri safi milli gelir (2011SGP \$)
	2015		2015	2015	2015	2015
Afganistan	169	0,479	60,7	10,1	3,6	1 871
Almanya	4	0,926	81,1	17,1	13,2	45 000
ABD	10	0,920	79,2	16,5	13,2	53 245
Andora	32	0,858	81,5	13,5	10,3	47 979
Angola	150	0,533	52,7	11,4	5,0	6 291
Antigua ve Barbuda	62	0,786	76,2	13,9	9,2	20 907
Arjantin	45	0,827	76,5	17,3	9,9	20 945
Arnavutluk	75	0,764	78,0	14,2	9,6	10 252
Avustralya	2	0,939	82,5	20,4	13,2	42 822
Avusturya	24	0,893	81,6	15,9	11,3	43 609
Azerbaycan	78	0,759	70,9	12,7	11,2	16 413
Bahamalar	58	0,792	75,6	12,7	10,9	21 565
Bahreyn	47	0,824	76,7	14,5	9,4	37 236
Bangladeş	139	0,579	72,0	10,2	5,2	3 341
Barbados	54	0,795	75,8	15,3	10,5	14 952
Belarus	52	0,796	71,5	15,7	12,0	15 629
Belçika	22	0,896	81,0	16,6	11,4	41 243
Belize	103	0,706	70,1	12,8	10,5	7 375
Benin	167	0,485	59,8	10,7	3,5	1 979
BAE	42	0,840	77,1	13,3	9,5	66 203
Birleşik Krallık	16	0,909	80,8	16,3	13,3	37 931
Bolivya	118	0,674	68,7	13,8	8,2	6 155
Bosna-Hersek	81	0,750	76,6	14,2	9,0	10 091
Botsvana	108	0,698	64,5	12,6	9,2	14 663

Brezilya	79	0,754	74,7	15,2	7,8	14 145
Brunei	30	0,865	79,0	14,9	9,0	72 843
Bulgaristan	56	0,794	74,3	15,0	10,8	16 261
Burkina Faso	185	0,402	59,0	7,7	1,4	1 537
Burundi	184	0,404	57,1	10,6	3,0	691
Butan	132	0,607	69,9	12,5	3,1	7 081
Cezayir	83	0,745	75,0	14,4	7,8	13 533
Cibuti	172	0,473	62,3	6,3	4,1	3 216
Çad	186	0,396	51,9	7,3	2,3	1 991
Çek Cumhuriyeti	28	0,878	78,8	16,8	12,3	28 144
Çin Halk Cumhuriyeti	90	0,738	76,0	13,5	7,6	13 345
Danimarka	5	0,925	80,4	19,2	12,7	44 519
Doğu Timor	133	0,605	68,5	12,5	4,4	5 371
Dominik Cumhuriyeti	99	0,722	73,7	13,2	7,7	12 756
Dominika	96	0,726	77,9	12,8	7,9	10 096
Ekvator Ginesi	89	0,739	76,1	14,0	8,3	10 536
El Salvador	117	0,680	73,3	13,2	6,5	7 732
Endonezya	113	0,689	69,1	12,9	7,9	10 053
Eritre	179	0,420	64,2	5,0	3,9	1 490
Ermenistan	84	0,743	74,9	12,7	11,3	8 189
Estonya	30	0,865	77,0	16,5	12,5	26 362
Etyopya	174	0,448	64,6	8,4	2,6	1 523
Fas	123	0,647	74,3	12,1	5,0	7 195
Fiji	91	0,736	70,2	15,3	10,5	8 245
Fildişi Sahili Cumhuriyeti	171	0,474	51,9	8,9	5,0	3 163
Filipinler	116	0,682	68,3	11,7	9,3	8 395
Filistin Devleti	114	0,684	73,1	12,8	8,9	5 256

Finlandiya	23	0,895	81,0	17,0	11,2	38 868
Fransa	21	0,897	82,4	16,3	11,6	38 085
Gabon	109	0,697	64,9	12,6	8,1	19 044
Gambiya	173	0,452	60,5	8,9	3,3	1 541
Gana	139	0,579	61,5	11,5	6,9	3 839
Gine	183	0,414	59,2	8,8	2,6	1 058
Gine Bissau	178	0,424	55,5	9,2	2,9	1 369
Grenada	79	0,754	73,6	15,8	8,6	11 502
Guatemala	125	0,640	72,1	10,7	6,3	7 063
Guyana	127	0,638	66,5	10,3	8,4	6 884
Güney Afrika	119	0,666	57,7	13,0	10,3	12 087
Güney Kıbrıs Rum Yönetimi	33	0,856	80,3	14,3	11,7	29 459
Güney Kore	18	0,901	82,1	16,6	12,2	34 541
Güney Sudan	181	0,418	56,1	4,9	4,8	1 882
Gürcistan	70	0,769	75,0	13,9	12,2	8 856
Haiti	163	0,493	63,1	9,1	5,2	1 657
Hırvatistan	45	0,827	77,5	15,3	11,2	20 291
Hindistan	131	0,624	68,3	11,7	6,3	5 663
Hollanda	7	0,924	81,7	18,1	11,9	46 326
Honduras	130	0,625	73,3	11,2	6,2	4 466
Hong Kong	12	0,917	84,2	15,7	11,6	54 265
Irak	121	0,649	69,6	10,1	6,6	11 608
İran	69	0,774	75,6	14,8	8,8	16 395
İrlanda	8	0,923	81,1	18,6	12,3	43 798
İspanya	27	0,884	82,8	17,7	9,8	32 779
İsrail	19	0,899	82,6	16,0	12,8	31 215
İsveç	14	0,913	82,3	16,1	12,3	46 251
İsviçre	2	0,939	83,1	16,0	13,4	56 364
İtalya	26	0,887	83,3	16,3	10,9	33 573

İzlanda	9	0,921	82,7	19,0	12,2	37 065
Jamaika	94	0,730	75,8	12,8	9,6	8 350
Japonya	17	0,903	83,7	15,3	12,5	37 268
Kamboçya	143	0,563	68,8	10,9	4,7	3 095
Kamerun	153	0,518	56,0	10,4	6,1	2 894
Kanada	10	0,920	82,2	16,3	13,1	42 582
Karadağ	48	0,807	76,4	15,1	11,3	15 410
Katar	33	0,856	78,3	13,4	9,8	129 916
Kazakistan	56	0,794	69,6	15,0	11,7	22 093
Kenya	146	0,555	62,2	11,1	6,3	2 881
Kırgızistan	120	0,664	70,8	13,0	10,8	3 097
Kiribati	137	0,588	66,2	11,9	7,8	2 475
Kolombiya	95	0,727	74,2	13,6	7,6	12 762
Komorlar Birliği	160	0,497	63,6	11,1	4,8	1 335
Kongo	135	0,592	62,9	11,1	6,3	5 503
Kongo Demokratik Cumhuriyeti	176	0,435	59,1	9,8	6,1	680
Kosta Rika	66	0,776	79,6	14,2	8,7	14 006
Kuveyt	51	0,800	74,5	13,3	7,3	76 075
Kuzey Kore	..	..	70,5	12,0	..	..
Küba	68	0,775	79,6	13,9	11,8	7 455
Laos	138	0,586	66,6	10,8	5,2	5 049
Lesotho	160	0,497	50,1	10,7	6,1	3 319
Letonya	44	0,830	74,3	16,0	11,7	22 589
Liberya	177	0,427	61,2	9,9	4,4	683
Libya	102	0,716	71,8	13,4	7,3	14 303
Lihtenştayn	15	0,912	80,2	14,6	12,4	75 065
Litvanya	37	0,848	73,5	16,5	12,7	26 006
Lübnan	76	0,763	79,5	13,3	8,6	13 312
Lüksemburg	20	0,898	81,9	13,9	12,0	62 471

Macaristan	43	0,836	75,3	15,6	12,0	23 394
Madagaskar	158	0,512	65,5	10,3	6,1	1 320
Makedonya Cumhuriyeti	82	0,748	75,5	12,9	9,4	12 405
Malavi	170	0,476	63,9	10,8	4,4	1 073
Maldivler	105	0,701	77,0	12,7	6,2	10 383
Malezya	59	0,789	74,9	13,1	10,1	24 620
Mali	175	0,442	58,5	8,4	2,3	2 218
Malta	33	0,856	80,7	14,6	11,3	29 500
Marşal Adaları	..	..	..	..	..	4 412
Mauritius	64	0,781	74,6	15,2	9,1	17 948
Meksika	77	0,762	77,0	13,3	8,6	16 383
Mısır	111	0,691	71,3	13,1	7,1	10 064
Mikronezya	127	0,638	69,3	11,7	9,7	3 291
Moğolistan	92	0,735	69,8	14,8	9,8	10 449
Moldova Cumhuriyeti	107	0,699	71,7	11,8	11,9	5 026
Monako	..	..	..	..	..	..
Moritanya	157	0,513	63,2	8,5	4,3	3 527
Mozambik	181	0,418	55,5	9,1	3,5	1 098
Myanmar	145	0,556	66,1	9,1	4,7	4 943
Namibya	125	0,640	65,1	11,7	6,7	9 770
Nauru	..	..	..	9,7	..	12 058
Nepal	144	0,558	70,0	12,2	4,1	2 337
Nijer	187	0,353	61,9	5,4	1,7	889
Nijerya	152	0,527	53,1	10,0	6,0	5 443
Nikaragua	124	0,645	75,2	11,7	6,5	4 747
Norveç	1	0,949	81,7	17,7	12,7	67 614
Orta Afrika Cumhuriyeti	188	0,352	51,5	7,1	4,2	587
Özbekistan	105	0,701	69,4	12,2	12,0	5 748
Pakistan	147	0,550	66,4	8,1	5,1	5 031

Palau	60	0,788	72,9	14,3	12,3	13 771
Panama	60	0,788	77,8	13,0	9,9	19 470
Papua Yeni Gine	154	0,516	62,8	9,9	4,3	2 712
Paraguay	110	0,693	73,0	12,3	8,1	8 182
Peru	87	0,740	74,8	13,4	9,0	11 295
Polonya	36	0,855	77,6	16,4	11,9	24 117
Portekiz	41	0,843	81,2	16,6	8,9	26 104
Romanya	50	0,802	74,8	14,7	10,8	19 428
Ruanda	159	0,498	64,7	10,8	3,8	1 617
Rusya Federasyonu	49	0,804	70,3	15,0	12,0	23 286
Saint Kitts ve Nevis	74	0,765	74,0	13,7	8,4	22 436
Saint Lucia	92	0,735	75,2	13,1	9,3	9 791
Saint Vincent ve Grenadinler	99	0,722	73,0	13,3	8,6	10 372
Samoa	104	0,704	73,7	12,9	10,3	5 372
San Marino	..	..	..	15,1	..	50 063
Sao Tome ve Principe	142	0,574	66,6	12,0	5,3	3 070
Senegal	162	0,494	66,9	9,5	2,8	2 250
Seyseller	63	0,782	73,3	14,1	9,4	23 886
Srbistan	66	0,776	75,0	14,4	10,8	12 202
Sierra Leone	179	0,420	51,3	9,5	3,3	1 529
Singapur	5	0,925	83,2	15,4	11,6	78 162
Slovakya	40	0,845	76,4	15,0	12,2	26 764
Slovenya	25	0,890	80,6	17,3	12,1	28 664
Solomon Adaları	156	0,515	68,1	9,6	5,3	1 561
Somali	..	..	55,7	..	..	294
Sri Lanka	73	0,766	75,0	14,0	10,9	10 789
Sudan	165	0,490	63,7	7,2	3,5	3 846
Surinam	97	0,725	71,3	12,7	8,3	16 018

Suriye	149	0,536	69,7	9,0	5,1	2 441
Suudi Arabistan	38	0,847	74,4	16,1	9,6	51 320
Svaziland	148	0,541	48,9	11,4	6,8	7 522
Şili	38	0,847	82,0	16,3	9,9	21 665
Tacikistan	129	0,627	69,6	11,3	10,4	2 601
Tanzanya	151	0,531	65,5	8,9	5,8	2 467
Tayland	87	0,740	74,6	13,6	7,9	14 519
Togo	166	0,487	60,2	12,0	4,7	1 262
Tonga	101	0,721	73,0	14,3	11,1	5 284
Trinidad ve Tobago	65	0,780	70,5	12,7	10,9	28 049
Tunus	97	0,725	75,0	14,6	7,1	10 249
Tuvalu	..	..	..	..	..	5 395
Türkiye	71	0,767	75,5	14,6	7,9	18 705
Türkmenistan	111	0,691	65,7	10,8	9,9	14 026
Uganda	163	0,493	59,2	10,0	5,7	1 670
Ukrayna	84	0,743	71,1	15,3	11,3	7 361
Umman	52	0,796	77,0	13,7	8,1	34 402
Uruguay	54	0,795	77,4	15,5	8,6	19 148
Ürdün	86	0,741	74,2	13,1	10,1	10 111
Vanuatu	134	0,597	72,1	10,8	6,8	2 805
Venezuela	71	0,767	74,4	14,3	9,4	15 129
Vietnam	115	0,683	75,9	12,6	8,0	5 335
Yemen	168	0,482	64,1	9,0	3,0	2 300
Yeni Zelanda	13	0,915	82,0	19,2	12,5	32 870
Yeşil Burun Cumhuriyeti	122	0,648	73,5	13,5	4,8	6 049
Yunanistan	29	0,866	81,1	17,2	10,5	24 808
Zambiya	139	0,579	60,8	12,5	6,9	3 464
Zimbabve	154	0,516	59,2	10,3	7,7	1 588

Tablo 5. Satın Alma Gücü Paritesine Göre Kişi Başına Düşen Milli Gelir

	2015 (\$)	2016 (\$)
1 Katar	132,87	129,726
2 Lüksemburg	99,505	101,936
3 Singapur	85,382	87,092
4 Kuveyt	70,542	71,263
5 İrlanda	65,806	69,374
6 Norveç	68,592	69,296
7 Birleşik Arap Emirlikleri	67,217	67,696
8 İsviçre	58,647	59,375
9 ABD	56,084	57,395
10 Suudi Arabistan	53,802	56,078
63 Türkiye	20,42	21,145

Kaynak: <http://www.tuik.gov.tr>

Satın alma paritesine göre, Katar kişi başına geliri yaklaşık 3 bin dolar düşmesine rağmen 129 bin 726 dolarla birinci sıradadır. Türkiye, 2015'te 20 bin 420 dolar olan satın alma gücü paritesine göre kişi başına milli gelirini, geçen yıl 21 bin 146 dolara yükselterek, 189 ülke arasında 63'üncü sırada yer almıştır.

3.4. Türkiye’de Gelir Dağılımında Öngörülen Gelişmeler ve Hedefler

1960 yılında Devlet Planlama Teşkilatı kurulmuştur Devlet Planlama Teşkilatının kurulmasıyla 1963 yılından itibaren beş yıllık kalkınma planları hazırlanmıştır. 2011’de DPT Kalkınma bakanlığı adını alarak yeniden organize edilmiştir. 2014-2018 yıllarını kapsayan 10’nuncu kalkınma planı ele alındığı zaman, gelir dağılımındaki adaletsizliklerin giderilmesi ve yoksulluğun minimum seviyeye düşürülmesi temel amaçları arasındadır. Bu amaçların gerçekleştirilmesi için uygulanacak politikalardan ilki vergi düzenlemeleridir. Vergilerin gelir dağılımındaki adaletsizlikleri azaltıcı yönde olması amaçlanmaktadır. Ayrıca yoksulluğun nesilden nesile aktarımının önüne geçmede en etkili kalem olan eğitim başta olmak üzere tüm kamu hizmetlerine ulaşmada fırsat eşitliği sağlanmalıdır.

Kırsal ve kentsel alanlarda yaşanan bölgesel farklılıkları asgari düzeye indirmek için tüm yerleşim yerlerinde temel yaşam kalitesi standartlarının sağlanması, tüm bölgeleri kapsayan bir kalkınma süreci

hazırlanmalıdır. Üretimin belli bölgelerde yoğunlaştığı için bölgeler arası gelişmişlik farklarına yol açmıştır. Bu ise gelir dağılımının daha dengesiz dağılmasına sebep olmuştur. Üretimi yurt geneline daha dengeli yayılması gerekmekte, bunun için de bölgelerin rekabet güçlerini göz önüne alarak birbiriyle ilişkisini de arttıracak bir üretim organizasyonu gereklidir.

SONUÇ

Ülkelerin ekonomi politikaları ekonomik büyümeyi ve istikrarı sağlamanın yanında bireyler ve toplum arasında adaletli bir gelir dağılımını sağlamak yer almaktadır. Burada önemli olan nokta toplam gelirin belirli bir kesimin elinde yoğunlaşmasını önleyerek bütün topluma adil olarak dağıtılması ve kişi başına düşen ortalama gelirin artırılmasıdır.

Sosyal devletin bir gereği olan adaletli bir gelir dağılımı sağlandığında toplum refahında bir artış olmaktadır. Gelir dağılımında adalet sağlanmadığında ise beslenme, barınma, sağlık, eğitim, çevre ve kültür düzeyinde olumsuz sonuçlara neden olmaktadır. Aynı zamanda adaletsiz bir gelir dağılımı beraberinde yoksulluk sorununa doğurmaktadır. Ülkeler bazı hedefleme yöntemleri ile yoksulluk sorunundan kurtulmayı amaçlamaktadır. Son yıllarda dünyada ve Türkiye’de gelir dağılımında bireylerin adaletli bir pay alabilmeleri için çalışmaların yapıldığı ve yoksulluğu azaltmaya yönelik stratejiler geliştirdiği görülmektedir.

Türkiye’de milli gelirden en yüksek payı alan %20’ lik grup ile en düşük pay alan %20’ lik grubun gelir oranları (P80/ P20 oranı) arasında çok büyük farklar bulunmaktadır. Ayrıca gini oranlarının 0.40 düzeyinde seyretmesi gelir dağılımının oldukça adaletsiz olduğu göstermektedir.

Türkiye diğer ülkeler ile kıyaslandığında gelir dağılımının daha adaletsiz olduğu görülmektedir. Bu durumun en önemli nedenleri ise;

- ✓ Yüksek oranlarda seyreden enflasyon,
- ✓ Vergi adaletinin yeterince sağlanamaması,
- ✓ İç borçlanmanın yüksek oranlarda yapılması,
- ✓ Nüfusun önemli bir bölümünün tarım sektöründe çalışması,
- ✓ Kayıt dışı ekonominin fazla olması
- ✓ Nüfus artış hızının yüksek olması
- ✓ Faiz yükünün fazla olması

Sonuç olarak gelir dağılımının adaletsiz olması sorunu yoksulluk sorununu beraberinde getirmektedir. Yoksulluğun önüne geçilebilmesi için, yoksulların

durumlarını iyileştirecek, yaratılacak gelirin toplumun daha geniş kesimlerine ulaşmasını sağlayacak, gelirin belli bir kesimin elinde birikmesini engelleyecek uygulamalara öncelik verilmesi gerekmektedir. Bunun yanında ekonomik büyümeyi esas alan, toplumun refah seviyesini yükselten, bölgesel gelişmişlik farklarını azaltan, eğitim ve sağlıkta fırsat eşitliği yaratan, gelir dağılımını iyileştirici ekonomik ve sosyal politikaların eş zamanlı ve birbiriyle uyum içinde uygulanması şarttır. Gerek eşitsizlik, gerekse yoksullukla mücadelede sadece bireyin değil devletin, özel sektörün, sivil toplum kuruluşlarının ve uluslararası örgütlerin de topyekûn işbirliği gerekmektedir.

KAYNAKÇA

Aktan Coşkun Can ve İstiklal Yaşar Vural, “Gelir Dağılımında Adalet(Siz)Lik ve Gelir Eşit(Siz)Liği: Terminoloji, Temel Kavramlar ve Ölçüm Yöntemleri”, *Yoksullukla Mücadele Stratejileri*, Ankara, Hak-İş Konfederasyonu Yayınları, 2002, s.1-21.

Altınışik İsa ve Hasan Sencer Peker, “Eğitim ve Gelir Dağılımı Eşitsizliği”, *Karamanoğlu Mehmet Bey Üniversitesi İİBF Dergisi*, S.15, Aralık 2008, s.102.

Alp Salih, “Refah Devleti Düşüncesinin Gelişimi Ve Bir Liberal Alternatif Olarak Üçüncü Sektör”, *Maliye Dergisi*, Sayı: 156, Ocak-Haziran 2009, s.265-279.

Baş Kemal, “Küreselleşme ve Gelir Dağılımı Eşitsizliği”, *Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, C.18, S.1, 2009, s.49–70.

Çakır Yafes, “Sağlık Hizmetlerinde Katılım Payı Uygulaması Ve Bu Uygulamanın Sosyal Devlet İlkesi ve Sosyal Güvenlik Hakkı Bakımından İncelenmesi”, *Sayıştay Dergisi*, S.80, s.85-105

Çalışkan Şadan, “Türkiye’de Gelir Eşitsizliği ve Yoksulluk”, *Sosyal Siyaset Konferansları*, S. 59, 2010, s. 89–132.

Derviş Kemal, “Küreselleşme, Büyüme ve Gelir Dağılımı”, *Uluslar Arası Ekonomik Sorunlar Dergisi*, Sayı:27, Kasım 2007, s.7.

Erdal Süleyman, *Küreselleşme Sürecinde Refah Devleti Uygulamaları Açısından İsveç Modelinin Araştırılması*, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir 2012.

Güçlü Sami ve Mehmet Bilen, “1980 Sonrası Dönemde Gelir Dağılımında Meydana Gelen Değişmeler”, *Yeni Türkiye Dergisi*, S.6, Ekim 1995, s.160.

Gül Hüseyin ve Songül Sallan Gül, “Sosyal Devletten Refah Devletine Geçişte Sosyal Haklar ve Yoksullar”, *Amme İdaresi Dergisi*, C.40, S.3, Eylül 2007, s.1-30

Gümüş Ali Tarık, *Sosyal Devlet Anlayışının Gelişi ve Dönüşümü*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya 2010.

Karaman Banu ve Melih Özçalık, “Türkiye’de Gelir Dağılımı Eşitsizliğinin Bir Sonucu: Çocuk İşgücü”, *Yönetim ve Ekonomi*, C.14, S.1, 2007, s.1-17.

Kirmanoglu Hülya, *Kamu Ekonomisi Analizi*, 4. Baskı, İstanbul, Beta Yayınları, Ocak 2013.

Kuştepelı Yeşim ve Umut Halaç, *Türkiye’de Genel Gelir Dağılımının Analizi Ve İyileştirilmesi*, <http://debis.deu.edu.tr/userweb//yesim.kustepeli/dosyalar/gelir-sbe.pdf>, Erişim Tarihi: 20.10.2017.

Pınar Abuzer *Maliye Politikası*, 5. Baskı, Ankara, 2012.

Ülgen Gülden, *İktisat Bilimine Giriş*, 3. Basım, İstanbul, Der Yayınları, 2007.

Tayyar Ahmet Emrah, *Türkiye’de Gelir Dağılımı ve Makro Ekonomik Faktörlerin Gelir Dağılımı Üzerindeki Etkisi*, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 2011.

<https://biruni.tuik.gov.tr/yayin/views/visitorPages/index.z>
ul Erişim Tarihi:02.02.2018

<https://biruni.tuik.gov.tr/gosterge/?locale=tr> Erişim
Tarihi: 18.02.2018

<https://biruni.tuik.gov.tr/secilmisgostergeler/tabloYilSutunGetir.do?durum> Erişim Tarihi: 21.02.2018

<http://www.tuik.gov.tr> Erişim Tarihi: 08.01.2018

4.BÖLÜM TÜRKİYE'DE DIŞ BORÇLARIN SÜRDÜRÜLEBİLİRLİĞİ: FOURIER YAKLAŞIMI İLE BİR UYGULAMA

MEHMET DAĞ¹
FATMA KIZILKAYA²

---

¹ Dr. Öğr. Üyesi Hakkâri Üniversitesi, mehmetdag@hakkari.edu.tr

² Öğr. Gör. Hakkâri Üniversitesi, fatmakizilkaya@hakkari.edu.tr

GİRİŞ

Dış borçlanma dar anlamda bir ülkenin kaynaklarına ek bir kaynak sağlamak, döviz olarak yeni ödeme gücü elde etmek gibi amaçlarla ülke dışındaki yabancı hükümetler ya da finans kuruluşlarından karşılıklı ya da karşılıksız geri ödemeli kaynak alması şeklinde ifade edilebilir. Dış borç fon fazlası bulunan ülkelerden fon açığı bulunan ülkelere yönelik olarak gerçekleşen ve borçlanan ülkenin kendi para birimi dışında yapılan bir borçlanma olarak da nitelendirilebilir.

Günümüzde dış borçlanmanın kullanım amaçları çeşitlilik göstermektedir. Özellikle gelişmekte olan ülkelerde büyüme için gerekli finansman kaynağının ülkenin iç kaynaklarından temin edilememesi durumunda dış borçlanmaya başvurulmaktadır. Az gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerdeki iç tasarrufların yetersizliği bu ülkelerde dış borçlanmaya başvurulmasının temel nedenlerinden biri olarak kabul edilmektedir. Ancak büyüme için gerekli sermaye birikiminin ağırlıklı olarak dışarıdan kaynak ithali yoluyla sağlandığı durumlarda dış

borçlanma ile finansman ekonomide çeşitli sorunlara yol açabilmektedir. Alınan dış borcun etkin ve büyümeye katkı sağlayacak şekilde kullanılmadığı durumlarda, dış borcun anapara ve faiz ödemeleri zamanla ekonomide bir yük oluşturarak üretim hacminde sağlanan artışları olumsuz etkileyebilmektedir. Bu nedenle istikrarlı büyümenin sağlanması açısından borçların sürdürülebilirliğinin sağlanması ve borç yükünün azaltılarak belirli seviyelerde tutulması gerekmektedir.

Dış borçların sürdürülebilirliği diğer gelişmekte olan ülkeler açısından olduğu gibi Türkiye açısından da güncel bir tartışma konusu olma özelliği taşımaktadır. Bu çalışmada öncelikle 1980'li yıllardan günümüze kadar geçen süreçte Türkiye'de dış borçların gelişimine değinilecektir. Daha sonraki bölümde ise dış borçların sürdürülebilirliği hakkında kavramsal bilgiler verilecektir. Son bölümde ise Türkiye'de dış borçlanmanın sürdürülebilirliği ele alınan dönem açısından ekonometrik bir analiz ile test edilecek ve elde edilen bulgulara yer verilecektir.

1. TÜRKİYE'DE DIŞ BORÇLANMANIN GELİŞİMİ

Türkiye’de uzun yıllar boyunca dış borçlanmada temel amaç tasarruf yetersizliklerini gidermekten ziyade ödemeler dengesi açığını kapatmak ve eski borçları finanse etmek olmuştur. Ülkenin borçlanma dinamikleri incelendiğinde, 1980’lerde başlayan dışa açılma hamleleriyle birlikte dış borçlanma konusunda da belirgin olarak hız kazanan bir süreçten bahsetmek mümkündür. 1980 yılında, dış borçlar 13 milyar 722 milyon dolar düzeyine ulaşmıştır. Dış borçların bileşiminde bu yıllardan sonra vade yapısının kısaldığı bir döneme girilmiştir. Özellikle 24 Ocak 1980 tarihinde yürürlüğe giren ekonomik önlemler paketi ile bu tarihe kadar izlenen temel ekonomi programları terk edilmiş; bir yandan fiyat istikrarını sağlamak amacıyla, diğer yandan ekonominin içinde bulunduğu döviz dar boğazı ve dış borç tikanıklığını aşmak amacıyla çok önemli kararlar alınmıştır. Bu dönemde alınan bu önlemlere rağmen dış ticaretteki dengesizlikler ortadan kaldırılamamış ve özellikle 1983’den sonra dış borç yükü yeniden artmaya başlamıştır. Buna karşın dış borçlarda

değişken faiz uygulanmaya başlanmasıyla dış borç miktarı daha da artmaya başlamıştır (Tandırcıoğlu, 2000:3). Dış borçların artışıdaki diğer neden ise Hazine iç borçlarının sermaye piyasasından karşılanmaya başlanmasıdır. Borcun çevrilmesinin giderek büyüyen bir sorun haline gelmeye başladığı bu dönemde Türkiye’de dış borçlanmayla elde edilen kaynakların kısmen altyapı yatırımlarına harcandığı görülmekle beraber bu kaynaklar genelde kamu açıklarının finansmanı ve ödemeler dengesinin iyileştirilmesi amacıyla kullanılmıştır. 1980’li yılların ikinci yarısı itibarıyla devlet bütçesindeki açıklardan kaynaklanan iç ve dış borçlar ekonomik dengelerin sağlanabilmesi açısından tehlike arz etmiştir.

Türkiye'nin dış borçlanmasıyla ilgili en ciddi değişikliklerden biri 1989 yılından itibaren gerçekleştirilmiştir. Bu tarihten itibaren, hazinenin dış borçlanmanın dış borç servisiyle sınırlandırılması ilkesini titizlikle uygulaması sayesinde, dış borç yükü ulaştığı tehlikeli noktadan geri çekilmeye ve Dış Borç/Gayri Safi Milli Hasıla (GSMH) oranı düşürülmeye başlanmıştır (Bulutoğlu, 2008:428).

1989 yılında uygulanan finansal serbestleşme kamu sektörüne bir gevşeme getirmiş ve açıkların finansmanında dış borçlanma olanaklarının gelişmesi hükümetlerin daha rahat harcama yapmasını olanaklı kılmıştır. Bu dönemden sonra kamu kesimi borçlanma gereğindeki artışlar 1990'lı yıllara taşınmış ve 1994 yılında yeni bir istikrar paketinin uygulanmasına yol açan 5 Nisan Krizine kadar gitmiştir (Kocaoğlu, 2005:43).

1990'lı yıllara gelindiğinde dış borçların artış süreci devam etmiştir. 1990 yılında borç miktarı 19,03 milyar dolar olarak gerçekleşmiştir. Bu olumsuz gelişmeler sadece 1994 yılında azalış göstermiş, fakat bu yıldan sonra artış trendine yine devam ederek 1995 yılında 73.728 milyon dolar seviyesine ulaşmıştır. Uluslararası para piyasalarından sağlanan krediler nedeniyle dış borç yükü bu dönemde yaklaşık üç kat artmıştır. Bu dönem incelendiğinde özellikle, 1994 ve 1996 yıllarında dış borçlanmaya çok az miktarlarda başvurulduğu görülmektedir. Çünkü bu yıllarda toplam borçlar ulusal gelir miktarını aşmıştır ve dış borç servis

ödemelerinin ağırlaşması Hazineyi güç durumda bırakmıştır.

Türkiye'de 1980 sonrası dönemde dış borçlanmanın gelişimine dair genel bir değerlendirme yapmak gerekirse, ihracat odaklı büyüme programının uygulanması nedeniyle 1980'li yıllardan itibaren dış borçların sürekli artış gösterdiği ifade edilebilir. 1990'lı yıllarda yaşanan ekonomik krizler ve yine 1990'lı yıllarda ortaya çıkan bütçe açıklarının finansmanında başvurulmuş iç borçlanmanın yerini dönem dönem dış borçlanmaya bırakması nedeniyle dış borç stokunda artışların devam ettiği görülmüştür. 2000'li yılların başlarında ise 2001 ekonomik krizi sonrasında Türkiye'de ekonomide yaşanan yapısal sorunların giderilerek istikrarlı bir ekonomik yapı oluşturulması amacıyla Güçlü Ekonomiye Geçiş Programı uygulanmaya başlanmıştır. Bu program ile kamu mali disiplinine yönelik tedbirler alınmış ve bunun sonucunda kamu bütçe dengelerinde iyileşmeler sağlanmıştır. Dış borçlanma açısından ise kamu borçlarının toplam dış borç stoku içindeki payının zamanla azaldığı görülmekle beraber dış borçlanmada

artışın devam ettiği izlenmiştir. Nitekim 2000 yılında 116.8 milyar Dolar olan dış borç miktarı, 2008 yılında 289 milyar Dolar'a, ulaşmıştır (Karagöl, 2010:13). 2001 yılından günümüze kadar gelen süreçte özel sektör borçlarının hızla artması nedeniyle hem dış borç stokunda hızlı bir artış görülmüş hem de dış borç stokunun vadesi zaman içinde kısalmış ve borç faizinde yükselme görülmüştür. Dış borç stokunun GSYİH'ya oranının 2002 yılı seviyelerine yaklaştığı 2017 yılı sonu itibariyle dış borç stokunda özel sektör borcunun ağırlıklı yer tuttuğu görülmektedir. Ancak bununla beraber Türkiye ekonomisinin gösterdiği büyüme performansı, kamu mali disiplindeki başarı, kamu borcundaki iyileşme nedeniyle dış borç stoku 2002 sonrası dönemde, 2002 öncesi döneme göre daha az risk oluşturmaya başlamıştır.

2. DIŞ BORÇLANMANIN SÜRDÜRÜLEBİLİRLİĞİ

Gelişmekte olan ülkelerde ekonomik büyümenin istenen düzeyde gerçekleşmemesinin başlıca nedenleri olarak bilgi ve teknoloji yetersizliği, yurtiçi tasarrufların gerekli yatırım seviyesinin gerisinde kalması, ödemeler dengesi açığı sayılabilir. Özellikle yatırımları finanse edecek ulusal tasarrufların yetersizliği geliştirmekte olan ülkelerde yabancı kaynak kullanımını kaçınılmaz hale getirmektedir. Dış borçlanma yoluyla sağlanan kaynakların maliyetleri gelirlerinden çok olursa, yurt dışına negatif sermaye transferi söz konusu olmakta ve yurt içi kaynak ihtiyacı artmaktadır. Dış borçlanma ile elde edilen kaynakların geri dönüşümü dış borçlanmanın maliyetini aştığı sürece, dış borçlanma politikası sürdürülebilir olmaktadır (Çöğürçü ve Çoban, 2011:140).

Dış borcun sürdürülebilirliği, borcun (faiz ve anaparanın yıllar içindeki payının) her yıl zamanında geri ödenebilmesi olarak ifade edilebilir. Borçlu ülke bunu başarıyorsa büyüme oranı dış borç faiz oranından daha yüksektir, bu da dış piyasalardan yeniden

borçlanabilmesini olanaklı kılar. Bundan dolayı genel geçer anlamda borcun sürdürülebilir olması, ya da büyümenin sağlanabilmesi, ekonomide iki açığın kontrol edilmesini gerektirir. Bunlardan ilki cari işlemler açığıdır, diğeri ise faiz dışı bütçe açığıdır. Dolayısıyla borçlu ülkenin ihracata yönelik büyümesinin yanı sıra, faiz dışı bütçe açığını kapatacak önlemleri de uygulamaya sokması gerekmektedir. Bunlar daha çok kamu harcamalarını kısıtlayan önlem paketleriyle, hazineye bir defalık gelir yaratacak olan özelleştirmeler ve vergilerdir. Özellikle sermayenin serbest dolaşımı ile beraber borçlu ülkelerin dış ticaret açığının kapatılması hedefinden artık vazgeçilmiş, dış ticaret açığı borcun sürdürülebilirlik hesabından çıkarılmıştır. Bunun nedeni, serbest sermaye ithalatı ile beraber değerlendirilen döviz kurlarının dış açıkları daha da arttırması ve dış borçlanmanın sürekli bir borçlanma yöntemi olarak kabul görür hale gelmesini sağlamış olmasıdır. Dahası, borçların borcu verenler tarafından varlık olarak görülmesi ve borçların vadesinin bu sayede süresiz uzatılabileceğinin varsayılması, borçlu ülkenin dış ticaret

açıklarında bir düzelme olmasa bile borcu finansal piyasalar tarafından sürdürülebilir ve sürekli kılacaktır (Gürbüz, 2012:8).

Dış borçlanmanın sürdürülebilirliğinde, kamu iç ve dış borç stokunun mevcut durumu ve ülkenin yeni dış borç bulma kapasitesi ile birlikte kamu finansman dengelerinin de önem taşıdığı görülmektedir. Bu noktada kamu açıklarının finansmanında hangi yönetime başvurulacağına karar verilirken ekonomik koşullar konusunda gerçekçi değerlendirmeler yapılması gerekmektedir. Aksi takdirde uygun olmayan koşullarda dış borçlanmaya gidilmesi, dış borçlanmanın sürdürülebilir bir finansman kaynağı olarak kullanılmasının önünde bir engel teşkil edecektir. Bunun yanında borçlanma ile elde edilen kaynakların, bu borçlanmanın maliyetini aşacak şekilde geri dönüşüne izin veren verimli alanlarda kullanılması gerekmektedir. Böylelikle dış borçlanmanın amaçlarına uygun bir şekilde kullanılması ve ekonomi üzerinde olumsuz etkilere yol açmasının önüne geçilebilecektir (Ülgen, 2005: 19).

3. LİTERATÜR ÖZETİ

Dış borçlanmanın sürdürülebilirliği geliştirmekte olan ülkelerdeki makroekonomik durum hakkında gösterge niteliği taşıması nedeniyle çok sayıda çalışmaya konu olmaktadır. Sürdürülebilirliğin analizi amacıyla yapılan çalışmalarda değişken olarak döviz kuru, büyüme, ihracat ve ithalat oranları, parasal göstergeler, faiz oranları, dış borcun, borç servisinin ve faiz ödemelerinin GSYİH'ya oranı, borç servisinin ihracata oranı, kısa vadeli borçların toplam borçlara oranının kullanıldığı görülmektedir. Sayılan bu değişkenler arasında dış borcun GSYİH'ya oranının diğerlerine göre daha sık kullanıldığı izlenmektedir.

Yabancı literatürde dış borçlanmanın sürdürülebilirliği ile ilgili olarak yapılan çalışmalara bakıldığında ağırlıklı olarak kamu açıklarının sürdürülebilirliğinin analizi amacıyla kullanılan modellerin dış borçlanmanın sürdürülebilirliğinin analizine uyarlandığı görülmektedir. Bu modeller arasında yer alan dönemler arası bütçe kısıtı yaklaşımı

Hamilton ve Flavin (1986) tarafından geliştirilmiştir. Bu yaklaşıma göre, gelecekte beklenen bütçe fazlalıklarının indirgenmiş değerinin mevcut borç stokunun değerine eşit olması ile sürdürülebilirlik koşulu yerine getirilmiş olacaktır. Dönemler arası bütçe kısıt yaklaşımını dış borçlar için kuramsal bir temele oturtan bir çalışma 1994 yılında Sawada tarafından yapılmıştır. Sawada'nın çalışmasında 1955-1990 dönemi ele alınarak Latin Amerika ve Asya ülkeleri seçilmiş ve bu ülkelerden yalnızca Filipinler için dış borçların sürdürülebilir olduğu bulgusuna ulaşılmıştır. Amerika Birleşik Devletleri (ABD) açısından dış borçlanmanın 1947-1974 yılları arasındaki dönemde sürdürülebilirliğini inceleyen çalışmalarında Leachman ve Francis (2000), eşbütünleşme yöntemi kullanmış ve çalışma neticesinde dış borçların sürdürülemez olduğunu ortaya koymuştur. Takeuchi (2010), ABD'de dış borç sürdürülebilirliğini Markov rejim değişim modeli ve birim kök testi ile analiz ettiği çalışmada dış borç/milli gelir oranı yüksek olmasına rağmen Amerikan Doları'ndaki değer kaybı dikkate alındığında dış borçların sürdürülebilir olduğu

bulgusunu elde etmiştir. Llorca (2017) tarafından yapılan çalışmada panel veri analizi yöntemi kullanılmış ve 24 Asya-Pasifik ülkesinde 1993-2014 dönemi için dış borçların uzun dönemde sürdürülebilir olduğu bulgusu elde edilmiştir.

Türkiye'de dış borçların sürdürülebilirliği ile ilgili olarak yapılan çalışmalarda ağırlıklı yöntem olarak birim kök ve eşbütünleşme testleri kullanılmıştır. Bu konuda Aklan (2002) tarafından bir çalışma yapılmış ve Türkiye'de dış borçlanmanın sürdürülebilirliğin sınırlarına ulaştığı bulgusu ortaya konulmuştur. Önel (2003), yaptığı çalışmada birim kök ve eşbütünleşme testlerini uygulamış ve Türkiye'de dış borçların sürdürülebilir olduğu bulgusuna ulaşmıştır. Azgün (2005), yine birim kök ve eşbütünleşme testlerini kullanarak Türkiye'de dış borç geri ödemeleri bakımından sürdürülebilirlik koşulunun sağlanıp sağlanmadığını test ettiği çalışmada 1981-2004 dönemi için sürdürülebilirlik koşulunun sağlandığı bulgusuna ulaşmıştır. Önel ve Utkulu (2006) tarafından yapılan çalışmada dış borç verilerinin yanı sıra ithalat ve ihracat

verileri ile yanı sıra Merkez Bankası döviz rezervleri ve net cari transfer ödemeleri kullanılmıştır ve Türkiye'de 1970-2002 dönemi için dış borçların zayıf formda sürdürülebilir olduğu bulgusu elde edilmiştir. Yılcı ve Özcan (2008), durağanlığı ve sürdürülebilirliği test eden yöntemle yaptıkları çalışmada Türkiye'de 1990-2007 yılları arasında dış borçların sürdürülemez olduğu bulgusuna ulaşmışlardır. Kıran (2010), 1970-2010 dönemi için yaptığı çalışmada yapısal kırılmaları dikkate alan bir test kullanmış ve Türkiye'de söz konusu dönemde dış borçların sürdürülemez olduğu bulgusunu elde etmiştir. Çukurçayır (2014), Türkiye ekonomisinde 1980-2010 döneminde dış borçların sürdürülebilirliğinin analizini yaptığı çalışmasında, birim kök testleri ve eşbütünleşme testi yöntemini kullanmış ve dış borçların sürdürülebilir olduğu sonucuna ulaşmıştır. Göktaş ve Hepsağ (2015) ise, 1990-2012 döneminde çeyreklik verileri ele alarak, dış borç stokunun milli gelire olan oranı üzerinden Türkiye'de dış borçların sürdürülebilirliğini analiz ettikleri çalışmada dış borçların sürdürülemez olduğu bulgusuna ulaşmışlardır.

4. EKONOMETRİK YÖNTEM

Çalışmanın bu kısmında Türkiye’de dış borçların sürdürülebilirliği ekonometrik olarak incelenmiştir. Bu amaçla, Becker, Enders ve Lee (2006) tarafında geliştirilen Fourier Kwiatkowski-Phillips-Schmith-Shin (FKPSS) durağanlık testi ile analiz yapılmıştır. Becker vd. (2006), Fourier yaklaşımını kullanarak Kwiatkowski vd. (1992) durağanlık testini temel alan durağanlık testi geliştirmişlerdir. FKPSS durağanlık testi sadece ani değişimleri değil aynı zamanda yavaş değişimleri de tespit edebilmekte ve yapısal değişimlerin konumu, sayısı ve biçimi testin gücünü etkilememektedir (Yıllancı, 2017: 55-56). Becker vd. (2006), aşağıda verilen veri üretim sürecini dikkate almaktadır:

$$y_t = X_t'\beta + Z_t'\gamma + r_t + \varepsilon_t \quad (1)$$

$$r_t = r_{t-1} + u_t \quad (2)$$

Burada ε_t durağan hata terimini ve u_t ise σ_u^2 varyansla bağımsız özdeş dağılan hata terimini ifade

ötmektedir. Deterministik terimde bir kırılma yakalamak için kullanılan Z_t , aşğıdaki denklem ile ifade edilmiştir.

$$Z_t = \left[\sin\left(\frac{2\pi kt}{T}\right), \cos\left(\frac{2\pi kt}{T}\right) \right]' \quad (3)$$

Burada k frekans sayısını, t trend terimini ve T ise örneklem büyüklüğünü göstermektedir. $H_0: \sigma_u^2 = 0$ temel hipotezini test etmek için, Denklem (4) veya Denklem (5)'in kalıntı değerleri elde edilerek test istatistiğı hesaplanmaktadır.

$$y_t = \alpha + \gamma_1 \sin\left(\frac{2\pi kt}{T}\right) + \gamma_2 \cos\left(\frac{2\pi kt}{T}\right) + e_t \quad (4)$$

$$y_t = \alpha + \beta t + \gamma_1 \sin\left(\frac{2\pi kt}{T}\right) + \gamma_2 \cos\left(\frac{2\pi kt}{T}\right) + e_t \quad (5)$$

Test istatistiğı Denklem (6) ile elde edilmektedir:

$$\tau_\mu(k) \text{ veya } \tau_\tau(k) = \frac{1}{T^2} \frac{\sum_{t=1}^T \tilde{S}_t(k)^2}{\tilde{\sigma}^2} \quad (6)$$

Burada $\tilde{S}_t(k) = \sum_{j=1}^t \tilde{e}_j$ 'dir. Burada $\tilde{e}_j$, $\tau_\mu(k)$ için Denklem (4)'den ve $\tau_\tau(k)$ için Denklem (5)'den elde

edilen kalıntılardır. Uzun dönem varyansının parametrik olmayan tahmini $\tilde{\sigma}^2$, parçalı gecikme parametresi I ve bir ağırlıklar dizisi $w_j, j = 1, \dots, I$ seçilerek Denklem (7) ile elde edilmektedir:

$$\tilde{\sigma}^2 = \tilde{\gamma}_0 + 2 \sum w_j \tilde{\gamma}_j \quad (7)$$

Burada $\tilde{\gamma}_j$, Denklem (4) veya Denklem (5)'den elde edilen $\tilde{\epsilon}_t$ kalıntılarının j . örneklem otokovaryanslarıdır. Doğrusal olmayan trendin yokluğunu test etmek için F-test istatistiği aşağıdaki denklem ile hesaplanabilir (Becker vd., 2006: 390-391):

$$F_i(k) = \frac{(SSR_0 - SSR_1(k))/2}{SSR_1(k)/(T - q)} \quad i = \mu, \tau \quad (8)$$

Burada $SSR_1(k)$, Denklem (4) veya Denklem (5)'den elde edilen Kalıntı Kareler Toplamını (KKT); SSR_0 , trigonometrik terimler olmadan elde edilen Kalıntı Kareler Toplamını (KKT); q ise regresörlerin sayısını ifade etmektedir.

5. VERİ SETİ VE BULGULAR

Bu çalışmada 2004Q1-2017Q4 dönemi üç aylık veriler kullanılarak ele alınan dönem için Türkiye’de dış borçların sürdürülebilirliği araştırılmıştır. Çalışmada, Net dış borç stoku/GSYİH (%) verileri kullanılmıştır. Veriler, T.C. Başbakanlık Hazine Müsteşarlığı Kamu Finansmanı İstatistikleri web sayfasından elde edilmiştir.

Tablo 1’de Net dış borç stoku/GSYİH (%) serisine uygulanan Fourier Kwiatkowski-Phillips-Schmidt-Shin (FKPSS) durağanlık testi sonuçları yer almaktadır. Temel hipotezlerin düzeyde ve trendde durağanlık şeklinde ele alındığı her iki model için de sonuçlar verilmiştir.

Tablo 1: Fourier KPSS Durağanlık Testi Sonuçları

<i>Temel Hipotez</i>	<i>Düzey Durağanlık</i>	<i>Trend Durağanlık</i>
<i>Frekans</i>	1	1
<i>Min KKT</i>	290.15	185.83
<i>Fourier KPSS</i>	0.227	0.097
<i>F Test İstatistiği</i>	53.06	53.06
<i>Kritik Değerler (%5)</i>		
$\tau_{\mu}(k)$ ve $\tau_{\tau}(k)$	0.172	0.054
$F_{\mu}(k)$ ve $F_{\tau}(k)$	4.929	4.972

Fourier-KPSS durağanlık testi sonuçları incelendiğinde F testi sonucuna göre doğrusal olmayan trendin anlamsız olduğunu ifade eden temel hipotez reddedilerek doğrusal dışı trendin varlığı kabul edilmiştir. Fourier KPSS test istatistiği sonuçlarına göre Net dış borç stoku/GSYİH (%) serisinin durağanlığını ifade eden temel hipotez reddedilerek serinin birim köklü olduğuna karar verilmiştir. Elde edilen sonuçlar Türkiye’de ele alınan dönem için dış borçlarının sürdürülemez olduğunu göstermektedir.

SONUÇ

Dış borçlanma özellikle gelişmekte olan ülkeler tarafından büyüme sürecinde ihtiyaç duyulan finansmanı karşılamada iç kaynakların yetersiz olması durumunda başvurulan bir fon kaynağı olarak değerlendirilmektedir. Ülkeye dışarıdan net kaynak girişi şeklinde başlayan dış borçlanmada önemli olan husus borcun verimli kullanılarak yatırımlara ve büyümeye katkı sunmasının sağlanmasıdır. Aksi takdirde dış borçlanmanın maliyeti faydasını geçebilmekte ve dış borçlar ülke ekonomisine yük haline gelebilmektedir. Bu noktada dış borçlanmanın sürdürülebilirliği ekonomi politikalarının sürdürülebilirliği ve kalkınmanın devamı açısından belirleyici unsurlardan biri haline gelmektedir.

Bu çalışmada, Türkiye’de dış borçların sürdürülebilir olup olmadığı Becker, Enders ve Lee (2006) tarafında geliştirilen FKPSS durağanlık testi ile analiz edilmiştir. Elde edilen FKPSS test istatistiği sonuçlarına göre Net dış borç stoku/GSYİH (%) serisinin durağanlığını ifade eden temel hipotez reddedilerek

serinin birim köklü olduğuna karar verilmiştir. Elde edilen bu sonuçlar Türkiye’de ele alınan dönem için dış borçlarının sürdürülemez olduğunu göstermektedir.

Elde edilen bulgular doğrultusunda dış borçların sürdürülebilir bir seviyeye getirilmesi ve dış borçlanmanın ülke ekonomisi açısından olumsuz etkilere yol açmasının önlenmesi için gerekli tedbirler alınmalıdır. Bu çerçevede uygulanacak yapısal reformlar yoluyla; iç tasarrufların artırılması, büyümenin iç kaynaklarla finansmanına yönelik politikalar geliştirilmesi, üretim kapasitesinin ve ihracatın artırılmasına yönelik politikalar geliştirilmesi, rekabet gücü yüksek ürünlerin toplam ihracat içindeki payının artırılması, alınan dış borçların verimli alanlarda kullanılmasını sağlayacak mekanizmalar kurulması gibi tedbirler alınması ile dış finansmana duyulan ihtiyaç azaltılabilir.

KAYNAKLAR

Aklan, N.A, (2002), Dış Borçlanma Gelişmekte Olan Ülkeler İçin Etkin Bir Finansman Yöntemimidir ?, *Dış Ticaret Müsteşarlığı Dış Ticaret Dergisi*, Vol:7, No:25, ss.1-19.

Azgün, S. (2005), Dış Borç Sürdürülebilirliği: Zamanlararası Bütçe Kısıtı Testleri, *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt:5, Sayı:2

Becker, R., Enders, W. ve Lee, J. (2006) A Stationarity Test in the Presence of an Unknown Number of Smooth Breaks, *Journal of Time Series Analysis*, 27(3), 381–409.

Bulutoğlu, K. (2008), *Kamu Ekonomisine Giriş*, 7. Baskı, Maliye ve Hukuk Yayınları, Ankara, s.427.

Çöğürçü, İ. ve Çoban, O. (2011), Dış Borç Ekonomik Büyüme İlişkisi: Türkiye Örneği (1980-2009), *Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, Cilt:13, Sayı:21, s.140.

Çukurçayır, S. (2014). Türkiye Ekonomisinde Dış Borçların Sürdürülebilirliği: Eşbütünlük Analizi. *Sosyoekonomi*, 22 (22),

Göktaş, O., ve Hepsağ, A. (2015). The Analysis of External Debt Sustainability by Periodic Unit Root Test with Structural Break: The Case of Turkey, *Research in Applied Economics*, 7(4), 1-15.

Gürbüz, B. (2012), Sürdürülebilir Borçlanmanın Eleştirisi: Başka Bir Sürdürülebilirlik Olgusu ve Türkiye Örneği, *Ekonomik Yaklaşım*, Cilt:23, Sayı:82, s.8

Hamilton, J. D. ve Flavin, M.A. (1986), On The Limitations of Government Borrowing: A Framework for Empirical Testing, *The American Economic Review*, Vol. 76, No. 4,

Karagöl, E.T. (2010), *Geçmişten Günümüze Türkiye'de Dış Borçlar*, SETA Analiz, Ankara, Ağustos, ss.1-32.

Kıran B. (2012) The Sustainability of Turkish External Debt: Evidence from Fractionally Integrated Approach Under Structural Breaks, *Economic Research-Ekonomska Istraživanja*, 25:1, 18-29,

Kocaoğlu, F. (2005), 1990 Sonrası Türkiye’de Dış Borç Sorunu, Dış Borçların Srdrlebilirliği ve Dış Borç Yönetimi, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi) *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü*, Eskişehir,

Kwiatkowski, D., Phillips, P. C. B., Schmidt, P. ve Shin, Y. (1992). Testing the Null Hypothesis of Stationarity Against the Alternative of a Unit Root, *Journal of Econometrics*, 54, 159-178.

Leachman, L. L. ve Francis B. B. (2000). Multicointegration Analysis of the Sustainability of Foreign Debt. *Journal of Macroeconomics*, 22: 207–227

Llorca, M. (2017). External Debt Sustainability and Vulnerabilities: Evidence from a Panel of 24 Asian Countries and Prospective Analysis, *ADB Working Paper Series*.

nel, G. (2003), An Analysis of Turkish Debt Sustainability: Test Intertemporal Sustainability Borrowing Constraints, *METU Conference in Economics, Discussion Paper*, Dokuz Eylül University, Faculty of Business, İzmir, Turkey,

Önel, G. ve Utkulu, U. (2006). Modeling the Long-Run Sustainability of Turkish External Debt with Structural Changes, *Economic Modelling*, 23(4), 669-682.

Sawada, Y. (1994). Are the Heavily Indebted Countries Solvent?: Tests of Intertemporal Borrowing Constraints, *Journal of Development Economics*, 45(2), 325-337.

Takeuchi, F. (2010). US External Debt Sustainability Revisited: Bayesian Analysis of Extended Markov Switching Unit Root Test, *Japan and the World Economy*, 22(2), 98-106.

Tandırcıoğlu, H. (2000). Türkiye’de Dış Borç Sorunu, Dış Borçların Sürdürülebilirliği ve Dış Borçların Sınırlandırılması, *Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Cilt:2, Sayı:2, s.3.

Ülgen, G. (2005), Türkiye’de Dış Borcun Sürdürülebilirliği, *Marmara Üniversitesi İ.İ.B.F Dergisi*, 20:1, 19-34.

Yılcı, V. ve Özcan. B. (2008). External Debt Sustainability of Turkey: A Nonlinear Approach,

International Research of Finance and Economics, 20:
91–98.

Yılanç, V. (2017). Petrol Fiyatları ve Ekonomik Büyüme
Arasındaki İlişkinin İncelenmesi: Fourier Yaklaşımı,
Ekonometri ve İstatistik e-Dergisi, (27), 51-67.

5.BÖLÜM
FİNANSAL RİSKLERDEN
KORUNMA YOLU OLARAK TÜREV
FİNANSAL VARLIK KULLANIMI*

MELTEM KESKİN KÖYLÜ¹

---

¹ Dr.Öğrt. Üyesi, Yıldırım Beyazıt Üniversitesi

1. GİRİŞ

Finansal teknolojilerin gelişimi ve küreselleşmenin de etkisi ile oluşan değişim ve farklılaşma rüzgârlarından piyasalarda kendilerine düşen payı almaktadırlar. Finansal piyasalarda baş döndürecek kadar hızlı değişimler ve gelişmeler sonucunda ortaya çıkan geniş ürün yelpazesi yatırımcılar için çoklu seçenek sağlayıp cazip imkânlar sunabilmektedir. Farklı beklenti ve risk alma düzeylerine sahip yatırımcıya imkân sağlayan sermaye piyasası ürünleri çeşitlendikçe, yatırımcı sayısı ve yatırım miktarları büyüyerek piyasalar daha derinleşmekte ve ekonomik dalgalanmalar karşısında kırılğanlıktan kurtulmaktadırlar.

Sermaye piyasasında işlem yapan yatırımcı, yatırımlarını risklerden korumak için çeşitli yöntemler kullanmaktadır. Finansal piyasalarda oluşan her türlü risk ve fiyat dalgalanmalarına karşı koruyucu önlem alabilmek amacıyla türev piyasalar, türev ürünler kullanılmaktadır. Getiri elde edebilmek için farklı finansal ürünlerin getirisine bağlanarak türetilen araçlar türev ürünleridir. Spot piyasası olan tüm malların; enerji, finansal ve hatta

sanal ürünlerin dâhil türevleri olabilmektedir. Finansal teknoloji ve inovasyon sayesinde ortaya çıkan geniş finansal ürün yelpazesi, sermaye piyasalarını faydalanıcılar için cazip hale getirmektedir. Yine tüm dünyada yatırımcıların, finansal piyasalarda ortaya çıkan yeni fırsatlardan faydalanma istekleri de türev piyasaların işlemlerini artırmaktadır. Faiz oranları, döviz kurlarındaki oynaklıklar, finansal piyasalarda belirsizliklere ve fiyat dalgalanmalarına neden olurken riskten korunma ihtiyacının ortaya çıkması da türev piyasaları ve türev ürünlerine önem kazandırmaktadır. Bu türev ürünleri bir parçası da opsiyonlardır. Aslında opsiyon sözleşmeler Finikeliler ve Romalılar arasında yapılan ticaretlerde kullanılmış, tarihi oldukça eskiye dayanan geçmişleri olmasına karşın son yıllarda yaygın kullanılmaya başlamış ve ilgi kazanmışlardır. Opsiyonlar, döviz, pay senetleri, pay senedi endeksleri, hisse senedi gibi belirli dayanak varlıklarının üzerine yapılan sözleşmelerdir. Türev ürününün kullanımında dayanak varlığı hakkının kullanımının alınıp satılması söz konusudur. Sözleşme ile alıcı ve satıcının karşılıklı yaptıkları anlaşma ile alıcıya, ödemek zorunda kalacağı opsiyon primine karşılık gelen,

belirlenmiş süre aralığı içerisinde bugünden tespit edilen bir fiyat ile opsiyona dayanak olan finansal değerin alım veya satım hakkı tanımaktadır. Satıcıya ise, alıcının anlaşmadan gelen hakkını yürürlüğe sokması sonucu sözleşme şartlarına dayanak olan finansal değeri satma ya da alma sorumluluğu doğmaktadır.

Bu çalışmada, türev piyasaların gelişimi, türev ürünlerinin çeşitleri, finansal risklerden koruma yöntemi finansal piyasalar içerisinde opsiyonların yeri, yerli ve yabancı yatırımcıların risklerinin azaltılması açısından sağladığı faydaları doğru bir şekilde kullanılabilmesi için opsiyon sözleşmelerinden doğan sorumlulukların finansal boyutu incelenmekte ve böylece sözleşmelerin yanlış uygulanmasından doğacak zararları giderebilmek için gerekli önlem öneriler yer almaktadır.

2. TÜREV ARAÇLARI

Türemek kelimesinden gelen türev araçları herhangi bir ticari mala dayanarak türetilmişlerdir. Türev araçları; gelecekte belirlenmiş tarihte herhangi bir ticarete söz konusu olan malın ya da herhangi bir finansal varlığın şimdiki tarihten alınması veya satılmasını mümkün kılan finansal araçların tümüdür. Böylece ticari mal veya finansal araç bugünden alınıp satılmakta ve gelecekte belirlenen tarih geldiğinde malı veya finansal aracı teslim alınmasını türev piyasaları sağlamaktadır. Bu işlemlerin yapılması ile amaçlanan unsur; ticari malların veya finansal varlıkların fiyatlarının piyasalarda arz ve/veya talebe bağlı olarak değişime uğraması ilerde alınması planlanan mal ya da hizmetin bugünden vadeli işlem sözleşmesi ile gelecekte oluşabilecek fiyat belirsizliğini yok ederek alma garantisini sağlama lüksüne sahip olunmasıdır.

Firmalar veya bireyler maruz kalabilecekleri risklere karşı kullandıkları türev araçları ile risklerinin devretmelerini ve kazancı garanti altına almaya çalışmaktadırlar. Karşı

karşıya kalınabilecek riskler arasında döviz riski, faiz ve likidite riskleri yer almaktadır.

Türev araçları, başka finansal değere ya da ticari malın değerine doğrudan bağlı finansal araçlardır. Türev araçları Forward (Alivire Sözleşmesi), Futures (Vadeli İşlem Sözleşmesi), Opsiyon Sözleşmesi, Swap (Takas Sözleşmesi) olarak çeşitlendirilmektedir. Bu türev araçları tezgâh üstü piyasa (over the counter veya organize olmamış piyasa), organize piyasa (exchange traded) veya her iki piyasada da işlem görebilmektedirler. Forward adı ile yaygın kullanılan Alivire sözleşmeleri örgütsüz olan tezgâh üstü piyasalarda uygulama alanı bulurken Futures sözleşmeleri örgütlenmiş piyasalarda işlem görmektedirler. Opsiyon ve Swap sözleşmelerinin işlemleri ise hem örgütlü hem de örgütlenmemiş piyasalarda gerçekleşebilmektedir.

Türev ürünlerinin işlem gördüğü piyasa özellikleri incelendiğinde, piyasaları gerçek (mal) piyasası ve finansal piyasalar diye ikiye ayrılırlar.

Mal piyasası, ticari mal ve hizmetlerin alınıp satıldığı piyasalardır. Bu piyasalar içeriklerine göre rekabetçi,

tekel, tekelci-rekabet ve oligopol gibi sınıflandırılmaları da mümkündür.

Finansal piyasaları, fon fazlası olan yatırımcılar ile fon ihtiyacı olan bireylerin veya kurumların karşılaştığı piyasalardır. Bu piyasalarda; hane halkı, firmalar ve yabancı yatırımcılar tasarruf sahipleridir. Oluşan fonları devlet kurumları, firmalar, yabancı borçlanıcılar ve hane halkı kullanırlar. Finansal piyasalar çeşitli sınıflandırmalarının yapılması mümkünken bu çalışmada altı grupta incelenmiştir. Tablo 1’de finansal piyasa gruplaması verilmiştir.

Para piyasalarında, bir yılı aşmayan kısa süreli fon alım satımının yapıldığı piyasalarken sermaye piyasalarında bir yıldan fazla süreli orta ve uzun vadeli piyasalardır. Bu piyasalarda halka açık anonim şirketlerin fon ihtiyaçlarını karşıladıkları piyasalardır ve işlemler menkul kıymetleri aracılığı ile yapılır.

Örgütlenmiş (organize) piyasalar, merkez bankası, bankalar, borsa, vadeli işlemler ve opsiyon borsaları ve buna benzer borsalarda olduğu gibi işlemlerin belli bir düzen ve hiyerarşide yapıldığı işlemleri içermektedir.

Tezgâh üstü (örgütsüz) piyasalarda ise kesin belirlenmiş kuralların ve fiziki mekânların bulunmadığı piyasalar olarak adlandırılmaktadır. Tezgâh üstü piyasalara serbest altın, döviz gibi alım satımların yapılması örnek verilebilir.

Finansal ürünün ihracına göre piyasalar birincil, ikincil, üçüncül ve hatta daha fazla el değiştirebilmesine göre de ayrılabilir. Birincil piyasalarda, finansal kaynağa ulaşmak için hisse senetlerinin ve/veya tahvillerini ilk defa ihraç eden özel ya da kamu kurumlarının ve yatırımcılarla yani fon arz edenlerle direk olarak karşılaştıkları piyasalardır. İkincil piyasalarda, menkul kıymetler daha önce alınıp satılarak işleme girmiş finansal değerlerin yeniden alınıp satıldıkları piyasalardır. Menkul kıymetler borsası ikincil piyasaların aracı kuruluşlarındandır. Üçüncü piyasalar, daha önceden borsaya kotelenmiş menkul değerlerin borsa kapsamı haricinde alınıp satılması ile oluşturulmuş piyasadır. Dördüncül piyasalarda ise, herhangi bir yatırımcının portföyünde bulunan menkul kıymetler aracısız alınıp satılmaktadır.

Piyasanın coğrafi konumuna göre sınıflama yapılırken yöresel, ulusal ve uluslararası piyasalar olarak incelenebilmektedir. Yöresel yani yerel piyasalar, sadece belirli coğrafya içerisine sınırlandırılmış bölgeye ait menkul değerlerin alınıp satıldığı pazarlardır. Ulusal piyasalarda ise alım ve satımlar belirli bir bölge sınırları içinde kalmayıp ülkenin tamamını kapsamaya ile oluşan piyasalardır. Uluslararası piyasalar, sadece bir ülkede değil pek çok ülkelerde menkul değerlerin alım ve satım yapılmasını sağlayan pazarların oluştuğu piyasalardır.

Tablo 1: Finansal Piyasa Gruplaması

Fon kullanım süresi temeline göre	Para Piyasası
	Sermaye Piyasası
Piyasada örgütlenme konumuna göre	Örgütlenmiş (organize) piyasalar
	Tezgâh üstü (örgütsüz) piyasalar
Finansal ürünün ihracına göre	Birincil piyasalar
	İkincil piyasalar
	Üçüncül piyasalar
	Dördüncül piyasalar
Ödeme türüne göre piyasalar	Nakit (spot) piyasalar
	Türev (vadeli) piyasalar
Finansal varlıkların türüne göre piyasalar	Hisse senetleri piyasaları
	Devlet ve özel sektör tahvil piyasası
	Türev finansal ürünler piyasası
Piyasanın coğrafi konumuna göre	Yöresel piyasalar
	Ulusal piyasalar
	Uluslararası piyasalar

Sermaye piyasası derinleşmesi ülke finansal yapısının güçlenmesinin önemli yapı taşlarından biridir. Yatırımcıların elinde bulunan atıl fonlar ekonomik yapı içerisinde değerlendirilmesi yeni yatırımların oluşmasına olanak sağlayacaktır. Sermaye piyasasında kullanılan finansal araçlar arasında hisse senetleri, tahviller, kar zarar

ortaklığı belgeleri, hisse senedi türevleri, gayrimenkul sertifikası, varlığa dayalı menkul kıymetler, yatırım fonu katılıma belgeleri, katılma intifa senetleri, ipotekli araçlar, varantlar, vadeli işlem sözleşmeleri ve ayrıca opsiyon sözleşmeleri yer almaktadır (Ünver, 2012:45).

3. TÜREV ARAÇLARI TARİHİ

Antik Yunan ve Roma'da da malların satımında doğan alacakların tahsili ve malların teslimi ile ilgili kurallar belirlenmişti (Dubofsky ve Miller 2003:5). Günümüzdeki opsiyon sözleşmesine benzeyen ilk vadeli işlem anlaşmasını Thales'in zeytin işlemi ile yaptığı düşünülmektedir (Ebiçliolu ve Kahraman, 1999: 3; Aktaran, Şen, 2010:15). Milattan Önce 2000'ler Hindistan'da bu tür işlemler yapılmıştır. Günümüz anlamında forward işlemleri ise 18. yüzyıllarda Japonya'da Dojima Pirinç Piyasası adı ile kurulmuştur (Köylü, 2016: 26). Bu dönem Avrupa'da özellikle kahve ve hububat ürünleri üzerine futures işlemleri yapılmaktaydı (Carter, 2003: 11). Amerika kıtasında bakıldığında, 1800'lü yılların ortasında çiftçilerin ürettikleri tahılları ellerinde kalması veya yeterli bedelle

satamama risklerini ortadan kaldırmak için önceden ürünlerini satarak riskten kaçınmaya başlamalardır. Dünyada en prestijli boraları arasında ilk sırada yer alan Chicago Board of Trade (CBOT) (Chicago Ticaret Kurulu) 1973 yılında türev araçlarını kullanarak işlem yapmaya başlamasıyla birlikte türev finansal varlıkların kullanımı dünyada yaygın kullanılmaya başlamıştır. 13 Mart 1851 tarihinde ilk kayıtlara geçmiş geleceğe yönelik sözleşme işleme girmiştir. Bu sözleşmenin konusu 3000 kilo mısırı içermekteydi. Chicago’da haziran ayı içinde ürün teslimi yapıldı (VİOP, 2017: 9). CBOT’da başlayan sözleşme sonrasında teknolojinin gelişimi ile birlikte türev araçları kullanımının hızla yaygınlaştı. Türev araçlarının kullanımının sağladığı finansal faydalarla birlikte dünyadaki saygın tüm borsalarda kullanılmaya başlamıştır. Amerika’da özellikle tarımsal ürünler konu alarak düzenlenen vadeli işlemler, 1972 yılında International Monetary Market (IMM) (Uluslararası Para Piyasası)’nın işleme başlaması ile birlikte ilk kez kambiyo temelli sözleşmelerde düzenlemişlerdir (BİST, 2017:9).

Türkiye’de gelindiğinde, düşük maliyetle fon ihtiyacının karşılanması ve yüksek getiri sağlama ihtiyacı sonucu türev ürünleri yaygın kullanılmaktadır. Böylece finansal risklerin değerlendirilmesi kolaylaşırken risk yönetimi ve döviz kurundaki oynaklıklar ve faiz oranlarının değişikliklerinden kaynaklı riskleri katlanılacak ölçüdeki maliyetlerle koruma altına alınması sağlanmak amacı ile 1999 yılında Sermaye Piyasası Kurulu vadeli işlemler ve opsiyon borsası kurulması için yasal yapıyı oluşturmuştur. 19 Ekim 2001 yılında Vadeli İşlemler ve Opsiyon Borsası Anonim Şirketi (VOB) kurulmuştur. VOB, 4 Şubat 2005 tarihinde filli olarak işleme başlamıştır (SPK, 2007: 3). Borsa İzmir merkezli çalışmıştır. 3 Mayıs 2013 tarihinde Borsa İstanbul VOB’un % 100 hissedarlığını almıştır. VOB ve Vadeli İşlem ve Opsiyon Piyasası (VİOP) birleşmiştir. Türkiye’de yapılan vadeli işlemler İstanbul merkezli yürütülmektedir (BİST, 2017:7). BİST; ülke içi ve dışından yatırımcılara türev ürünlerini kullanarak yatırım yapmalarını sağlarken vadeli işlem ve opsiyon sözleşmeleri aracılığı ile ürün yelpazesini genişleterek hizmet sunmaktadır. Opsiyon işlemleri yapmak isteyen

yatırımcı öncelikle bu isteğini Takas Merkezi bildirerek üyelik işlemleri gerçekleştirmektedir (Bak, 2009: 74).

4. VADELİ İŞLEM SÖZLEŞMELERİ ve TÜREV ARAÇLARI

Serbest piyasa şartlarında mal ve hizmetlerin fiyatları pek çok sebebe bağlı olarak sürekli değişmektedir. Böyle belirsizlikler içinde gelecekte oluşacak fiyat belirsizliği riskini yok etmek amacı ile alıcı ve satıcı ileriki günlerde alması veya satması planlanmış malı veya hizmeti bugünden vadeli işlem yaparak ortadan kaldırmaktadır. Kısaca özetlemek gerekirse, taraflar bugünden anlaşarak, gelecekte yükümlülüklerinin yerine getirilmesini sağlayan işlemlerdir.

Fiyat riskinden vadeli işlemler şemsiyesi ile korunmaya çalışan üreticiler ve tacirler ile birlikte yatırımcı ve spekülâtörler içinde türev araçlarını kullanmak çekici yatırım fırsatları sağlamaktadır.

Türev piyasalarında; forward, futures, opsiyon ve swap işlemleri sıklıkla kullanılan sözleşmelerken daha az

yaygınlıkla kullanılan egzotik (farklı) opsiyon anlaşmaları ve farklı takas (swap) anlaşmalarda mevcuttur.

4.1. Forward (Alivre Sözleşmeleri) Sözleşmeleri

Türkçe karşılığı ileri aktarma anlamına gelen İngilizce forward kelimesinden gelerek türev piyasalarında kullanılan bir sözleşme türüdür. Satıcı ve alıcı arasında karşılıklı güvene dayalı olarak serbestçe yapıldığı geleceğe yönelik forward (Alivre) sözleşmesi, belirlenmiş miktarda, kalite ve fiyatta emtianın gelecekteki beli bir tarihte anlaşma şartlarına uygun olarak satıcıdan teslim alınıp alıcıya verilmesi üzerine kurgulanmış sözleşmedir.

Forward işlemlerinde, teslimat ile ilgili güvence sağlayacak ve bir problem çıktığında başvurulabilecek belirli bir kurum veya kuruluş bulunmamaktadır. Bu özel yapısı nedeni ile sözleşmenin işleyişinin güvenli bir şekilde sürdürülebilmesi alıcı ile satıcı arasında oluşan ilişki çerçevesinde değerlendirilebilir. Ayrıca taraflar arasında hazırlanan sözleşme, güncel ticaret kanunlarını temel alan işlemlerle oluşturulmalıdır. Forward işlemleri, standardizasyona bağlı bir yapısı bulunmadığı için alıcı ve

satıcı anlaşma yaparken sınırsız bir özgürlük alanı bulabildikleri işlemler bütünü ile karşılaşılır. Forward sözleşmelerinde satıcının malı teslim etmesini sağlayabilecek herhangi bir garanti sağlayıcı ya da destekleyici kurum veya kuruluş da bulunmamaktadır. Bu yapısı nedeni ile forward işlemleri, sıklıkla döviz kuru riskinden korunmak literatürde yer alan adı ile hedging veya spekülasyonlardan kaçınmak için yararlanılan sözleşmelerdir.

4.1.1. Forward Sözleşmelerinin Avantajları

Forward işlemleri oluşabilecek tüm risklerini en aza indirmek isteyen hedgerlere (riskten korunmak için gizlenmek isteyen mali işlemci) hizmet sunabilme potansiyeli olan sözleşmelerdir. Forward sözleşmelerinde; malını satan satıcılar, ellerinde bulunan ticari mallarını veya hizmetlerini gelecekte belirlenmiş herhangi bir tarihte satma güvencesinin kontrolünü ellerinde tutmaktadırlar. Bununla birlikte mali işlemciler karşılaştıkları öncelikli riskler arasında yer alan fiyatların dalgalanmasından da kaçınabilirler. Alıcı taraf açısından

sözleşme incelendiğinde ise, gelecek tarihli planlanmış ve ihtiyaç duyulan mal veya hizmet bugünden fiyatı belirlenerek gelecekte oluşabilecek fiyat riskinden kaçınılabilmesi olanağını sunar. Tüm bu faydaları açısından forward işlemleri hem alıcı hem de satıcı tarafından ileriki tarihlerde doğabilecek belirsizlikleri bertaraf etmekte ve taraflara geleceğe yönelik rasyonel finansal planlamalar yapma olanaklarını sunmaktadır.

4.1.2. Forward Sözleşmelerinin Dezavantajları

Forward işlemleri için hazırlanan sözleşmelerin doğasından kaynaklanan nedenlerden ötürü, sözleşme yapan taraflar gelecekle ilgili bir veya birden çok risk üstlenilmesi de söz konusu olabilmektedir. Şöyle ki; forward işlemleri, fazladan sağlanabilecek garanti donanımı barındırmayıp alıcı ve satıcıların karşılıklı beli bir seviyede güven aralığı bulduran işlemler olması nedeni ile taraflardan birinin, taahhüdünü yerine getirmemesi ya da sözleşme şartlarına uygun hareket etmemesi durumlarında göreceli büyük olarak değerlendirilebilecek zararlarla karşılaşılması

muhtemeldir. Özellikle bu bahsedilen risk taraflardan birinin iflası ve/veya şahıs şirketlerinde işletme sahibinin ölümü gibi durumlarda ortaya çıkabilmektedir.

Forward sözleşmeleri, tüm tarafların, emtianın özellikleri, nicel verileri, vade süresi, teslim adresi ve şartlarını belirleme hakkını verdiği için avantajlı bir sözleşmedir. Sözleşmenin dezavantajlı noktası ise tarafların odak noktaları fiyat üzerinde yoğunlaştığı için malın veya hizmetin standartları zaman zaman göz ardı edilebilmesidir. Sözleşmenin bir diğer olumsuz yanı, karşılıklı taraflardan birisinin sözleşmeyi ihlal etmesi veya iflası durumunda zarara uğrayan tarafın karşılaştığı riski veya zararı giderebilecek herhangi bir destekleyici mekanizmasının bulunmamasıdır. Özellikle Türkiye’de üreticiler bu işlemlere uzak durmaktadırlar.

Forward işlemler sadece Türkiye’de değil tüm dünyada da hacim olarak sınırlı kalmakta ve mali işlemciler daha fazla futures piyasalarda işlem yapmaktadırlar.

4.2. Futures (Vadeli İşlem Sözleşmeleri) Sözleşmeleri

Vadeli işlem sözleşmeleri, önceden belirlenmiş standartları, miktarı sağlamış ve anlaşmada yerine getirilmesi gereken koşulları oluşturmuş finansal varlığın veya hizmetin bugünden belirlenen fiyat ile ileriki tarihte alıcıya teslim etmeyi veya satıcıdan teslim almayı güvence altına alınmasını sağlayan yasal bir sözleşmedir. Vadeli işlem sözleşmeleri, borsalarda işlem görürler. Bu işlemler borsa takas kurumunca garanti altına alınmışlardır.

Vadeli işlem sözleşmesinde, önceden belirlenmiş gelecekteki bir tarihte, anlaşılan fiyat, miktar ve kalite üzerinden belirlenmiş finansal aracı, emtiayı, kıymetli taş veya madeni ya da dövizli alma satımı sorumluluğuna konu olan sözleşmedir.

Futures sözleşmesi ile Forward sözleşmelerinin karşılaştırılması Tablo 2’de verilmiştir.

Tablo 2: . Futures ile Forward Sözleşmelerinin Karşılıklı Değerlendirilmesi

	Özelliği	Futures	Forward (Alivre)Sözleşmeler
1	Vade Yapısı	Sabit	Talep edilen oranda
2	Vade süresi	Sabit, uzun dönemli	Bir yıldan az
3	Yer	Örgütlü piyasalar	Finansal
4	Ücretlendirme	Borsalarda	Kotasyon
5	Güvence	Günlük oluşan fiyat ile	Standart
6	Komisyon	Alım ve satım ile doğru orantılı	Komisjonsuz işlem
7	İşlem zamanı	Finansal kuruluşların	24 saat işleme
8	Alıcı ve satıcı	Karşılaşmazlar	Taraflar karşılıklı

Kaynak: (Keskin, 2015: 31).

4.2.1. Futures Sözleşmeleri Avantaj ve Dezavantajları

Sözleşmenin avantajları; riski aktarır, gelecekteki fiyat belirsizliğini ortadan kaldırır, likidite, esneklik ve şeffaflık sağlar. Bu sözleşmede oluşabilecek dezavantajları ise; gelecekte doğabilecek risklerin tamamını karşılayacak tutarları kapsayabilecek futures sözleşmesi hazırlanamayabilir ve sözleşme başlangıcında teminatı yatırma yükümlülüğü finansal yük getirebilir.

Tablo, 3’de pay vadeli işlem sözleşmesine, Tablo 4’de BİST 30 Endeks Vadeli İşlem sözleşmesine, Tablo 5’de EURO TL Vadeli İşlem Sözleşmeleri, Tablo 6’de Altın Vadeli İşlem sözleşmesine, Tablo 7’de Ege Pamuk Vadeli İşlem sözleşmesine, Tablo 8’de Aylık Baz Yük Vadeli İşlem sözleşmesine, Tablo 9’de Makarnalık Buğday Vadeli İşlem sözleşmesine ve Tablo 10’da Aylık Baz Yük Elektrik vadeli işlem sözleşmesi örneğine yer verilmiştir.

Tablo 3: Pay Vadeli İşlem Sözleşmesi Örneği

Dayanak Varlık	T. Garanti Bankası A.Ş. T. İş Bankası A.Ş. Akbank T.A.Ş. Türkiye Vakıflar Bankası T.A.O. Yapı ve Kredi Bankası A.Ş. Türk Hava Yolları A.O. Türkiye Halk Bankası A.Ş.	GARAN İSCTR AKBNK VAKBN YKRNK THYAO HALKB	Eryiğ Demir ve Çelik Fabrikaları T.A.Ş. H.Ö. Sabancı Holding A.Ş. Türkeçli İnşaatın Hizmetleri A.Ş. Tüpraş - Türkiye Petrol Rafinerileri A.Ş. Arçelik A.Ş. Emlak Konut Gayrimenkul Yatırım Ortak A.Ş. Koc Holding A.Ş.	EREGL SAHOL TCELL TUPRS ARCLK KGYO KCHOL	Kardemir Karabük Demir Çelik Sanayi ve Ticaret A.Ş. Petkim Petrokimya Holding A.Ş. Petasma Hava Taahhütlüğü A.Ş. T.İletişim Fabrika A.Ş. Tofaş/TürkOtomobilFabA.Ş. TürkTelekomünikasyonA.Ş.	KKDMD PTKM PGSUS SISE TOASO TTKOM
Sözleşme Büyüklüğü	Bir adet standart sözleşme, 100 adet pay senedini temsil eder.					
Fiyat Kotasyonu ve Minimum Fiyat Adımı	Fiyat taklifleri bir adet dayanak varlık için verilen fiyat üzerinden yapılır. Minimum fiyat adımı 0,01'dir					
Vade Ayarları	Yılın tüm ayları. Aynı anda içinde bulunulan ay ve bu aya en yakın iki ay olmak üzere toplam 3 vade ayaına ait sözleşmeler işlem görür. Bu üç vade ayından biri Aralık değilse, Aralık vade aya ayrıca işleme açılır.					
Uzlaşma Şekli	Fiziki Teslimat					
Takas Süresi	Fiziki teslimat işlemlerinde takas süresi T + 2 olarak uygulanır					
İşlem Saatleri	09:30 - 18:10 zaman aralığında işlemler gerçekleştirilir.					
Günlük Uzlaşma Fiyatı	İhtisai durumlar dışında günlük uzlaşma fiyatı olarak; a) Seans sona ermeden önceki son 10 dakika içerisinde gerçekleştirilen işlemlerin miktar ağırlıklı ortalama fiyatı, b) Eğer son 10 dakika içerisinde 10'dan az işlem yapıldıysa, seans içerisinde geriye dönmek olarak bulunan son 10 işlemin miktar ağırlıklı ortalama fiyatı, c) Seans içerisinde 10'dan az işlem yapıldıysa, seans içerisinde gerçekleştirilen tüm işlemlerin miktar ağırlıklı ortalama fiyatı, d) Seans içerisinde hiç işlem yapılmamışsa, bir önceki günün uzlaşma fiyatı alınır.					
Günlük Uzlaşma Fiyatı	İhtisai durumlar dışında günlük uzlaşma fiyatı olarak; a) Seans sona ermeden önceki son 10 dakika içerisinde gerçekleştirilen işlemlerin miktar ağırlıklı ortalama fiyatı, b) Eğer son 10 dakika içerisinde 10'dan az işlem yapıldıysa, seans içerisinde geriye dönmek olarak bulunan son 10 işlemin miktar ağırlıklı ortalama fiyatı, c) Seans içerisinde 10'dan az işlem yapıldıysa, seans içerisinde gerçekleştirilen tüm işlemlerin miktar ağırlıklı ortalama fiyatı, d) Seans içerisinde hiç işlem yapılmamışsa, bir önceki günün uzlaşma fiyatı alınır.					
Vade Sonu Uzlaşma Fiyatı	Dayanak varlık olarak kabul edilen her payın son işlem gününde spot piyasadaki seansın kapanış fiyatı, vade sonu uzlaşma fiyatı olarak kabul edilir.					
Vade Sonu	Her vade ayının son iş günü. Yurt içi piyasaların resmi tatil nedeniyle yarım gün olması durumunda son işlem günü bir önceki iş gündür.					
Son İşlem Günü	Her vade ayının son iş günü. Yurt içi piyasaların resmi tatil nedeniyle yarım gün olması durumunda son işlem günü bir önceki iş gündür.					
Günlük Fiyat Değişim Limiti	Günlük fiyat değişim limiti, her bir sözleşme için belirlenen baz fiyatın $\pm 20\%$ 'dir. Bu yönüyle hesaplanan alt veya üst limitin fiyat adımına tabakalı olması halinde net limit her alt fiyat adımına, alt limit ise her üst fiyat adımına yuvarlanır.					
İşlem Teminat Esasları	Takas Mevzuatı çerçevesinde belirlenir.					

Kaynak: (VIOP, 2017:2)

Tablo 4: BİST 30 Endeks Vadeli İşlem Sözleşmesi Örneği

Dayanak Varlığı	BİST 30 Fiyat Endeksi
Sözleşme Büyüklüğü	Dayanak varlık, endeks değerinin 1.000'e bölünmüş halidir. Her bir endeks vadeli işlem sözleşmesi, bu şekilde hesaplanan 100 adet dayanak varlığı temsil eder. (Örnek: BİST 30 Endeksi/1.000)*100 TL=(102.355/1.000)*100=10.235,50 TL)
Fiyat Kotasyonu ve Minimum Fiyat Adımı	Sözleşme fiyatı, endeks değerinin 1.000'e bölünmesiyle oluşan değer virgülden sonra üç basamak olacak şekilde işlem sistemine girilir (Örnek: 102,325) Minimum fiyat adımı 0,025'dir.
Vade Ayları	Vade döngü ayları Şubat, Nisan, Haziran, Ağustos, Ekim ve Aralık Piyasada aynı anda, içinde bulunulan aya en yakın üç vade ayına ait sözleşmeler işlem görür. Bu üç vade ayından biri Aralık değilse, Aralık vade ayı ayrıca işleme açılır. (Örnek: "Ekim-Aralık-Şubat" veya "Nisan-Haziran-Ağustos-Aralık")
Uzlaşma Şekli	Nakdi Uzlaşma
Takas Süresi	Takas süresi T+1 olarak uygulanır.
İşlem Saatleri	09:30 – 18:15 zaman aralığında işlemler gerçekleştirilir
Günlük Uzlaşma Fiyatı	İstisnai durumlar dışında günlük uzlaşma fiyatı olarak, a)Seans sona ermeden önceki son 10 dakika içerisinde gerçekleştirilen tüm işlemlerin miktar ağırlıklı ortalama fiyatı, b)Eğer son 10 dakika içerisinde 10'dan az işlem yapıldıysa, seans içerisinde geriye dönük olarak bulunan son 10 işlemin miktar ağırlıklı ortalama fiyatı, c)Seans içerisinde 10'dan az işlem yapıldıysa, seans içerisinde gerçekleştirilen tüm işlemlerin miktar ağırlıklı ortalama fiyatı, d)Seans içerisinde hiç işlem yapılmamışsa, bir önceki günün uzlaşma fiyatı alınır.
Vade Sonu Uzlaşma Fiyatı	Vade sonu uzlaşma fiyatı, dayanak varlık olarak kabul edilen BİST 30 Endeksinin son işlem gününde spot piyasadaki seansa sürekli müzayedemin son 30 dakikası süresince ilan edilen endeks değerlerinin zaman ağırlıklı ortalaması ile BİST 30 Endeks kapanış değerinin oranıyla %80 ve %20 oranlarıyla ağırlıklandırılması ile hesaplanan değer 1000'e bölünmesi suretiyle hesaplanır. Vade sonu uzlaşma fiyatı, bulunan değer en yakın fiyat adımına yuvarlanması ile elde edilen değerdir.
Vade Sonu	Her vade ayının son iş günü. Yurt içi piyasaların resmi tatil nedeniyle yarım gün olması durumunda son işlem günü bir önceki iş günüdür.
Son İşlem Günü	Her vade ayının son iş günü. Yurt içi piyasaların resmi tatil nedeniyle yarım gün olması durumunda son işlem günü bir önceki iş günüdür
Günlük Fiyat Değişim Limiti	Günlük fiyat değişim limiti, her bir sözleşme için belirlenen baz fiyatın ±%15'idir. Bu yöntemle hesaplanan alt veya üst limitin fiyat adımına tekabül etmemesi halinde üst limit bir alt fiyat adımına, alt limit ise bir üst fiyat adımına yuvarlanır.
İşlem Teminat Esasları	Takas Mevzuatı çerçevesinde belirlenir.

Kaynak: (VIOP, 2017:7)

Tablo 5: EURO TL Vadeli İşlem Sözleşmeleri

Dayanak Varlığı	Euro/Türk Lirası kuru
Sözleşme Büyüklüğü	1.000 Euro
Fiyat Kotasyonu ve Minimum Fiyat Adımı	1 Euro'nun Türk Lirası cinsinden değeri, virgülden sonra dört basamak halinde kote edilir. Minimum fiyat adımı 0,001 TL'dir.
Vade Ayları	Vade döngü ayları Şubat, Nisan, Haziran, Ağustos, Ekim ve Aralık'tır. Piyasada aynı anda içinde bulunulan ay, takip eden ay, sonraki ilk döngü ayı ve aynı yılın Aralık ayı olmak üzere toplam dört vade ayına ait sözleşmeler işlem görür. Dört vade ayını tamamlamak için gerektiğinde bir sonraki takvim yılının Aralık vadeli sözleşmeleri de ayrıca işleme açılır.
Uzatma Şekli	Nakdi Uzlama
Takas Süresi	Takas süresi T+1 olarak uygulanır.
İşlem Saatleri	09:30 – 18:15 zaman aralığında işlemler gerçekleştirilir.
Vade Sonu Uzlama Fiyatı	İstisnai durumlar dışında; a) Seans sona ermeden önceki son 10 dakika içerisinde gerçekleştirilen tüm işlemlerin miktar ağırlıklı ortalama fiyatı günlük uzlaşma fiyatı olarak belirlenir. b) Eğer son 10 dakika içerisinde 10'dan az işlem yapıldıysa, seans içerisinde geriye dönük olarak bulunan son 10 işlemin miktar ağırlıklı ortalama fiyatı, c) Seans içerisinde 10'dan az işlem yapıldıysa, seans içerisinde gerçekleştirilen tüm işlemlerin miktar ağırlıklı ortalama fiyatı, d) Seans içerisinde hiç işlem yapılmamışsa, bir önceki günün uzlaşma fiyatı alınır.
Vade Sonu	Son işlem günü saat 15:30'da TCMB tarafından açıklanan göstergeler niteliğindeki Euro alış ve satış kurları ortalaması.
Son İşlem Günü	Her vade ayının son iş günü. Yurt içi piyasaların resmi tatil nedeniyle yarım gün olması durumunda son işlem günü bir önceki iş günüdür. Her vade ayının son iş günü. Yurt içi piyasaların resmi tatil nedeniyle yarım gün olması durumunda son işlem günü bir önceki iş günüdür.
Günlük Fiyat Değişim Limiti	Günlük fiyat değişim limiti, her bir sözleşme için belirlenen baz fiyatın $\pm\%$ 0'udur. Bu yöntemle hesaplanan alt veya üst limitin fiyat adımına tekabül etmemesi halinde üst limit bir alt fiyat adımına, alt limit ise bir üst fiyat adımına yuvarlanır.
İşlem Teminatı Esasları	Takas Mevzuatı çerçevesinde belirlenir.

Kaynak: (VIOP, 2017:11)

Tablo 6: Altın Vadeli İşlem Sözleşmesi

Dayanak Varlık	Saf Altın
Sözleşme Büyüklüğü	1 gram
Fiyat Kotasyonu ve Minimum Fiyat Adımı	1 gram altın Türk Lirası cinsinden değeri, virgülden sonra iki basamak olacak şekilde sisteme girilir. Minimum fiyat adımı 0,01 TL'dir.
Vade Ayları	Şubat, Nisan, Haziran, Ağustos, Ekim ve Aralık. Aynı anda içinde bulunulan aya en yakın üç vade ayına ait sözleşmeler işlem görür.
Uzlaşma Şekli	Nakdi Uzlaşma
Takas Süresi	Takas süresi T+1 olarak uygulanır.
İşlem Saatleri	09:30 – 18:15 zaman aralığında işlemler gerçekleştirilir.
Günlük Uzlaşma Fiyatı	İstisnai durumlar dışında: a) Seans sona ermeden önceki son 10 dakika içerisinde gerçekleştirilen tüm işlemlerin miktar ağırlıklı ortalama fiyatı günlük uzlaşma fiyatı olarak belirlenir. b) Eğer son 10 dakika içerisinde 10'dan az işlem yapıldıysa, seans içerisinde geriye dönük olarak bulunan son 10 işlemin miktar ağırlıklı ortalama fiyatı. c) Seans içerisinde 10'dan az işlem yapıldıysa, seans içerisinde gerçekleştirilen tüm işlemlerin miktar ağırlıklı ortalama fiyatı. d) Seans içerisinde hiç işlem yapılmamışsa, bir önceki günün uzlaşma fiyatı alınır.
Vade Sonu Uzlaşma Fiyatı	Vade sonu uzlaşma fiyatı, son işlem gününde Londra'da öğleden sonra oluşan altın Dolar/ons fiyatının (ICE Benchmark Administration tarafından açıklanan LBMA Gold Price P.M.) Merkez Bankasının saat 15:30'da açıklayacağı gösterge niteliğindeki ABD Doları alış ve satış kurları ortalaması kullanılarak TL/gram'a çevrilmesi ile bulunan değer vade sonu uzlaşma fiyatı olarak kullanılır. Ons ağırlık birimi 31,1035'e bölünerek grama çevrilir.
Vade Sonu	Her vade ayının son iş günü. Yurt içi piyasaların resmi tatil nedeniyle yarım gün olması durumunda son işlem günü bir önceki iş günüdür.
Günlük Fiyat Değişim Limiti	Her vade ayının son iş günü. Yurt içi piyasaların resmi tatil nedeniyle yarım gün olması durumunda son işlem günü bir önceki iş günüdür. Farklı vadeli her bir sözleşme için belirlenen Baz Fiyat'ın $\pm\%$ 10'udur. Bu yöntemle hesaplanan alt veya üst limitin fiyat adımına tekabül etmemesi halinde üst limit bir alt fiyat adımına, alt limit ise bir üst fiyat adımına yuvarlanır.
İşlem Teminat Esasları	Takas Mevzuatı çerçevesinde belirlenir.

Kaynak: (VIOP, 2017:17)

Tablo 7: Ege Pamuk Vadeli İşlem Sözleşmesi

Dayanak Varlık	41 Renk Ege Pamuğu
Sözleşme Büyüklüğü	1.000 kg (1 ton)
Fiyat Kotasyonu ve Minimum Fiyat Adımı	1 kg 41 Renk baz kalite Ege pamuğun Türk Lirası cinsinden değeri, virgülden sonra üç basamak halinde kote edilir. (Örnek: 4,305; 4,315; 4,320 gibi) Minimum fiyat adımı 0,005'dir.
Vade Ayları	Mart, Mayıs, Temmuz, Ekim ve Aralık (Aynı anda içinde bulunulan aya en yakın iki vade ayına ait sözleşmeler işlem görür.)
Uzlaşma Şekli	Fiziki teslimat.
Takas Süresi	Fiziki teslimat işlemlerinde takas süresi T + 5 olarak uygulanır.
İşlem Saatleri	09:30 – 18:15 zaman aralığında işlemler gerçekleştirilir.
Günlük Uzlaşma Fiyatı	<p>İstisnai durumlar dışında;</p> <p>a) Seans sona ermeden önceki son 10 dakika içerisinde gerçekleştirilen tüm işlemlerin miktar ağırlıklı ortalama fiyatı günlük uzlaşma fiyatı olarak belirlenir.</p> <p>b) Eğer son 10 dakika içerisinde 10'dan az işlem yapıldıysa, seans içerisinde geriye dönük olarak bulunan son 10 işlemin miktar ağırlıklı ortalama fiyatı,</p> <p>c) Seans içerisinde 10'dan az işlem yapıldıysa, seans içerisinde gerçekleştirilen tüm işlemlerin miktar ağırlıklı ortalama fiyatı,</p> <p>d) Seans içerisinde hiç işlem yapılmamışsa, bir önceki günün uzlaşma fiyatı alınır.</p> <p>İstisnai durum dışında;</p> <p>Son işlem günü ve öncesindeki işlem gününe ait İzmir Ticaret Borsası'nda 41 Renk Ege Pamuğu baz kalitesi için açıklanan kapanış fiyatlarının en az olarak tanımlananların aritmetik ortalaması vade sonu uzlaşma fiyatı olarak belirlenir.</p>
Vade Sonu Uzlaşma Fiyatı	Hervade ayının son iş günü. Yurtiçi piyasaların resmi tatil nedeniyle yarım gün olması durumunda son işlem günü bir önceki iş günüdür.
Son İşlem Günü	Hervade ayının son iş günü. Yurtiçi piyasaların resmi tatil nedeniyle yarım gün olması durumunda son işlem günü bir önceki iş günüdür.
Günlük Fiyat Değişim Limiti	Günlük fiyat değişim limiti, her bir sözleşme için belirlenen baz fiyatın $\pm 0,01$ 'dir. Bu yöntemle hesaplanan alt veya üst limitin fiyat adımına tekabül etmemesi halinde üst limit bir alt fiyat adımına, alt limit ise bir üst fiyat adımına yuvarlanır.
İşlem Teminat Esasları	Takas Mevzuatı çerçevesinde belirlenir.

Kaynak: (VIOP, 2017:21)

Tablo 8: Aylık Baz Yük Vadeli İşlem Sözleşmesi

Dayanak Varlık	Borsa İstanbul Bankalar arası Repo-Ters Repo Pazarı'nda gerçekleşen aynı gün vörlüü gecelik miktar ağırlıklı ortalama basit faiz oranının aylık bileşik ortalamasıdır.
Sözleşme Büyüklüğü	Parasal Değer = 1.000.000 TL Sözleşme Büyüklüğü = 1.000.000 x (N/ 365) x 0,01 N = Vade ayındaki takvim günü sayısı
Fiyat Kotasyonu ve Minimum Fiyat Adımı	Fiyat, faiz oranının 100 ile çarpılması sonrasında virgülden sonra iki basamak olacak şekilde işlem sistemine girilir. (Örnek: 10,05, 10,06vb.) Minimum fiyat adımı 0,01'dir. Minimum fiyat adımının değeri: 30 gün içeren aylar için: 8,21918, 31 gün içeren aylar için: 8,49315, 29 gün içeren aylar için: 7,94521, 28 gün içeren aylar için: 7,67123
Vade Ayları	Yılın tüm ayları. (Aynı anda içinde bulunulan ay ve bu aya en yakın 3 vade ayı olmak üzere toplam 4 vade ayına ait sözleşmeler işlem görür.)
Uzlaşma Şekli	Nakdi Uzlaşma
Takas Süresi	Takas süresi T+1 olarak uygulanır.
İşlem Saatleri	09:30 - 18:15 zaman aralığında işlemler gerçekleştirilir.
Günlük Uzlaşma Fiyatı	a)İstisnai durumlar dışında, e) Seans sona ermeden önceki son 10 dakika içerisinde gerçekleştirilen tüm işlemlerin miktar ağırlıklı ortalama fiyatı günlük uzlaşma fiyatı olarak belirlenir. b) Eğer son 10 dakika içerisinde 10'dan az işlem yapıldıysa, seans içerisinde geriye dönük olarak bulunan son 10 işlemin miktar ağırlıklı ortalama fiyatı alınır. c) Seans içerisinde 10'dan az işlem yapıldıysa, seans içerisinde gerçekleştirilen tüm işlemlerin miktar ağırlıklı ortalama fiyatı, Seans içerisinde hiç işlem yapılmamışsa, bir önceki günün uzlaşma fiyatı günlük uzlaşma fiyatı olarak belirlenir.
Vade Sonu Uzlaşma Fiyatı	Vade sonu uzlaşma fiyatı aşağıdaki formülle hesaplanır. $VSUF = [(1 + r_i \times n_i / 365) - 1] \times 365 / N \times 100 / N_0 : i = 1$ N : vade ayındaki takvim günü sayısı N ₀ : hesaplama periyodundaki iş günü sayısı n _i : r _i faiz oranının geçerli olduğu takvim günü sayısı r _i : i günü için bankalar arası Repo-Ters Repo Pazarı'nda oluşan miktar ağırlıklı ortalama basit faiz oranı Borsa İstanbul bankalar arası Repo-Ters Repo Pazarı'nda herhangi bir işlem gününde işlem yapılamadığı ve/veya gecelik ağırlıklı ortalama basit faiz oranlarının belirlenemediği günler için bir önceki iş gününe ait aynı gün vörlüü gecelik ağırlıklı ortalama basit faiz oranı kullanılabilir. Eğer bu yöntemlerle bir fiyat belirlenemezse, ya da bu yöntemler ile hesaplanan fiyatlar piyasayı tam yansıtmıyorsa, vade sonu uzlaşma fiyatı Uzlaşma Fiyat Komitesi tarafından belirlenir.
Vade Sonu	Her vade ayının son iş günü.
Son İşlem Günü	Her vade ayının son iş günü.
Günlük Fiyat Değişim Limiti	Günlük fiyat değişim limiti, her bir sözleşme için belirlenen baz fiyatın ±%50'sidir. Bu yöntemle hesaplanan alt veya üst limitin fiyat adımına tekabül etmemesi halinde üst limit bir alt fiyat adımına, alt limit ise bir üst fiyat adımına yuvarlanır.
İşlem Teminat Esasları	Takas Mevzuatı çerçevesinde belirlenir.

Kaynak: (VIOP, 2017:31)

Tablo 9: Makarnalık Buğday Vadeli İşlem Sözleşmesi

Dayanak Varlık	Makarnalık Üçüncü Sınıf Baz Kalite Buğday
Sözleşme Büyüklüğü	5.000 kg (5 ton)
Fiyat Kotasyonu ve Minimum Fiyat Adımı	1 kg Makarnalık üçüncü sınıf baz kalitede buğdayın Türk Lirası cinsinden değeri virgülden sonra dört basamak halinde kote edilir. (Örnek: 0,9865 veya 0,9870 TL/kg gibi). Minimum fiyat adımı değeri 0,0005'dir.
Vade Ayları	Ocak, Şubat, Mayıs, Temmuz, Eylül ve Aralık. (Aynı anda içinde bulunulan aya en yakın üç vade ayına ait sözleşmeler işlem görür. Bu üç vade ayından biri Eylül değilse, Eylül vade ayı ayrıca işleme açılır.)
Uzlaşma Şekli	Fiziki teslimat
Takas Süresi	Fiziki teslimat işlemlerinde takas süresi T + 5 olarak uygulanır.
İşlem Saatleri	09:30 – 18:15 zaman aralığında işlemler gerçekleştirilir.
Günlük Uzlaşma Fiyatı	İstisnai durumlar dışında; a) Seans sona ermeden önceki son 10 dakika içerisinde gerçekleştirilen tüm işlemlerin miktar ağırlıklı ortalama fiyatı; günlük uzlaşma fiyatı olarak belirlenir b) Eger son 10 dakika içerisinde 10'dan az işlem yapıldıysa, seans içerisinde geriye dönük olarak bulunan son 10 işlemin miktar ağırlıklı ortalama fiyatı, c) Seans içerisinde 10'dan az işlem yapıldıysa, seans içerisinde gerçekleştirilen tüm işlemlerin miktar ağırlıklı ortalama fiyatı, Seans içerisinde hiç işlem yapılmamışsa, bir önceki günün uzlaşma fiyatı; günlük uzlaşma fiyatı olarak belirlenir. Vade Sonu Uzlaşma Fiyatı şu şekilde hesaplanır: Son işlem günü Konya Ticaret Borsası'nda Makarnalık Buğdayın Üçüncü sınıf baz kalitesi için gün sonu itibarıyla oluşmuş fiyatların miktar ağırlıklı ortalaması; hesaplanır. Bu fiyat vade sonu uzlaşma fiyatı olarak belirlenir. Konya Ticaret Borsası'nda son işlem günü Makarnalık Buğdayın üçüncü sınıf baz kalitesi için fiyat oluşmaması durumunda;
Vade Sonu Uzlaşma Fiyatı	a) Makarnalık Buğdayın üçüncü sınıf baz kalitesi için piyasaya ulaşan talep ve teklifler, b) Makarnalık Buğdayın birinci ve/veya ikinci sınıf baz kalitesi fiyatları, c) Makarnalık Buğday üçüncü sınıf baz kalitesinin bir önceki işlem günündeki miktar ağırlıklı ortalama fiyatı; gibi yöntemler tek başına veya birlikte kullanılarak vade sonu uzlaşma fiyatı; Uzlaşma Fiyatı; Komitesi tarafından belirlenebilir. Uzlaşma Fiyatı; Komitesi, piyasa koşullarına göre Vade Sonu Uzlaşma Fiyatının hesaplanmasında Konya Ticaret Borsası'ndan fiyat verisi alınan gün sayısını artırabilir veya azaltabilir, diğer ticaret borsalarında oluşan Makarnalık Buğday Üçüncü Sınıf fiyatlarını dikkate alabilir.
Vade Sonu	Her vade ayının son iş günü. Yurt içi piyasaların resmi tatil olması nedeniyle yarım gün olması durumunda vade sonu bir önceki iş günüdür.
Son İşlem Günü	Her vade ayının son iş günü. Yurt içi piyasaların resmi tatil olması nedeniyle yarım gün olması durumunda sözleşmenin vadesi (son işlem günü) bir önceki iş günüdür.
Günlük Fiyat Değişim Limiti	Günlük fiyat değişim limiti, her bir sözleşme için belirlenen baz fiyatın $\pm\%0$ 'udur. Bu yöntemle hesaplanan alt veya üst limitin fiyat adımına tekbül etmemesi halinde üst limit bir alt fiyat adımına, alt limit ise bir üst fiyat adımına yuvarlanır
İşlem Teminatı Esasları	Takas Mevzuatı çerçevesinde belirlenir.

Kaynak: (VIOP, 2017:23)

Tablo 10: Aylık Baz Yük Elektrik Vadeli İşlem Sözleşmesi

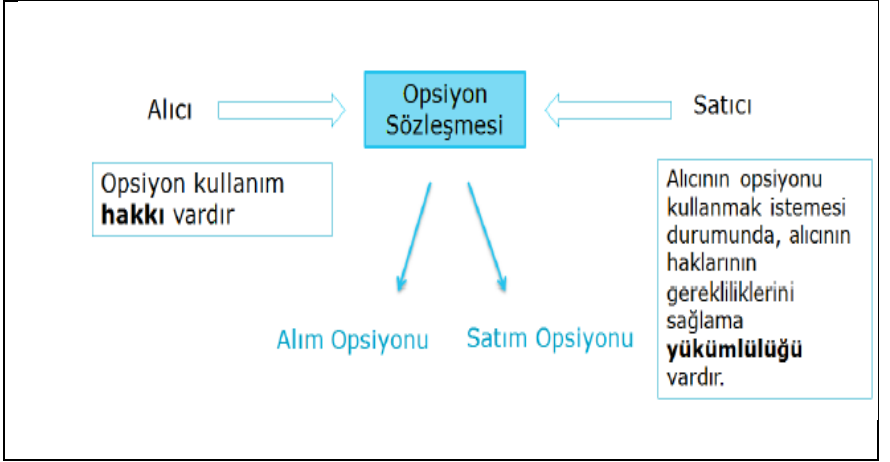
Dayanak Varlı	Vade ayının her bir saati için Piyasa İşleticisi tarafından açıklanan Kısıtsız Piyasa Takas Fiyatları'ndan (KPTF) hesaplanan basit aritmetik ortalamasıdır.
Sözleşme Büyüklüğü	Vade ayındaki saat sayısı x 0,1 MWh Vade Ayındaki Saat Sayısı: Vade ayındaki gün sayısı x 24 Sözleşme büyüklüğü vade ayındaki gün sayısına ve yaz saati/kış saati uygulamasına göre değişkenlik gösterir. Kış saatinden yaz saatine geçiş yapılan gün için saat sayısı 23, yaz saatinden kış saatine geçiş yapılan gün için ise saat sayısı 25 olarak uygulanacaktır. Örnek: 30 gün içeren aylar için sözleşme büyüklüğü 72 MWh'dir (30x24x0,1MWh), 31 gün içeren aylar için sözleşme büyüklüğü 74,4 MWh'dir (31x24x0,1MWh), 28 gün çeken Şubat ayı için sözleşme büyüklüğü 67,2 MWh'dir (28x24x0,1MWh), 29 gün çeken Şubat ayı için sözleşme büyüklüğü 69,6 MWh'dir (29x24x0,1 MWh). Belirtilen sözleşme büyüklükleri kış saatinden yaz saatine/yaz saatinden kış saatine geçilen aylar için geçerli değildir.
Fiyat Kotasyonu ve Minimum Fiyat Adımı	1 MWh elektrik enerjisinin TL değeri virgülden sonra iki basamak olarak ifade edilir (Örnek: 165,70). Minimum fiyat adımı 0.10 TL'dir.
Vade Ayları	Aynı anda içinde bulunan ay ve takip eden 15 ay olmak üzere toplam 16 ay
Uzlaşma Şekli	Nakdi Uzlaşma
Takas Süresi	Takas süresi T+1 olarak uygulanır.
İşlem Saatleri	09:30 – 18:15 zaman aralığında işlemler gerçekleştirilir.
Günlük Uzlaşma Fiyatı	İstisnai durumlar dışında; a) Seans sona ermeden önceki son 10 dakika içerisinde gerçekleştirilen tüm işlemlerin miktar ağırlıklı ortalama fiyatı günlük uzlaşma fiyatı olarak belirlenir. b) Eğer son 10 dakika içerisinde 10'dan az işlem yapıldıysa, seans içerisinde geriye dönük olarak bulunan son 10 işlemin miktar ağırlıklı ortalama fiyatı, c) Seans içerisinde 10'dan az işlem yapıldıysa, seans içerisinde gerçekleştirilen tüm işlemlerin miktar ağırlıklı ortalama fiyatı, d) Seans içerisinde hiç işlem yapılmamışsa, bir önceki günün uzlaşma fiyatı alınır.
Vade Sonu Uzlaşma Fiyatı	Vade ayının her bir saati için Piyasa İşleticisi tarafından açıklanan Kısıtsız Piyasa Takas Fiyatları'ndan (KPTF) hesaplanan basit aritmetik ortalaması son uzlaşma fiyatı olur. Bu yöntemle belirlenen vade sonu uzlaşma fiyatı en yakın fiyat adımına yuvarlanır.
Vade Sonu	Her vade ayının son iş günü. Yurt içi piyasaların resmi tatil nedeniyle yarım gün olması durumunda son işlem günü bir önceki iş günüdür.
Son İşlem Günü	Her vade ayının son iş günü. Yurt içi piyasaların resmi tatil nedeniyle yarım gün olması durumunda son işlem günü bir önceki iş günüdür.
Günlük Fiyat Değişim Limiti	Günlük fiyat değişim limiti, her bir sözleşme için belirlenen baz fiyatın ±%10'dur. Bu yöntemle hesaplanan alt veya üst limitin fiyat adımına tekabül etmemesi halinde üst limit bir alt fiyat adımına, alt limit ise bir üst fiyat adımına yuvarlanır.
İşlem Teminat Esasları	Takas Mevzuatı çerçevesinde belirlenir.

Kaynak: (VIOP, 2017:24)

4.3. Opsiyon Sözclemeleri

Opsiyon alanın ödediği opsiyon primi karşılığı belirli vadeye kadar, önceden belirlenen fiyat, miktarda dövizi alım-satım hakkı veren, satan tarafa da sorumluluk yükleyen sözleşmedir. Alım ve Satım opsiyon sözleşmesinin iki türü vardır. Sahibine belli bir vadeye kadar varlığı, önceden belirlenen fiyattan alabilme hakkını veren opsiyon sözleşmesi; satın alma opsiyonu; sahibine belli bir vadeye kadar belli miktardaki varlığı, önceden belirlenmiş fiyattan satma hakkını sağlayan opsiyon sözleşmesine satma opsiyonu denir (Keskin, 2015: 32). Tablo 11’de iki yönlü opsiyon sözleşmesi verilmektedir.

Tablo 11: Opsiyon Sözleşmesi

Kaynak: (VIOP, 2017:3).

Opsiyon, herhangi bir ticari malın veya hizmetin fiyatının alıcı tarafından an itibari ile sabitleme şartı ile söz konusu malın gelecekte belirlenen tarihte satın alınması hakkını sağlar. Alıcıya hak sağlayan bu sözleşme satıcıya ise sorumluluklar yüklemektedir. Alıcı elde ettiği hakkı kullanıp kullanmamakta özgürlük sunmaktadır. Yani alıcının hizmeti veya malı belirlenen tarih geldiğinde alması opsiyoneldir. Fakat satıcının vaz geçme hakkı opsiyonel değildir. Belirlenen tarih geldiğinde sözleşme gereğine uymak zorundadır. Bu bağlamda tüm türev ürünleri arasında opsiyon sözleşmelerinin ayırt edici

özelliği alıcının kendine verilen hakkını kullanılıp kullanılmamasıdır.

Opsiyon işlemini basit bir örnekle anlatacak olursak; bulaşık makinasına ihtiyacı olan bir ev hanımının gün itibari ile elinde 100 TL'si vardır. Almak istediği makine ise 2.000 TL ancak bu ev hanımının arkadaş grubu ile yaptığı ortaklaşa para biriktirme etkinliği sonucunda üç ay sonunda eline 2000TL toplu bir para geçecektir. Üç ay sonra eline geçecek para ile aynı makineyi 2000TL ye alamayacağını ön görmektedir. Bunun için mahallesinde beyaz eşya mağazasına giderek bulaşık makinası almak istediğini ve üç ay sonra istediği makinenin parasını ödeyebileceğini belirterek satıcı ile bir anlaşma yapabilirler. Bu anlaşmaya göre kadın elindeki 100 TL'sini satıcıya vererek anlaşma koşulunu yerine getirir. Üç ay sonra makine 2700 TL olsa bile satıcı makineyi 2000 TL'den satmak zorundadır. Üç ay sonrasında makinenin maliyeti $100\text{TL} + 2000\text{TL}=2100\text{TL}$ olacaktır. Bu durumda üç ay sonra alıcının kazancı 600 TL olacaktır. Alıcı ev hanımı makineyi üç ay sonrasında almaktan

vazgeçer ise kayıp sadece önceden verdiği pirim kadar yani 100TL olacaktır.

Tablo 12’de Dolar TL opsiyon sözleşmesi örneği görülmektedir.

Tablo 12: ABD DOLAR TL Opsiyon Sözleşmeleri

Dayanak Varlık	ABD Doları/Türk Lirası kuru			
Opsiyon Sınıfı	Alım ve Satım Opsiyonları			
Opsiyon Tipi	Avrupa (Sözleşme ile tutanım hak vade sonunda kullanılabilir)			
Sözleşme Büyüklüğü	1.000 ABD Doları			
Fiyat Kotasyonu ve Minimum Fiyat Adımı	Fiyat, 1.000 ABD Doları için, opsiyon primi olarak virgülden sonra bir basamak olacak şekilde Türk Lirası cinsinden işlem sisteminde girilir. Minimum fiyat adımı 0,1'dir. Miktar taklifleri bir adet sözleşme ve kartları şeklinde girilir.			
Vade Ayları	Yılım tutmaları. (Aynı anda içinde bulunulan ay ve bir aydan yakın vade olmak üzere toplam 2 vade aynı ait sözleşmeler işlem görür.)			
Uzlaşma Şekli	Nakdi uzlaşma			
Takas Strajisi	Hakas strajisi TMI olarak uygulanır. Prim borçları hesaplardan T günün tahvil edilir, prim alacakları hesapları T günün tahvil edilir.			
İşlem Saatleri	09:30 - 18:15 zaman aralığında işlemler gerçekleştirilir.			
Günlük Uzlaşma Fiyatı	Günlük uzlaşma fiyatı; işlem sonuna kadar aşağıdaki şekilde hesaplanır ve en yakın fiyat adımıyla yuvarlanır: a) İşlem sonuna kadar önceki son 10 dakika içerisinde gerçekleştirilen tüm işlemlerin miktar ağırlıklı ortalaması fiyatı, b) Eğer son 10 dakikanın içerisinde 10'dan fazla işlem yapıldıysa, işlem sonuna kadar gerçekleştirilen tüm işlemlerin miktar ağırlıklı ortalaması fiyatı, c) İşlem sonuna kadar 10'dan fazla işlem yapıldıysa, işlem sonuna kadar gerçekleştirilen tüm işlemlerin miktar ağırlıklı ortalaması fiyatı, d) İşlem sonuna kadar hiç işlem yapılmadıysa, bir önceki günün uzlaşma fiyatı alınır.			
Vade Sonu Uzlaşma Fiyatı	Alım sözleşmelerinde vade sonu uzlaşma fiyatı, dayanak varlık olan ABD Doları için son işlem gününde TCMB'nin saat 15:30 itibarıyla açıklanacağı gösterge niteliğindeki alış ve satış kurumu ortalamasının 1.000 ile çarpılması suretiyle bulunan değer ile opsiyon kullanım fiyatı arasındaki farkın en yakın fiyat adımıyla yuvarlanması sonucunda bulunur.			
Kullanım Fiyatları	Alım opsiyonları için 50 Türk Lirası (Örneğin: 2000, 2050, 2100 vb.) Satım opsiyonları için 25 Türk Lirası (Örneğin: 2000, 2025, 2050 vb.)			
Vade Sonu	Her vade ayının son iş günü. Yurtiçi piyasaların resmi tatil nedeniyle yarım gün olması durumunda vade sonu bir önceki iş gündür.			
Son İşlem Günü	Her vade ayının son iş günü. Yurtiçi piyasaların resmi tatil nedeniyle yarım gün olması durumunda vade sonu bir önceki iş gündür.			
Günlük Fiyat Değişim Limiti	Baz Fiyat	Limit Tanımı	Limit Değeri	Limit Orneği
	0,01-49,9	Sabit	+50,00	Baz Fiyat: 5,00 / Alt Limit: - / Üst Limit: 55,00
	50,00-99,9	Yüzde (%)	+%-400	Baz Fiyat: 70,00 / Alt Limit: - / Üst Limit: 350,00
İşlem Teminatı Esasları	100,00 ve üzeri	Sabit	+500,00	Baz Fiyat: 150,00 / Alt Limit: - / Üst Limit: 650,00
	Hakas Mevzuatı çerçevesinde belirlenir.			

Kaynak: (VİOP, 2017:15)

Opsiyonlar, Hisse Senedi Opsiyonları, Hisse Senedi Endeksi Opsiyonları, Döviz Opsiyonları, Faiz Opsiyonları ve Vadeli İşlem Sözleşmesi Üzerine Opsiyon çeşitlendirilerek değerlendirilebilmektedir.

4.3.1. Opsiyon Sözleşmesi Avantaj ve Dezavantajları

Opsiyon sözleşmeleri, oluşabilecek ani fiyat dalgalanmaları karşısında yatırımcılarına oluşacak risklerden korunma sağlarken fiyattan olumsuz etkilenme riskleri bir nevi sigorta altına alınmış olur. Ayrıca sözleşme kullanıcısına opsiyonel kullanım hakkı da sağlamaktadır.

Opsiyonların riskleri avantajlarına oranla çok daha azdır. Sözleşmenin dezavantajı, sağlanacak getirinin artırılması için fiyat değişim riskini kullanan yatırımcı, kaldıraç etkisi olgusuyla karşı karşıya kalarak yüksek zararlar yaşayabilir. Ayrıca üstlenilen risk sonucu oluşması olası zarar teminat kaybına da neden olabilmektedir.

4.4. Swap (Takas) Sözleşmeleri

Swap kelimesinin Türkçe karşılığı; değiş tokuş, takas etmek gibi anlamlar içerir. Önceden belirlenen formül ile Swap iki ya da ikiden daha fazla taraf arasında belirlenen nakit akışlarının takas edilmesini sağlayan sözleşmelerdir.

Swaplar temelde faiz oranları, döviz, mal, kredi riski ve hisse senedi swapları olmak üzere işlem görmektedir. Özel olarak hazırlanmış bu swapların yanı sıra taksitli swap, sabit faiz ödemeli swap, gecikmeli swap, aşamalı swap, vade süresi uzatılabilen swap, vade dönemi kısaltılabilen swap ve karma swap işlemleri de mevcuttur (Keskin, 2015: 32).

4.4.1. Swap (Takas) Sözleşmeleri Avantaj ve Dezavantajları

Swaplar, işletmelere kredi arbitrajı sağladığı için fon maliyetleri düşürülebilir. Taraflarına etkin finansal yönetim sağlar. Piyasaları çeşitlendirme olanağını verirken yeni fonlara düşük maliyetle erişim imkânı sağlar. Tarafların üstlendikleri riskleri azaltabilme veya

tamamen ortadan kaldırabilme gibi bir etkiyi de kullanıcısına sunar.

Swapların riskleri ise, kredi, faiz ve kambiyo dan doğan riskleri bütünüyle ortadan kaldıramamalarıdır. Ayrıca, sözleşme önceden belirlenmiş bir standarda sahip değildir. Her zaman örgütlü bir piyasada işlem görmemeleri de bir diğer dezavantajdır.

4.5. Diğer Türev Araç Ürünleri

Yaygın kullanılan Forward, Futures, Opsiyon ve Swap sözleşmelerinin yanı sıra piyasalarda kullanılan diğer araçlardan bir tanesi farklı (egzotik) opsiyon anlaşmalarıdır. Bunlarda dijital, bariyerli, Asya ve seçim opsiyonları olarak kendi içlerinde farklılaşmaktadır. Bir diğer türev aracı ise değişik takas (swap) anlaşmalarıdır (Saltoğlu, 2016:106-110).

5. SONUÇ

İşletmeler karşı karşıya kaldıkları riskleri doğru ve etkin değerlendirerek ekonomik sürdürülebilirliklerini sağlayabilirler. Risklerin belirlenmesi, değerlendirilmesi, ölçülebilmesi yönetilebilmesi ve risklere alınabilecek önlemler önemlidir. Günümüzde risk yönetimini yapabilecek enstrümanlar türev finansal varlıklardır. Her türlü piyasalarda ve borsalarda işlem gören türev varlıkları finansal reislerden korunmak için kullanılabilirler gibi spekülasyon amaçlı da kullanılabilirler. Forward, future, swap ve opsiyon sözleşmesi gibi araçlardan oluşan finansal türev varlıkları sözleşmeden kaynaklı hak sağlarken, ayrıca sorumlulukları da birlikte getirmektedir. Gelecekte fiyat dalgalanmaları sonucu ortaya çıkacak riskler kaynaklı belirsizliklerden taraflar korunurken diğer taraftan spekülasyon amaçlı yapılan sözleşmeler ile riskten kaçınılabilmekte ya da kar veya zararla karşılaşılabilir.

Finansal türev varlıkları, spot piyasada oluşan değerleri, ileride oluşacak fiyat dalgalanmalarına karşı belirsizlikten koruma olanağı sağlarken pazarın verimliliğini de

artırmaktadır. Türev piyasaları, sistemin içinde âtil bekleyen fonlar için alternatif yatırım olanakları ve portföy çeşitlendirmesi imkanı sunarak, paranın mali piyasalardaki dolaşımını artırmakta ve fiyatların hızlı ve doğru oluşmasına olanak sağlamaktadır. Türev ürünleri piyasası, yatırımcılarına maliyeti daha azaltıcı fırsatları da sunarlar. Türev ürünler ile küçük miktarlı fonlarla yatırım yapmakta mümkün olabilmektedir. Yatırımcının yetersiz fon birikimine rağmen türev ürünleri aracılığı ile büyük pozisyonlar oluşturabilmektedir.

Teknolojinin gelişimine bağlı olarak da finansal piyasalarda aynı hız ivmesi ile birlikte gelişmeye devam ederken farklı finansal ürün yelpazesi ile her türlü yatırımcı için çekici olmaya devam etmektedir.

Vadeli işlem sözleşmeleri, finansal piyasadaki, faiz artış veya düşüşleri ve döviz kurlarının dalgalı seyri ile emtia fiyatlarının ani artışından korunabilmek amacı ile türev ürünlerini kullanmak yatırımcısına fayda sağlamaktadır.

İşletmeler gelecekte karşımaları muhtemel riskler arasında, kur riski, likidite riski, pazar riski, faiz oran riski, kredi riski ve finansal piyasaları etkileyen politik riskler

gibi riskler yer almaktadır. İster bireyler isterse kurumlar, piyasalarda oluşabilecek her türlü olumsuz etkilerden korunabilmek için, portföylerini çeşitlendirmenin yanı sıra korunma (hedging) ve sigorta gibi yöntemleri tercih etmektedirler. Gelecekte oluşabilecek risklerinin transfer edilmesini sağlamak için vadeli piyasalarda işlem yapılması bir gerekliliktir. Fiyat riskinden korunmak üreticiler ve tacirler, oluşabilecek fiyat değişikliğinden faydalanmak isteyen spekülâtörler, transfer edilen fiyat riskini üstlenen yatırımcı riskini transfer etme imkânını vadeli işlemler piyasasında kullanılan türev araçlarını kullanırlar.

Vadeli işlemlerin yapıldığı piyasalar finans ve risk aktarma araçlarının başında türev araçları gelmektedir. Sağladıkları kolaylık ve barındırdıkları özellikleri ile gelişmiş borsalar önde gelmekle birlikte dünyada pek çok borsada kullanılmaktadır.

Piyasadaki işlem yapan tüm aktörler gelecekte oluşacak fiyatların ne olacağı konusunda bilgi sahibi olmak isterler. Bu bilgi hane halkından piyasa güçlerini kadar herkes gelecek fiyatı ile ilgilenirler. Vadeli işlem piyasaları bu

konuda otoriter kurum olarak bilgi sağlanmasında da fikir verebilecek piyasalardır. Vadeli işlemler piyasası fiyat belirsizliklerini bir ölçüye kadar aydınlatabilmektedirler.

Vadeli işlemlerin başarısının artması, toplumun geneline yaygınlaşmasını sağlanması ve türev ürünlerinin çeşitlendirilerek kullanılabilmesi özellikle borsaların sundukları imkânlarla da doğrudan ilişkilidir. Borsanın kullandığı teknolojik imkânlar, iletişim ve bilgi kanallarının işlevselliği, hukuksal altyapı ve düzenlemelerin oluşumu ile birlikte işlevselliği önemlidir. Ayrıca borsadan yararlanıcıların temel düzeyde bilgi birikimleri olması sağlanarak gelişmeler aşamasında bilgilendirilmesi ve aydınlatılmaları en önemli unsurlardan biri olarak değerlendirilmelidir. Dünyada ve yerelde piyasaların sağlıklı işleminin ana unsur elbette ekonomik istikrardır. Hem iç hem de dış denetim unsuru da güvenli ve istikrarlı piyasa mekanizmasının olmazsa olmazıdır.

Borsaların geniş tabanlı yaygınlaşması piyasaları derinleştirecek önemli noktalardan bir diğeridir. Sığ piyasalar kolay manipüle olurlar. Fiyat dalgalanmaları

tüm ekonomiye ve piyasaya zarar verir. Derinleşmiş piyasalarda bu tür fiyat dalgalanmaları yüzeysel geçiş etkisi yaratırken sığ piyasalarda ölçeği büyük deprem etkisi yaratır.

Türkiye boyutundan vadeli işlemler piyasası ekonomik işlevselliği açısından önemlidir. Bu piyasaların toplumun her kesiminde kullanılmasının yaygınlaşması borsaların derinliğini artırmak için gerekli unsurdur. Türkiye’de özellikle türev ürünleri kullanımı giderek artmaktadır.

KAYNAKÇA

BAK, Başak (2009). “Borsa Opsiyon Sözleşmesi”
Ankara Üniversitesi SBF Dergisi. 64-4.ss. 40-75.

BİST, (2017), Borsa İstanbul. Vadeli İşlem ve Opsiyon Piyasası. İstanbul.

<http://www.borsaistanbul.com/data/kilavuzlar/VIOP-Hakkinda-SSS.pdf> adresinden 06.06.2018 tarihinde erişilmiştir.

CARTER, Colin Andre. (2003). Futures and Options Markets, Pearson Education, Prentice Hall, New Jersey.

DUBOFSKY, David A. ve **MILLER,** Thomas W. (2003). Derivatives, Valuation and Risk Management, Oxford University Press, New York.

ERDAL, Gülistan (2006), Türkiye’de Vadeli İşlemler Piyasası ve Bazı Tarımsal Ürünler Üzerinde Uygulanabilirliği, TOBB Yayın Sıra No: 2006-30, Ankara.

HULL, John C. (2008). Fundamentals of Futures and Options Markets, Pearson Prentice Hall, Sixth Edition, New Jersey.

KESKİN KÖYLÜ, Meltem (2015). Uluslararası Bankacılık ve Finans Sistemi. Astana Yayıncılık. İkinci Baskı, Ankara.

SALTOĞLU, Burak (2016). Türev Araçlar, Piyasalar ve Risk Yönetimi. Sermaye Piyasası Lisanslama Sicil ve Eğitim Kuruluşu A.Ş.

ŞEN, İbrahim (2010). “Türev Ürünlerden Swap, Forward, Futures, Opsiyon İşlemleri ve Türkiye’de Vergilendirilmelerinin Analizi ve Değerlendirilmesi”. Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi. Gazi Üniversitesi. Sosyal Bilimler Enstitüsü Maliye Anabilim Dalı. Ankara.

Sermaye Piyasası Kurulu. (2007). Sermaye Piyasası Kurulu. 5 28, 2011 tarihinde Vadeli İşlemler ve Opsiyon Borsası. Yatırımcı Bilgilendirme Kitapçıkları 8. Ankara.

ÜNVER, Arif (2012). Sermaye Piyasası ve Borsa Okuryazarlığı. Empati Yayınları. İstanbul.

VIOP (2017). BİST Vadeli İşlem ve Opsiyon Piyasası.
[http://www.borsaistanbul.com/
data/kilavuzlar/VIOP_vadeli_islem_ve_opsiyon_piyasala
ri.pdf](http://www.borsaistanbul.com/data/kilavuzlar/VIOP_vadeli_islem_ve_opsiyon_piyasalari.pdf) adresinden 06.06.2018 tarihinde erişilmiştir.

6.BÖLÜM

TÜRKİYE MUHASEBE STANDARTLARI KAPSAMINDA KARŞILIK KAVRAMI VE KARŞILIKLARIN MUHASEBELEŞTİRİLMESİ

BETÜL ŞEYMA ALKAN¹

---

¹ Dr., betulalkann@gmail.com

1. GİRİŞ

Günümüz dünyasında teknolojiye paralel olarak her alanda hızlı gelişmeler kaydedilmektedir. Ülke ekonomilerinin küreselleşmesiyle birlikte finansal tabloların, muhasebe standartlarına uygun olarak hazırlanması, finansal raporlamada bir standardizasyonun sağlanması önem arz etmektedir. Türkiye Muhasebe Standartları kapsamında, işletmeler finansal tablolarını gerçeğe uygun şekilde düzenlemek ve raporlamakla yükümlüdür.

Finansal tablolarda, gerçekleşen olaylar ile birlikte gerçekleşme ihtimali yüksek ancak zamanı belli olmayan olaylarında raporlanması işletmelerin gerçek finansal durumunu yansıtması açısından önemlidir. Bir finansal durum tablosunda, işletmenin varlıkları, borçları ve öz kaynakları raporlanmaktadır. İşletmenin sahip olduğu varlıkların elde edilmesi için katlandığı ticari borçlar; tutarı ve ne zaman tahakkuk edeceği bilinen yükümlülüklerdir. Karşılıklar ise gerçekleşme zamanı veya tutarı belli olmayan, muhtemel yükümlülüklerdir.

Bu doğrultuda, karşılıklar, ticari borçlar ve tahakkuklar gibi yükümlülüklerden ayrı izlenmektedir.

Muhasebe teorisinde, muhasebenin temel ilkelerinden ihtiyatlılık kavramına dayalı olarak işletmeler muhasebe olaylarında temkinli davranılması ve belirli risklerin göz önünde bulundurulması gereği muhtemel giderleri ve zararları için karşılık ayırırlar. Karşılık kavramı muhasebe uygulamalarında en çok karıştırılan konulardan biridir. Karşılıklar geniş perspektifte yorumlandığından dolayı varlıklardaki değer düşüklüğü (allowances) kavramı içinde kullanılmaktadır. Ancak, varlıklardaki değer düşüklüğü başka bir standardın kapsamı içerisinde olup, amacı ve işleyişi farklıdır. Varlıklardaki değer azalış karşılıkları, varlıkların defter değerindeki değişimlere ilişkin yapılan düzeltme işlemleridir.

Borç ve gider karşılıkları ise, mevcut bir yükümlülükten kaynaklı gerçekleşmesi beklenen ancak miktarı belli olmayan ve işletme için zarar niteliğinde olan işlemlerdir. Özü itibarıyla karşılık, tahmini giderleri dikkate almak demektir.

Türkiye’de yasal mevzuat açısından karşılık ayrılabilmesi için özel hükümler mevcuttur. Kesin borç niteliği olmayan giderlerle ilgili olarak karşılık ayrılması, ya da ayrılan karşılığın gider olarak mali karın tespitinde dikkate alınması mümkün değildir. Muhasebe standartları açısından ise karşılık ayrılması için belirli koşulların varlığı yeterlidir. Türkiye Muhasebe Standartları’ndan TMS 37’de “Karşılıklar, Koşullu Borçlar ve Koşullu Varlıklar” konusu ele alınmaktadır. Standardın amacı, uygun muhasebeleştirme kriterleri ve ölçüm esaslarının karşılıklar, koşullu borçlar ve koşullu varlıklara uygulanmasını ve kullanıcıların bunların nitelikleri, zamanlamaları ve tutarlarını anlamalarını sağlamak üzere gerekli bilgilerin finansal tablo eklerinde gösterilmesini sağlamaktır. Bu çalışma kapsamında, TMS 37’nin ele aldığı üç konudan sadece karşılıklar konusu kavramsal olarak ele alınmakta ve uygulama alanları konusunda örnek muhasebe kayıtları verilerek açıklanması amaçlanmaktadır.

2. KARŞILIK KAVRAMI

Muhasebe teorisinde, muhasebe kavramlarından ilkeler, muhasebe ilkelerinden standartlar ve muhasebe standartlarından muhasebe politikaları belirlenmektedir. Karşılık kavramı ise, kaynağını muhasebenin temel ilkelerinden “ihtiyatlılık” kavramından almaktadır.

Karşılık kavramı Türkçe 'de pek çok anlamı içermektedir. En sık kullanılanlar arasında; (1)bir davranışın karşı tarafta uyandırdığı başka davranış, mukabele, (2)bir dildeki sözü başka bir dilde aynı anlamda karşılayan söz, (3)cevap, yanıt, (4)bir şey alınırken karşı tarafa verilen başka bir bedel, ve (5)bir iş için ayrılmış, para, ödenek, tahsisat² ifadeleri yer almaktadır. Muhasebe literatüründe ise, karşılık kavramı farklı düzenlemeler açısından farklı ifade ve tanınma şekline sahiptir. Tekdüzen Hesap Planı'na (THP) göre karşılık kavramı, ihtiyatlılık, sosyal sorumluluk, tam açıklama ve dönemsellik kavramlarının bir gereği olarak; gelecekteki muhtemel zarar, ziyan ve tazminatlardan

---

² Türk Dil Kurumu, www.tdk.gov.tr

dolayı aktif kıymetlerde ortaya çıkabilecek bir değer azalışına karşı temkinli davranılması olarak tanımlanmaktadır (Özkan, 2000: 180). Böylece THP'da hem aktif hesaplardaki değer kayıpları, hem de muhtemel gider ve zararlar için karşılık ayrılması öngörülmüştür. Vergi Usul Kanunu'nun 288. maddesinde karşılıklar; "Hasıl olan veya husulü beklenen fakat miktarı katiiyetle kestirilemeyen ve teşebbüs için bir borç mahiyetini arz eden belli bazı zararları karşılamak maksadıyla hesaben ayrılan meblağlara denir." şeklinde tanımlanmıştır (Demir, 2011: 48). 37 no'lu Türkiye Muhasebe Standartları (TMS 37) kapsamında yer alan karşılık tanımı ise "gerçekleşme zamanı veya tutarı belli olmayan yükümlülüktür" şeklinde yapılmaktadır. Bu doğrultuda, standarda göre karşılığa konu olan borcun; gelecekle ilgili olması, tutar ve zaman açısından belirsiz olması gerekmektedir (Karacaer, 2002: 32). Karşılık muhtemel bir borçtur. Geçmişte işletmede meydana gelen bir olaydan kaynaklanan, ödenecek olmakla birlikte tutarı belli olmayan veya tutarı belli olmanın yanı sıra ödenip ödenmeyeceği veya ne zaman ve hangi tutarda ödeneceği

belli olmayan borçlar şeklinde karşımıza çıkmaktadır (Örten, Kaval ve Karapınar, 2007: 560).

Tüm tanımlar dikkate alındığında, karşılık kavramının Türk muhasebe literatüründe ikiye ayrıldığı görülmektedir. Bunlar; “Aktif Değer Azalış Karşılıkları” ile “Borç ve Gider Karşılıkları”dır (Örten, Kaval ve Karapınar, 2007: 560). Varlıklardaki değer azalışları (allowances) bir başka ifade ile varlıkların defter değerinde yapılan değişiklikler “TMS 36 Varlıklarda Değer Düşüklüğü” standardı kapsamındadır. Bu standardın konusu olan karşılıklar şüpheli alacaklarla ilgili karşılıklar, stok değer düşüklüğü karşılıkları ve menkul kıymetler değer düşüklüğü gibi karşılıklar varlıkların defter değerinde yapılan değişikliklere ilişkin düzeltme niteliğinde, değer azalışlarıdır. TMS 37 kapsamındaki karşılık (provisions) ise yükümlülüktür. Ne zaman veya ne tutarda gerçekleşeceği konusunda belirsizlik olan bir tür borçtur. Karşılıklarda ileride ortaya çıkacak bir yükümlülük değil, hâlihazır bir yükümlülük söz konusudur. Çünkü işletmenin gelecekteki eylemlerinden doğan yükümlülükler ne kadar muhtemel

olursa olsun mevcut yükümlülük niteliğinde değildir ve dolayısıyla karşılık veya borç tanımına uymamaktadır. Ancak, standart işletmelerin ekonomik açıdan dezavantajlı sözleşmeler yaptıkları ve bunun sonucunda zarar etmelerinin kaçınılmaz hale geldiği durumlarda söz konusu zarar için karşılık ayrılmasını uygun görmektedir (Akbulut, 2015: 908). Dolayısıyla, karşılıklar, ait olduğu mevcut ödemeye ilişkin olarak gelecek bir tarihte yapılacak harcamanın zaman ve miktarının kesin olmaması nedeniyle, ticari borçlar ve tahakkuklar gibi diğer yükümlülüklerden ayrılmaktadır.

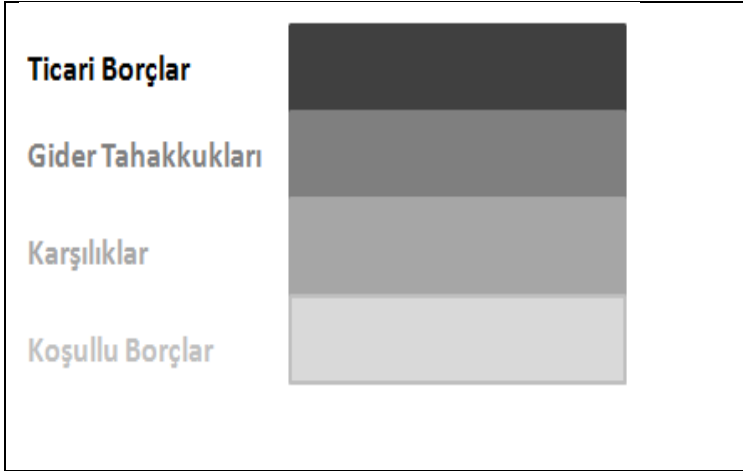
2.1 Karşılıklar, Ticari Borçlar ve Tahakkuklar Arasındaki Farklılıklar

Karşılıklar; ticari borçlar ve tahakkuklar gibi diğer yükümlülüklerden, gelecekteki harcamanın zamanı ve miktarı konusundaki belirsizlikler nedeniyle ayrılır (Gheorge, 2008: 97). Başka bir ifadeyle diğer yükümlülükler kesin bir borç niteliğindeyken, karşılıklar muhtemel borç niteliğindedir (Kaval, 2005: 477). Bu doğrultuda, karşılıklar, ticari borçlar ve tahakkuklar arasında belirgin farklılıklar söz konusudur. Bu

farklılıklar, karşılıklarda gelecekteki borcun karşılanması için üstlenilen harcamaların yapılma zamanının ve tutarının belirsiz olmasından kaynaklanmaktadır. Ticari borçlar, zamanı ve tutarı belli olan borçlardan oluşmaktadır. Çünkü bu borçların kaynaklandığı mal ve hizmet alımları ile ilgili işlemlere ilişkin tüm yasal süreçler tamamlanmıştır. Örneğin, satıcı ile resmi olarak anlaşılmış ya da faturası kesilmiştir. Tahakkuklar ise, ticari borçlardan farklı olarak, mal ve hizmetlerin teslim alınmasına veya tedarik edilmesine ilişkin işlemler tamamlanmış ancak işlemlerle ilgili tutarların faturalanması ve benzeri işlemler yapılmamıştır. Tahakkuklarda, bazı durumlarda ödeme tutarı ve zamanına ilişkin tahminlerin yapılması gerekli olabilir. Buna karşın, borcun tutarı ve zamanı ile ilgili belirsizlikler, karşılıklara göre tahakkuklarda daha azdır (Çalış, 2012: 105). Tahakkuklar, ticari borçlar veya diğer borçlar hesap gruplarında yer alırken, karşılıklar ayrı bir hesap grubunda raporlanmaktadır. Genel olarak, tüm karşılıklar zaman ve tutar bakımından kesin olmadıklarından, koşulludurlar. Ancak TMS 37’de karşılıklar kavramı ile koşullu borçlar kavramı

birbirinden ayrılmıştır. Koşullu borçlar ayrı bir başlık altında ele alınmıştır. Koşullu borçlar, muhtemel bir yükümlülüğü ya da tutarı güvenilir olarak ölçülemeyen mevcut bir yükümlülüğü kapsamaktadır (Collings, 2013: 211). Yükümlülüğün kesinliği bakımından ticari borçlar, gider tahakkukları, karşılıklar ve koşullu borçlar arasındaki ilişki Şekil 1’de sunulmuştur.

Şekil 1: Ticari Borçlar, Gider Tahakkukları, Karşılıklar ve Koşullu Borçlar

Karşılıklar ve koşullu borçlar raporlama sonuçları açısından da farklıdır. Karşılıklar bilançoda borçlar kısmında raporlanırken, koşullu borçlar bilançoda yansıtılmaz. Ancak kaynak çıkışının çok uzak bir ihtimal olmadığı durumlarda dipnotlarda açıklanır. Koşullu borçlar bir borç olarak tahakkuk ettirilmezler. Çünkü henüz bir yükümlülüğün olduğu kesinleşmemiştir veya geçmişteki bir olaydan kaynaklanan yükümlülük tahakkuk ettirmek için gereken kriterleri taşımamaktadır. Aynı zamanda, ya yükümlülüğün yerine getirilmesi için ekonomik fayda içeren kaynakların işletmeden çıkmaları olası değildir ya da ilgili yükümlülüğün tutarı yeterince güvenilir bir şekilde tahmin edilememektedir. Bu doğrultuda, karşılıklar ve koşullu borçlar arasındaki temel fark; karşılıklarda yükümlülük gerçekleşmişken, koşullu borçlarda gerçekleşme ihtimal dâhilindedir (Usul, 2013: 275).

Sonuç itibariyle, karşılık, mali tablolara alınabilecek duruma gelmiş olan borçları, koşullu borçlar ise henüz mali tablolara alınma şartlarını taşımayan ya da henüz gerekli koşulları yerine getirmemiş olan borçları ifade

etmektedir (Akça ve Gönen 2015:92). Aşağıdaki tabloda karşılık ve koşullu borçlara ilişkin örnekler yer almaktadır.

Tablo 1: Karşılıklar ve Koşullu Borçlara İlişkin Örnekler

Karşılıklar	Koşullu Borçlar
<ul style="list-style-type: none"> • Garanti Karşılıkları • Vergi Karşılıkları • Ekonomik açıdan dezavantajlı sözleşme Karşılıkları • Satış primi karşılıkları • Yeniden yapılandırma karşılıkları • Dava Karşılıkları • Kıdem Tazminatı Karşılıkları • Çevre Düzenleme Karşılığı	<ul style="list-style-type: none"> • Devam etmekte ve aleyhte açılan davalar (karşılık ayrılmayanlar) • Cirolar • İşletmenin satıcılarına ciro ettiği senetler • Verilen teminat mektupları ve kefaletler • İşletme aleyhine olan tazminat talepleri

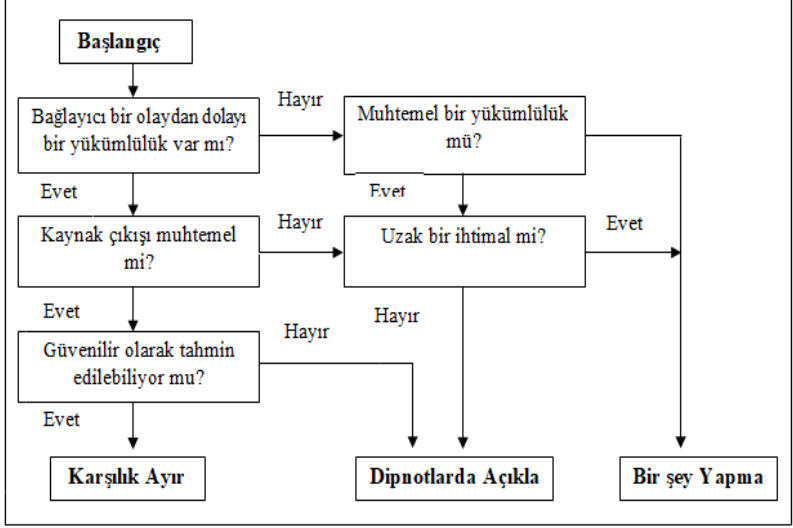
3. KARŞILIKLARIN MUHASEBELEŞTİRİLMESİ

TMS 37 kapsamında, gerçekleşme zamanı veya tutarı belli olmayan yükümlülük olarak tanımlanan karşılıklar, aşağıdaki koşulların sağlanması halinde bilançoda karşılık olarak yansıtılacağı belirtilmektedir. (TMS 37,14):

- Geçmiş bir olaydan kaynaklanan mevcut bir yükümlülüğün bulunması
- Yükümlülüğün yerine getirilmesi için ekonomik fayda içeren kaynakların işletmeden çıkmalarının muhtemel olması
- Yükümlülük tutarının güvenilir bir şekilde tahmin edilebiliyor olması

Belirtilen koşullar yerine geldiğinde, işletme tarafından güvenilir şekilde tahmin edilen tutar karşılık olarak ayrılmaktadır.

Şekil 2: Karşılık Ayırma ile İlgili Karar Süreci

Karşılıklar, öznel olmaları ve nakdi olmamaları nedeniyle yönlendirmeye açıktırlar. Bu sebeple, işletmelerin fazla karşılık ayırarak kârlarını belirli amaçlara uygun bir biçimde belirlemelerinin önüne geçmek için TMS 37, karşılık ayırma hususunda uyulması gereken önemli kriterleri Şekil 2’de de görüldüğü gibi ortaya koymuştur. Bu kriterlerin sağlanmadığı durumlarda işletmelerin karşılıkları muhasebeleştirilmesi söz konusu olmamaktadır (Antill ve Lee, 2008: 129).

3.1 Mevcut Yüklümlülüğün Olması

Finansal tablolar hazırlanırken, bazı durumlarda mevcut bir yüklümlülüğün olup olmadığı net bir şekilde belirlenemeyebilir. Bu durumda standardın beklentisi en gerçekçi tahminin yapılmasıdır. Örneğin, işletme aleyhine açılmış bir davanın yüklümlülük doğurup doğurmadığı net bir şekilde tespit edilmeyebilir. Böyle bir durumda raporlama dönemi sonu itibariyle yüklümlülük oluşması ihtimalinin, oluşmaması ihtimaline göre daha fazla olması halinde bir yüklümlülük oluştuğuna karar verilir ve karşılık ayrılır. Tersisi durumda ise henüz bir yüklümlülüğün doğmadığı sonucuna ulaşılır ve bu durum finansal tablo dipnotlarında koşullu borç olarak açıklanır. (KGGK, TMS 37: md.15-16)

TMS 37'nin 19. maddesine göre karşılık olarak finansal tablolara yansıtılan tutarlar, işletmenin gelecek dönem faaliyetlerinden bağımsız, geçmiş dönemlerde oluşmuş olaylardan kaynaklanan yüklümlülükleridir. Örneğin, bir davada, dava konusu edilen olayın mevcut bir yüklümlülük doğurup doğurmadığı hususları açık olmayabilir. Bu tür durumlarda, mevcut tüm kanıtlar,

uzmanların görüşleri dikkat alınarak, bilanço tarihi itibarıyla mevcut bir yükümlülüğün var olup olmadığına karar verilir (Gerşil ve Sönmez, 2007, 127).

Mevcut bir yükümlülük doğuran geçmişteki bir olay, sorumluluk doğuran olay olarak adlandırılır. Bir olayın sorumluluk doğuran olay olarak nitelendirilmesi için, işletmenin söz konusu olayın doğurmuş olduğu yükümlülüğü yerine getirmekten daha gerçekçi bir seçeneğinin olmaması gerekir. Yani, yükümlülüğün yerine getirilmesinin kanunen zorunlu olması veya olayın (işletmeye ait bir olay da olabilir), söz konusu işletmenin ilgili yükümlülüğü yerine getireceğine dair diğer taraflar nezdinde geçerli beklentiler yarattığı, zımni kabulden doğan bir yükümlülük olması koşullarında, işletmenin yükümlülüğünü yerine getirmekten başka bir seçeneği olmayacaktır (Güler, 2012: 226).

Finansal tablolar işletmenin gelecekteki olası finansal durumuyla değil, raporlama dönemi sonundaki finansal durumuyla ilgilenir. Bu nedenle, gelecekte faaliyete devam etmek için katlanılacak maliyetler için karşılık ayrılmaz. Karşılık olarak finansal tablolara yansıtılan

tutarlar, işletmenin gelecek dönem faaliyetlerinden (işletmenin gelecekteki faaliyetlerinin idamesi gibi) bağımsız, geçmiş dönemlerde oluşmuş olaylardan kaynaklanan yükümlülüklerdir (KGG, TMS 37: md. 18-19).

3.2 Ekonomik Fayda İçeren Kaynakların İşletmeden Muhtemel Çıkışı

Herhangi bir yükümlülüğün muhasebeleştirilmesi için, sadece mevcut bir yükümlülük olması değil, aynı zamanda söz konusu yükümlülüğü yerine getirmek amacıyla ekonomik fayda içeren kaynakların işletmeden çıkma ihtimalinin de bulunması gerekir. Raporlama kapsamında çok sayıda ve benzer nitelikte yükümlülük bulunması halinde ise işletmeden kaynak çıkışı ihtimali değerlendirilirken, ilgili yükümlülük sınıfları bir bütün olarak dikkate alınır (Güler, 2012: 227). Herhangi bir kalem için işletme dışına çıkış olasılığı düşük bile olsa, bir yükümlülük çeşidini bütün olarak yerine getirmek için bazı kaynakların işletme dışına çıkmaları gerekebilir. Bu durumda diğer muhasebeleştirme kriterleri de dikkate alınarak, karşılık finansal tablolara yansıtılır. Örneğin,

beyaz eşya üreten bir işletme, müşterilerine satış sözleşmesi gereği iki yıl bakım onarım garantisi ile satış yapmaktadır. İşletmenin geçmiş deneyimlerine göre, garanti kapsamında yükümlülük ortaya çıkmaktadır. Burada yükümlülük doğuran olay sözleşmeden kaynaklanan ve yasal yükümlülük doğuran satış işlemidir (Sağlam, Yolcu ve Eflatun, 2018: 496)

TMS 37 açısından, bir olayın gerçekleşeceğinin beklendiği, örneğin belli bir olayın gerçekleşme olasılığının gerçekleşmeme olasılığından daha fazla olduğu durumlarda, kaynakların işletme dışına çıkmasının ya da diğer bir olayın gerçekleşmesinin olası olduğu kabul edilir. Mevcut bir yükümlülüğün var olmama olasılığının bulunduğu ve ekonomik fayda içeren kaynakların işletme dışına çıkmaları olasılığının düşük olmadığı durumlarda, söz konusu husus koşullu borç olarak finansal tablolarda açıklanır (Kaban, 2007, 108).

Standart kapsamında, olası terimi; bir olayın gerçekleşmesinin gerçekleşmemesinden daha fazla şeklinde, örneğin olması ihtimali % 50'den fazla, olarak yorumlanmaktadır (Abbas, Graham, Orrell, 2006:277).

Muhtemel kavramı ise, olma ihtimalinin olmama ihtimalinden yüksek olduğu durumlar için kullanılmakta olup, mümkün kavramından farklıdır (Gerşil ve Sönmez, 2007,127).

3.3 Yükümlülük Tutarının Güvenilir Tahmini

Karşılık olarak muhasebeleştirilen tutar, mevcut bir yükümlülüğü yerine getirmek için raporlama dönemi sonu (bilanço tarihi) itibariyle yapılması gereken harcamaya ilişkin en gerçekçi tahmin olmalıdır (KGK, 2017b: 7).

İşletmenin ayırdığı karşılığa ilişkin yükümlülüğünün, işletme dışına olması gerekir. İşletme kendisine karşı veya kendi ihtiyaçları için karşılık ayıramaz. Örneğin, ertelediği veya sonraki yıllarda yapmayı planladığı büyük tadilat, onarım ve benzeri masraflar için karşılık ayrılmaz.

Karşılık esas itibariyle ileride doğacak riskleri karşılamak üzere ayrıldıkları için bu riskin ne zaman ödeneceğinin

ve ne tutarda ödeneceğinin tahmini önemlidir. Başka bir ifadeyle, riskin tahminin iyi yapılması gerekir. En iyi tahmin, yükümlülüğün yerine getirilmesi amacıyla bilanço tarihinde ödeyeceği veya üçüncü kişilere devredeceği makul tutardır. Getiri ve finansal etkilere ilişkin tahminler, benzer olaylara ilişkin tecrübeler ve bazı durumlarda bağımsız uzmanların raporlarıyla da desteklenerek işletme yönetiminde takdir edilir (Sağlam, Yolcu ve Eflatun, 2018: 497).

Karşılık tutarına ilişkin hesaplama yapılırken dikkate alınması gereken hususlar TMS 37’de aşağıdaki başlıklarla ele alınmıştır.

- **Riskler ve Belirsizlikler:** İşletme karşılık tutarını hesaplarken, işleme ilişkin tüm risk ve belirsizlikleri dikkate almalıdır. Muhasebenin temel kavramlarından ihtiyatlılık kavramında gereğidir. Ancak ihtiyatlılık fazla karşılık ayırmak anlamına gelmez. Bir karşılık olması gerekenden fazla yada olması gerekenden eksik olmamalıdır. Risk ve belirsizlikler her yönüyle ve ortaya çıkma ihtimalleriyle birlikte dikkate alınmalıdır.

- **Bugünkü Değer:** Paranın zaman değeri etkisinin önemli olduğu durumlarda yükümlülük tutarı, yapılacak ödemelerin bilanço günü itibariyle iskonto edilmesi suretiyle bulunan tutardır. Başka bir ifadeyle, karşılık tuarı gelecekte yapılacak ödemelerin bugünkü değeri olarak hesaplanır. Sonraki dönemlerde iskonto etkisinin azalması nedeniyle karşılık tutarında meydana gelen artış, faiz gideri olarak muhasebeleştirilir.
- **Gelecekteki Olaylar:** Yükümlülük tutarını etkileyebilecek gelecekteki olaylar, bu olayların gerçekleşeceğine dair yeterli tarafsız kanıt bulunması durumunda ilgili karşılık tutarı hesaplanırken dikkate alınır. Kanun değişiklikleri veya teknolojik değişiklikler bu tür olaylara örnek verilebilir.
- **Varlıkların Elden Çıkarılmasının Beklenmesi:** Yükümlülüğün yerine getirilmesiyle bağlantılı olarak bir varlık kaleminin elden çıkarılmasının beklendiği durumlarda, söz konusu işlem sonucunda oluşacak kazançlar herhangi bir karşılığın ölçülmesinde göz önünde

bulundurulmaz. Varlığın elden çıkarılmasıyla elde edilen kazanç, işlemin gerçekleştiği dönemin geliri olarak finansal tablolara yansıtılır.

Belirtilen hususlar dikkate alınarak karşılık tutarının tahmin edilmesi ve ölçülmesiyle ilgili TMS 37’de üç yöntemden bahsedilmektedir. Bu yöntemler: Beklenen değer yöntemi, gerçekleşme olasılığı en muhtemel sonuç yöntemi ve bugünkü değer yöntemidir. İşletmeler karşılık olarak ölçülen ve kayıtlanması gereken tutarı, bu üç yöntemden birini kullanarak en gerçekçi şekilde ölçüp finansal tablolarına yansıtmaktadırlar (Akça ve Gönen, 2015: 94).

Değerleme konusu karşılığın çok sayıda kalemden oluştuğu durumda, ilgili yükümlülük tüm olası sonuçlara ilişkin olasılıklar dikkate alınarak tahmin edilmektedir. Standartta söz konusu istatistiksel tahmin metodu “beklenen değer” olarak adlandırılmıştır. Bu nedenle, belli bir tutara ilişkin zarar olasılığının yüzdesi farklı ise, örneğin %60 veya %90 olmasına bağlı olarak karşılık tutarında farklılık gösterecektir (KGG, TMS 37: md.39). Başka bir ifadeyle, hesaplama yapılması gereken

durumda eğer birden fazla olay veya bir grup unsurla ilgili karşılık tutarının hesaplanması gerekiyorsa, bu çok sayıda olayın ölçümünde farklı sonuçlar çıkacağından bu sonuçların orta noktası bulunur. Bu doğrultuda ölçülen değerlerin aritmetik ortalaması en olası sonuç olacaktır.

Gerçekleşme olasılığı en muhtemel sonuç yöntemi, geleneksel yaklaşım olarak da bilinmektedir. Bu yöntem tek bir yükümlülüğünün ölçüldüğü durumda kullanılmakta ve gerçekleşme olasılığı en yüksek olan sonuç yükümlülüğünün en iyi tahmini olmaktadır. Ancak, işletme böyle bir durumda bile diğer olası sonuçları dikkate alır. Diğer olası sonuçların en olası sonuçtan en yüksek ya da en düşük olduğu durumda, en iyi tahmin söz konusu daha yüksek ya da daha düşük tutar olur (Özkan ve Kocamış, 2011:204).

Bugünkü değer yöntemi ise; karşılığa konu olan olaya ilişkin ödeme uzun süreler sonunda yapılacak ise ilgili ödemenin bugünkü değere indirilmesi yöntemidir. Karşılık tutarlarının bugünkü İskonto edilmiş oranı, paranın zaman değerine ilişkin mevcut piyasa

değerlendirmelerini ve borca özgü riskleri yansıtan vergi öncesi orandır.

Finansal tablolara yansıtılan karşılık tutarları mevcut durumu en iyi şekilde yansıtmak üzere her raporlama dönemi sonu itibariyle gözden geçirilmeli ve düzeltilmelidir. Kaynak çıkış ihtimalinin ortadan kalkması durumunda ayrılan karşılık tutarı, gelir yazılarak iptal edilmelidir (Mirza ve Nandakumar, 2013: 144).

Güvenilir bir tahmin yapılamayan çok nadir durumlarda, finansal tablolara yansıtılmayan bir borç mevcut olabilir. Söz konusu borç, koşullu borç olarak finansal tablo dipnotlarında açıklanır.

4. KARŞILIKLAR UYGULAMA ÖRNEKLERİ

TMS 37 Standardı kapsamında karşılıklara ilişkin hangi olayların hangi koşullarda finansal tablolara yansıtılıp yansıtılmayacağı, dipnotlarda gösterileceği ya da gösterilmeyeceği belirtilmektedir.

Bilanço tarihinde belirgin olarak ortaya çıkan ancak tutarı tam olarak bilinmeyen ya da tutarı bilinmekle birlikte ne zaman tahakkuk edeceği bilinmeyen kısa ve uzun vadeli borçlar ve giderler için ayrılan karşılıklar 37 ve 47 nolu hesap grubunda izlenmektedir. Bir borç ve gider karşılığı hesabı, geçmiş bir olaydan kaynaklanan mevcut bir yükümlülüğün bulunması, yükümlülüğün yerine getirilmesi için ekonomikk fayda içeren kaynakların işletmeden çıkmasının muhtemel olması ve yükümlülük tutarının güvenilir bir şekilde tahmin edilebilir olması durumunda açılır.

Karşılıklar, bilanço tarihi itibariyle en iyi tahmini yansıtmak üzere gözden geçirilir ve düzeltilir. Yükümlülüğün yerine getirilmesi için, ekonomik fayda sağlayan kaynakların çıkışı ihtimalini ortadan kalkması

durumunda, ayrılan karşılıklar iptal edilir. İşlemin iptalinde 644-Konusu Kalmayan Karşılıklar hesabı yerine 570-Geçmiş Yıllar Karları hesabı kullanılır.

Ayrıca, TMS 37 kapsamındaki karşılıklar kanunen kabul edilmeyen gider niteliğinde olduğu için, işletme bu tür giderleri nazım hesaplarda takip edebilir. Ayrıca bu giderler işletme açısından "Ertelenmiş Vergi Varlığı" meydana getirir.

Karşılıklar farklı olaylar neticesinde ortaya çıkarlar. Bu bölümde, TMS 37'ye konu olan karşılık örneklerine ilişkin aşağıda örnek olaylar³ muhasebe kayıtları ile birlikte verilmektedir.

Olay 1: 3 yıl garantili olarak klima satışı yapan bir işletmenin 2014 yılı itibariyle gerçekleşen satış tutarı 900.000 TL'dir. İşletme geçmiş deneyimlerine bakarak, garanti süresi içerisinde satışların %5 oranında garanti gider harcamalarının gerçekleştiğini tespit etmiştir. Garanti kapsamında ortaya çıkan harcamaların %20'lik

---

³ Sağlam, Yolcu , Eflatun, 2018 ve Şavlı, 2014'den uyarlanmıştır.

kısmı ilk yılda, %35'lik kısmı ikinci yılda ve %45'lik kısmı ise üçüncü yılda gerçekleşmektedir.

- 1. yıl içerisinde 5.000 TL malzeme, 2.000 TL işçilik olmak üzere toplam 7.000 TL garanti gider harcaması gerçekleşmiştir.
- 2. yıl içerisinde 14.000 TL malzeme, 3.000 TL işçilik olmak üzere toplam 17.000 TL garanti gider harcaması gerçekleşmiştir.
- 3.yıl içerisinde 20.000 TL malzeme, 4.000 TL işçilik olmak üzere 24.000 TL garanti gider harcaması gerçekleşmiştir.

31.12.2014 tarihi itibariyle:

Garanti   Yükümlülüğü   Karşılığı: Satışlar
Toplamı Ortalama Garanti Gideri = $900.000 \times \%5 = 45.000$

	1.Yıl	2.Yıl	3.Yıl
Garanti kapsamında tahmin edilen oran	%20	%35	%45
Tahmin edilen toplam harcama (TL)	9.000	15.750	20.250
Ayrılması gereken garanti karşılığı (TL)	45.000		

Tarih	Açıklama	Muhasebe Kaydı	
31.12.20 14	Garanti Yükümlülük Karşılık Kaydı	Karşılık Giderleri	45.000
		Kısa Vadeli Karşılıklar	9.000
		Uzun Vadeli Karşılıklar	36.000
			0
31.12.20 15	Garanti Karşılığı Ürün Verilmesi	Karşılık Giderleri	9.000
		Mamuller	7.000
		Konusu Kalmayan Karşılıklar	2.000
31.12.20 15	Garanti Karşılıkları Dönemsellik Kaydı	Uzun Vadeli Karşılıklar	15.750
		Kısa Vadeli Karşılıklar	15.750
31.12.20 16	Garanti Karşılığı Ürün Verilmesi ve Ek Garanti Masrafı	Kısa Vadeli Karşılıklar	15.750
		Satılan Mamul Maliyeti	1.250
		Mamuller	17.000
31.12.20 16	Garanti Karşılıkları Dönemsellik Kaydı	Uzun Vadeli Karşılıklar	20.250
		Kısa Vadeli Karşılıklar	20.250
31.12.20 17	Garanti Karşılığı Ürün Verilmesi ve Ek Garanti Masrafı	Kısa Vadeli Karşılıklar	20.250
		Satılan Mamul Maliyeti	3.750
		Mamuller	24.000

Karşılık olarak ayrılan tutarlar, yükümlülüğe ilişkin risk ve belirsizlikler göz önünde bulundurularak, bilanço tarihi itibarıyla yükümlülüğün yerine getirilmesi için yapılacak harcamanın tahmin edilmesi yoluyla hesaplanmıştır. Bu kapsamda işletme, üretim ve satışını gerçekleştirdiği mallar için tamir-bakım masrafları, yetkili servislerin garanti kapsamında müşteriden bedel almaksızın yaptıkları işçilik ve malzeme giderleri, işletme olarak üstlenilen ilk bakım giderleri geçmiş verilerden kaynaklanan tahminleri sonucu karşılık ayrılır

Yıl içinde meydana gelen garanti masraflarının garanti karşılıkları hesabından karşılanması gerekir. Ancak uygulamada garanti kapsamında oluşan her tamiratın karşılık hesabından düşülerek muhasebeleştirilmesi pratik olmadığı için oluşan masraflar doğrudan maliyet hesaplarına yansıtılır. Karşılık tutarında dönem sonunda yeniden hesaplanarak aradaki fark maliyet hesaplarına yansıtılınca finansal tablolar açısından doğru bir sunum sağlanmış olur.

Olay 2: Sabun üretimi yapan bir işletmenin ürünlerinden dolayı bir müşterisi, Aralık 2015’te 1.000 TL tutarında satın aldığı üründen zarar gördüğünü iddia ederek işletmeye karşı Nisan 2016’da 4.000 TL tazminat davası açmıştır. İşletme aleyhine açılan tazminat davasına ilişkin işletme avukatları 31.12.2016 tarihindeki raporlarında dava neticesinde işletmenin bir yükümlülük altına gireceğini belirtmiştir.

- Dava 05.03.2017 tarihinde sonuçlanarak işletmenin 2.500 TL tazminat ödemesine karar verilmiştir.
- Tazminat ödemesi 30.05.2017 tarihinde ödenmiştir.

İşletmeden ekonomik kaynak çıkışı muhtemeldir. Bu nedenle karşılık ayrılması gerekir.

Tarih	Açıklama	Muhasebe Kaydı
31.12.2016	Dava Karşılığı Kaydı	Karşılık Giderleri 4.000
		Kısa Vadeli Karşılıklar 4.000
05.03.2017	Karşılık İptal Kaydı	Kısa Vadeli Karşılıklar 4.000
		Konusu Kalmayan Karşılıklar 4.000
30.05.2017	Karşılık Tahsilat Kaydı	Diğer Olağan Gider ve Zararlar 4.000
		Bankalar 4.000

Olay 3: Merkezi İzmir’de olan işletme, Aydın’da yeni bir mağaza şubesi açmak üzere bir dükkan kiralamıştır. İmzalanan kira kontratı bir yıllık olup, 01.07.2015 – 30.06.2016 dönemini kapsamaktadır. Aylık kira bedeli ise 8.000 TL’dir. İşletme 6 aylık çalışmanın neticesinde mağazanın zarar etmekte olduğunu görüp, iyileştirme çalışmalarında sonuç vermeyeceğini anlayınca 31.12.2015 tarihinde mağazayı kapatma kararı almıştır. Mağaza için imzalanan kira sözleşmesi, ekonomik açıdan dezavantajlı sözleşme haline gelmiştir.

Sözleşmeden çıkmanın maliyeti olarak işletme geriye kalan 6 aylık döneme ait kira bedeli için 48.000 TL (8.000 x 6 ay) karşılık ayırmalıdır.

Tarih	Açıklama	Muhasebe Kaydı
31.12.2015	Yeniden Yapılandırma Karşılıkları Kaydı	Karşılık Giderleri 48.000 Kısa Vadeli Karşılıklar 48.000

Bir bölgede yer alan iş yerlerinin kapatılması veya faaliyetlerinin başka bir yere taşınması, ve standardın karşılık ayrılması için belirttiği şartların sağlanmış olması halinde bilançoda yeniden yapılandırmaya ilişkin bir karşılık ayrılması mümkündür. Bu doğrultuda, karşılık ayrılması için bilanço tarihi itibariyle hukuki veya zımni kabulden doğan yükümlülüğün olması gerekir.

Olay 4: Güvenlik sistem ve cihazlarına ait pazarlama işi yapan işletmeye ait araç 30.12.2015 tarihinde kaza yapmıştır. Ekspertiz raporuna göre araçta yaklaşık 12.000 TL hasar tespit edilmiştir. Araç sigortalıdır ve yaklaşık 8.000 TL'lik kısmı sigorta şirketi tarafından karşılanacağı yazılı olarak bildirilmiştir.

- Araç 10.03.2016 tarihinde tamir edilerek şirkete teslim edilmiştir. Tamir maliyeti 13.000 TL sigorta şirketi tarafından karşılanmıştır.
- Sigorta hasar bedelini 31.04.2016 tarihinde, 8.000 TL hasar bedelini şirket banka hesabına ödemiştir.

Tarih	Açıklama	Muhasebe Kaydı	
31.12.20 15	Hasar Karşılık Kaydı	Karşılık Giderleri Kısa Vadeli Karşılıklar -Diğer Borç ve Gider Karşılıkları	12.000 12.000
10.03.20 16	Karşılık İptal Kaydı	Kısa Vadeli Karşılıklar -Diğer Borç ve Gider Karşılıkları Konusu Kalmayan Karşılıklar	12.000 12.000
10.03.20 16	Tamir Bakım Gideri Kaydı	Diğer Çeşitli Giderler Bankalar	13.000 13.000
31.04.20 16	Sigorta Hasar Tahsilat Kaydı	Bankalar Diğer Çeşitli Gelir ve Karlar	8.000 8.000

Olay 5: Maden sektöründe faaliyet gösteren bir işletme mevcut çevre kanunları doğrultusunda devletten 10 yıllığına kiralamış olduğu maden yatağındaki çalışması tamalandığında, maden çıkarmak üzere açmış olduğu alanı kapatarak ağaçlandırmakla yükümlüdür. Kira sözleşmesi 01.01.2004 ile 31.12.2013 arasındaki dönemi kapsamaktadır. İşletme faaliyetlerine 01.01.2004 tarihi itibariyle başlamıştır. 31.12.2013 tarihi itibariyle finansal tablolar hazırlanırken, işletmenin 10 yıllık faaliyet dönemi sonunda katlanmak zorunda olacağı çevre düzenleme maliyetini hesaplaması ve finansal tablolara yansıtması gerekir. Ancak 10 yıl sonra yapılacak olan bu harcamanın finansal tablolara yansıtılırken bilanço gününe iskonto edilmesi gerekecektir. Yapılan hesaplamalar sonucunda 10 yıl sonra yapılması beklenen harcama tutarı 200.000 TL olarak tespit edilmiştir. Piyasa şartları dikkate alındığında yıllık iskonto oranının %10 olması uygun görülmüştür.

10.yıl sonunda beklenen maliyet

200.000 TL

Yıllık iskonto oranı %10

İskonto edilecek yıl 10 yıl

01.01.2004 tarihi itibariyle karşılık tutarı 77.110 TL

$200.000 (1 / (1+0.10)^{10})$

Tarih	Açıklama	Muhasebe Kaydı
01.01.2004	Çevre Düzenleme Karşılığı	Maddi Duran Varlıklar 77.110 Yeraltı ve Yerüstü Düzenleri 77.110 -Çevre Düzenleme Karşılığı

İkinci hesaplama ilk yılın sonunda yapılır.

10.yıl sonunda beklenen maliyet 200.000 TL

Yıllık iskonto oranı %10

İskonto edilecek yıl 9 yıl

31.12.2004 tarihi itibariyle karşılık tutarı 84.821 TL

$200.000 (1 / (1+0.10)^9)$

1. yılın sonunda finansal tablolarda yansıtılacak karşılık tutarı 84.821 TL olarak hesaplanmıştır. Yıl başında

77.110 TL olan karşılıktaki artışın sebebi 1 yıl eksik iskonto edilmesidir. Başka bir ifadeyle, aradaki fark faiz gideridir. Çevre düzenleme karşılığının düzeltilmesi ve ilgili faiz giderinin finansal tablolara yansıtılması için aşağıdaki muhasebe kaydı yapılmalıdır.

Tarih	Açıklama	Muhasebe Kaydı	
31.12. 2004	Çevre Düzenleme Karşılığının Düzeltilmesi ve Faiz Gideri Kaydı	Esas Faaliyetlerden Diğer Giderler	7.711
		Çevre Düzenleme Karşılığı	7.711

Her yıl 1 yıl eksik iskonto edilerek yapılacak hesaplama 10.yıla ulaştığında, finansal tablolarda yansıtılan karşılık tutarı da harcama tutarı olarak gerçekleşmesi beklenen 200.000 TL'ye ulaşacaktır. Ancak her yıl itibariyle şartlarda meydana gelen değişikliklerin göz önünde bulundurularak gözden geçirilmesi ve gerekirse değişiklik yapılması gerekir. Ayrıca, yeraltı ve yerüstü düzenleri hesabına yansıtılan tutarında madenden elde edilmesi beklenen 10 yıllık fayda süresince amorti edilerek maliyetlere yansıtılarak kapatılması gerekir.

5. SONUÇ

Küreselleşmeyle birlikte teknolojiye paralel olarak hızlı gelişmeler kaydedildiği günümüzde, işletmelerin finansal tablolarını uluslararası muhasebe standartlarına uygun hazırlaması ve gerçeğe en uygun şekilde düzenleyerek raporlaması önem arzeder. Gerçek finansal durumunu yansıtması açısından işletmelerin finansal tablolarda, gerçekleşen olaylar ile birlikte gerçekleşme ihtimali olan olayları da raporlaması gerekir. Bu doğrultuda muhasebenin temel ilkelerinden ihtiyatlılık kavramı gereği, işletmeler ileride karşı karşıya kalacağı veya kalabileceği muhtemel giderlere ilişkin gerekli olan önlemleri şimdiden alarak karşılık ayırırlar. Gelecekte meydana gelecek muhtemel zararlar için karşılık ayrılıp finansal tablolara yansıtılması finansal tabloların doğruluğu, güvenilirliği ve kullanıcıların doğru bir şekilde karar alması açısından oldukça önemlidir.

Türkiye Muhasebe Standartlarından, TMS 37'nin konusu olan karşılıkların, en gerçekçi tahminin yapılarak doğru bir şekilde ölçülmesi, kayıt edilmesi ve raporlanması ile işletmeler, finansal tablolarında gerçek ve güvenilir

bilgiyi sunmuş olacaktırdır. Bu standart ile, ileride ortaya çıkabilecek ve işletmeyi bir yükümlülük altına sokacak olayların açıklanması, finansal tablolara yansıtılması ya da dipnotlarda yer verilmesiyle birlikte finansal bilginin değerinin artırılması amaçlanmaktadır. Karşılıklar ulusal ve uluslararası düzenlemeler kapsamında farklı tanınma ve uygulamalara sahiptir. Muhasebe standartlarına ilişkin uygulama örneklerine yer verilerek karşılıkların finansal tablolara nasıl yansıtıldığı doğrultusunda muhasebe kayıtlarına yer verilmiştir. Muhtemel yükümlülük olan karşılıkların, finansal tablolara yansıtılması bilgi kullanıcılarına daha doğru ve güvenilir bilgi sunulması ve karar almaları açısından oldukça önemlidir.

KAYNAKÇA

- Akbulut, A. (2015). Karşılaştırmalı TMS/TFRS-Vergi Uygulamaları ve Sonuçları. Ankara: Maliye Hesap Uzmanları Derneği.
- Akça, N. ve Gönen, S. (2015). Karşılıklar, Koşullu Borçlar ve Koşullu Varlıkların Türkiye Muhasebe Standartları ve Vergi Mevzuatı Kapsamında Değerlendirilmesi. Siyaset, Ekonomi ve Yönetim Araştırmaları Dergisi. 3.3, 89-105.
- Antill, N. ve K. Lee (2008). Company Valuation under IFRS. Hampshire: Harriman House.
- Collings, S. (2013). Frequently Asked Questions in IFRS. Chichester: John Wiley & Sons.
- Çalış, Y. E. (2012). TMS 37 Karşılıklar, Koşullu Borçlar, Koşullu Varlıklar ve Uygulama Örnekleri, Vergi Dünyası Dergisi, 375, 105-110.
- Gerşil, A. ve Sönmez, F. (2007). Karşılıklar, Şarta Bağlı Yükümlülükler ve Şarta Bağlı Varlıklar. Mali Çözüm. 79, 121-140.
- Kaban, N. (2007). Muhasebenin İhtiyatlılık Kavramının Karşılıklar ve Yedekler Açısından Karşılaştırmalı Bir İncelemesi. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi) İzmir, Dokuz Eylül Üniversitesi

- KGK. (2017). TMS 37 Karşılıklar, Koşullu Borçlar ve Koşullu Varlıklar. www.kgk.gov.tr (Erişim: 12.01.2017).
- Örten, R., H. Kaval ve Karapınar, A.. (2016). Türkiye Muhasebe – Finansal Raporlama Standartları Uygulama ve Yorumları. Ankara: Gazi Kitabevi.
- Özkan, Ö ve Kocamış, T. U. (2011). Karşılıklar Standardı ile Vergi Usul Kanunu ve Türk Ticaret Kanunu'na Göre Karşılık Kavramının İncelenmesi ve Muhasebeleştirilmesi. Mali Çözüm Dergisi. 103, 191-214.
- Usul, H. ve F. Ö. Keçe. (2016). TMS 37 Kapsamındaki Karşılıklar, Koşullu Borçlar, Koşullu Varlıkların Muhasebeleştirilmesi. Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi. 3.5, 49-60.
- Usul, Hayrettin (2013). Türkiye Finansal Raporlama Standartları Uygulamalı Bağımsız Denetim, Detay Yayıncılık, Ankara.
- Demir, Şeref (2011). Türk Ticaret Kanunundaki Değişikliklerin Muhasebe ve Vergilendirme Yönüyle Değerlendirilmesi, Mali Çözüm Dergisi, Sayı: 104.
- Özkan, Azzem (2000). Karşılıklar ve Muhasebe Uygulamaları”, Erciyes Üniversitesi İ.İ.B.F. Dergisi, Sayı: 16.

- Güler, İ. (2012). Açıklamalı, Yorumlu ve Karşılaştırmalı TFRS ve KOBİ TFRS Uygulaması, Yaklaşım Yayıncılık, Ankara.
- Karacaer, S. (2002). TMS 19 Karşılıklar, Koşullu Borçlar ve Koşullu Aktifler Standardı Kapsamında Garanti Gider Karşılıklarının İncelenmesi, MÖDAV Muhasebe ve Bilim Dünyası Dergisi, Cilt: 4, Sayı: 4, Aralık, ss.31-39.
- Mirza, A. A. ve Nandakumar, A. (2013). International Trends in Financial Reporting under IFRS. New Jersey: John Wiley & Sons.
- Sağlam, N., Yolcu, M. ve Eflatun, A.O. (2018). Örneklerle UFRS Kayıtları, Muhasebe TR Yayınları, Ankara.
- Şavlı, T. (2014). Kamu Gözetim Kurumu'nun Finansal Tablo Formatına Uygun Örneklerle Uluslararası/Türkiye Finansal Raporlama Standartları, Yaklaşım Yayıncılık, Ankara.

7.BÖLÜM
E-TİCARETİN SEÇİLMİŞ
SOSYO-EKONOMİK UNSURLAR
ÜZERİNDEKİ ETKİLERİ

ALİ KONAK¹

---

¹ Dr. Öğr. Üyesi Karabük Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İktisat Bölümü, alikonak@karabuk.edu.tr

1.GİRİŞ

Teknolojik alanda son dönemde meydana gelen baş döndürücü değişiklikler ve yenilikler, ticari ve ekonomik açıdan bakıldığında hem üretim sürecinin hızlanmasına hem de gerçekleştirilen üretimin daha etkin bir şekilde pazarlanmasına ve tüketiciye hızlı bir şekilde ulaştırılmasına önemli oranda olumlu katkılarda bulunmuştur. Özellikle e-ticaret faaliyetleri, teknolojide, özellikle de bilişim teknolojisinde meydana gelen gelişmelerden olumlu yönde etkilenmiştir. Teknolojideki gelişmeler sayesinde tüketiciler, üretilen mal ve hizmetlerden daha kolay ve hızlı bir şekilde haberdar olabilmiş, alternatif ürünler arasında seçim yapabilme imkânına kavuşmuş ve tüketicilerin ürünlere ulaşabilmesi noktasında coğrafi sınırlar engel olmaktan çıkmıştır. Bu süreç doğal olarak zaten belli bir ivme kazanmış bulunan küreselleşme sürecinin daha da hızlanmasına imkan sağlamıştır. Ayrıca teknolojideki gelişmelerin bir uzantısı olarak ortaya çıkan e-ticaret sayesinde hem küresel bazda ticari faaliyetler hız kazanmış hem de küresel bazda gerçekleştirilen ticaret sayesinde ülkelerin ticaret hacmi

genişleyebilmiş, ticari faaliyetlerden elde edilen gelirlerde artışlar gerçekleşebilmiştir.

Çeşitli açılardan e- ticaretin değerlendirildiği bu çalışmada, elektronik ticaretin tanımı, e-ticaretin dünyadaki gelişimi ve kapsamı, e-ticaret türleri, deme Şekilleri, avantajları ve dezavantajları ile ilgili genel bilgilere yer verildikten sonra elektronik ticaretin KOBİ'ler üzerindeki etkileri, ekonomik ve sosyal etkileri ile uluslararası ticaret üzerindeki etkileri üzerinde ayrıntılı olarak incelenmiş, son olarak da e-ticaret konusunda günümüzde en çok karşılaşılan vergileme ve güvenlik sorunlarının incelenmesi ve bu sorunlara yönelik birtakım zm önerilerinin sunulması amaçlanmıştır.

2. E - TİCARET ve E - TİCARETLE BAĞLANTILI KAVRAMLAR

Dünya Ticaret Örgütü (WTO)'ne göre e-ticaret, mal ve hizmetlerin üretim, reklam, satış ve dağıtımlarının telekomünikasyon ağları üzerinden yapılmasıdır. Ekonomik Kalkınma ve İşbirliği Teşkilatı OECD'ye göre ise e-ticaret, bireyler ve kurumların açık ağ (internet) ya da sınırlı sayıda kullanıcı tarafından ulaşılabilen kapalı ağ ortamlarında yazı, ses ve görüntü biçimindeki sayısal bilgilerin işlenmesi, dağıtılması ve depolanmasına dayalı ticari faaliyetlere e-ticaret denilmektedir (Akpınar, 2017, ss. 18-19). Daha açık bir ifade ile mal ve hizmetlerin satılması ve satın alınması işlemlerinin elektronik ortamda internet üzerinden yapılmasıdır. Benzer bir tanımlama Elektronik Ticaret Koordinasyon Kurulu (ETKK) tarafından da yapılmıştır. Gottschalk (2006, s. 15)'a göre iletişim perspektifi açısından bakıldığında E-ticaret, bilgisayar ağları ile ve elektronik cihazlar kullanmak suretiyle mal ve hizmet satışının gerçekleştirilmesi, ayrıca bu ticari faaliyetlere ilişkin

ödemelerin yapılmasına olanak sağlayan ticari faaliyet ve işlemlerin tümüdür.

E-ticaretin nasıl ortaya çıktığının ve nasıl gerçekleştirilebildiğinin daha iyi anlaşılabilmesi için e-ticaret ile ilgili birkaç kavrama değinilmesinde fayda vardır. Bu kavramlar yapılan tanımlamalardan da anlaşılacağı üzere internet, küreselleşme ve bu kavramlara bağlı olarak ortaya çıkan e-ticaretin neden olduğu yeni ekonomi kavramlarıdır.

İnternet; iletişimde sınırları ortadan kaldırarak, bilgiye erişim maliyetlerini azaltarak kitlesel üretimin neden olduğu üretim artışının hızlı bir şekilde ve kolayca pazarlanabilmesine olanak sağlayan önemli bir buluş olarak ifade edilmektedir (Çetin, 2010, s. 80). İnternetin kullanıcılarına sunmuş olduğu imkanlar dahilinde elektronik ticaret kavramını hızlı bir şekilde gelişim göstermiş ve bu sayede dünya, 24 saat ticarete açık küresel bir pazar haline gelmiştir. İnternet, ticari ve finansal küreselleşme, yönetim tarzının kurumsallaşması ve ticari faaliyette bulunan aktörleri birbirine bağlaması

nedeniyle ekonominin gelişiminde önemli katkılarda bulunmuştur (Sarıkaya vd., 2010, ss. 34). Bilgi ve iletişim teknolojilerinin hızlı bir şekilde gelişmesi ve yaygınlaşması, bilgi toplumunun oluşumunu beraberinde getirmiştir ve yaşamın her alanında teknolojik yenilikler kullanılmaya başlamıştır.

Küreselleşme ise, ekonomik, politik, toplumsal ve kültürel değerler sayesinde kazanılmış olan birikimlerin uluslararası alana aktarılması şeklinde tanımlanabilmektedir (Parlak, 2003, s. 352-353). Bireylerin, ihtiyaç duydukları ürünlere ve hizmetlere dünyanın her yerinden kolaylıkla ulaşabilmeleri, ülkeler arasındaki mesafelerin kısalması, sermayenin çok kısa bir süre de dünyanın bir ucundan bir diğer ucuna aktarılabilmesi, küreselleşmenin hızlanmasına neden olmuştur (Sarıkaya vd. (2010, s. 32) Bununla birlikte küreselleşme, bilgi teknolojilerinin gelişmesine, uluslararası piyasalarda yapılan ticari faaliyetlerin önündeki engellerin azalmasına ve bu sayede işletmeler arasındaki rekabetin artmasına imkan sağlamıştır. Ayrıca, teknolojiadaki gelişimin internetin gelişimine paralel bir

şekilde hızlanması ile mal ve hizmetlere ilişkin bilginin hızlı bir şekilde dağılması bilinçli tüketicilerin ortaya çıkmasına, bu durum ise geleneksel ticarete değişime neden olmuştur (İşler, 2008, s. 279-280). Küreselleşmenin belirleyicileri; ticaretin serbestleşmesi, bilgi ve iletişim teknolojisindeki gelişmelerdir. Fiziksel sınırlar yok olup ekonomik faaliyetler elektronik ortama, sanal ortama aktarılmıştır. Dolayısıyla da küreselleşmenin bir sonucu olarak sanayi toplumundan bilgi toplumuna geçişle birlikte yeni ekonomi olarak da ifade edilen yeni bir ticaret şekli olarak e-ticaret ortaya çıkmıştır. Yeni ekonomi, ekonomi ve ticari alanında yeni teknolojilerin kullanılması sonucu, ticari faaliyetlerin yapısında, yönteminde ve hacminde önemli değişimlerin meydana geldiği bir ticaret şeklidir. Yeni ekonominin en önemli özelliği bilgi teknolojilerindeki gelişmelerin iş yaratma süreçlerine ve üretimin süreçlerine artırılabilmesini sağlayabilmesidir (Karahana, 2002, s. 4). Yeni ekonomi bilgi ekonomisidir, iletişim ağlarıyla bütünleşir, sanallaşma önemlidir, stratejik yenilik gerektirir, coğrafi uzaklık ve zaman kavramı yoktur, pazar payı söz konusudur.

3. ELEKTRONİK TİCARETİN DÜNYADAKİ GELİŞİMİ ve KAPSAMI

Günümüzde internet, maliyetinin düşük olması ve hızlı bir şekilde iletişim sağlayabilmesi nedeniyle e-ticaret işlemleri yapılırken en çok kullanılan ve en etkili olan araçtır (Elibol ve Kesici, 2004, s. 313). Bu nedenle de E-ticaretin ortaya çıkması ve gelişimi internetin gelişimiyle yakından ilişkilidir. Bu nedenle öncelikle internetin gelişimini incelemekte yarar vardır. Elektronik ticaretin gelişiminde önemli rol oynayan internet ilk defa 1960'lı yılların sonunda askeri bir projenin sonucunda ortaya çıkmış ve sonrasında uzunca bir zaman çok az sayıdaki meslek grubu içerisinde bir iletişim aracı olarak kullanılmıştır. Buna karşın 1990'lı yıllara gelindiğinde internet teknolojisi, hızlı bir şekilde gelişim göstermiş ve yaygınlaşmış, dolayısıyla da internet, birbirleriyle iletişim kuran az sayıdaki bir insanın kullanımından çıkarak iş hayatın da kullanılmaya başlanmıştır (Halis, 2012, s. 155). Daha sonra da 1990'lı yılların başında World Wide Web (WWW)'in gelişimiyle birlikte

internet, kitleler tarafından daha yoğun ve aktif bir şekilde kullanmaya başlanmış, bu sürecin sonunda da e-ticaret ortaya çıkmış ve hızlı bir şekilde yayılmıştır (Goel, 2007, s. 1). Bu sistem birçok internet hizmetini birleştiren farklı özellikteki verilere ulaşımı sağlayan uygulamadır. 1990'lı yıllarda teknolojinin iş alanı içinde kullanılması, bilgi ve iletişim teknolojilerinin İnternet ve Web tabanlı uygulamalarda yer alması; internet ekonomisi olarak adlandırılan yeni bir ekonomiyi doğurmuştur. İnternetteki bu gelişim sürecinin ardından internet kullanılarak gerçekleştirilen elektronik ticaretin, 1980'li yılların başından itibaren, kişisel bilgisayar kullanımının yaygınlık kazanmaya başlamasıyla birlikte hızla gelişmiş ve bu süreç yeni ekonominin de başlangıcı sayılmıştır. Bu bağlamda Elektronik ticaretteki gelişmelerin, internetteki ve web teknolojisindeki gelişmelerle doğrudan bağlantılı olduğunu söylemek mümkündür.

Bu bağlamda e-ticaret uygulamasının ilk olarak ilk olarak 1970'li yılların başlarında elektronik fon transferi işlemleri ile başladığını söylemek mümkündür. Ancak bu şekilde gerçekleştirilen e-ticaret uygulamaların

boyutu, büyük şirketler, finansal kuruluşlar ve bazı küçük işletmelerle sınırlı kalmıştır. Teknik nitelikteki ilk online alışveriş sisteminin 1979 yılında kullanılmaya başlanmıştır. Buna karşın, 1993 yılından itibaren ortaya çıkan, 1995 sonunda ise gittikçe yaygınlaşan web temelli uygulamalar, e-ticaretin gelişmesine sebep olmuştur. 1990'lı yılların ortalarından itibaren de elektronik ortamda gerçekleştirilen e-ticaret, ticari faaliyette bulunmak isteyen bireyler ve finansal açıdan sınırlı olanaklara sahip olan küçük çaplı işletmeler tarafından yoğun bir şekilde kullanılmaya başlanmıştır (İşler, 2008, s. 286). Bir diğer ifadeyle günümüzdeki anlamıyla e-ticaret, 1990'ların ortalarına doğru hızlı bir şekilde önem kazanmaya başlamış, Amazon.com (1995) ve e-Bay (1995) o yıllarda ortaya çıkmıştır (Büyükyıldırım, 2014, s. 5). Bu bağlamda da e-ticaret, ilk defa 1994 yılında Amazon.com adlı web sitesinde kitap satışıyla gerçekleşmiştir (Kızılyalçın ve Gürdin, 2017, s. 178). Bu tarihten sonra da çeşitli aşamalardan geçilerek e-ticaretin hem uygulanma şekli ve uygulandığı alanların çeşitlilik kazandığını, hem de kapsamının genişlediğini söylemek mümkündür. Bu bağlamda da e-mail yoluyla pazarlama

yapılabilmiş ve yine internet üzerinden yapılan reklamlar artış göstermiştir. Bunun yanında e-bay adlı site üzerinden yapılan açık arttırma yöntemiyle ürün satışı gerçekleştirilmiş ve bu suretle e- ticaretin temelleri atılmıştır. Bu dönemde e-ticaret, internet ile yapılan işlemlerde, bilgi teknolojisine dayalı işlemler ile büyük işletmeler, ticari bankalar ve çeşitli finans kurumları arasında yapılan online işlemlerde kullanılmıştır (Pırnar, 2005, s. 32). Sonraki yıllarda ise gelişim süreci hızlanan ve yaklaşık 20 yıllık tarihi olan e-ticaretin B2C (Business to Consumer) satış hacmi, günümüzde 1,2 trilyon dolara kadar yükselmiştir. Sürekli olarak yükseliş trendinde olan B2C satış hacminin 2017’de 2,3 trilyon dolara ulaşması beklenmektedir. Dünyada e-ticaret işlemleri ağırlıklı olarak Kuzey Amerika’da, Asya-Pasifik ülkelerinde ve Batı Avrupa ülkelerinde gerçekleşmektedir. İnternet altyapıları, bilişim teknolojileri ve ağ güvenliği açısından gelişmiş durumda bulunan bu bölgelerde e-ticaretinde gelişmesi doğal kabul edilmektedir. ABD, e-ticaret harcamaları noktasında dünya ülkeleri içerisinde lider durumdadır ve bu liderliğini de bir süre daha devam ettirmesi, buna karşın Asya-Pasifik bölgesinin lideri

konumundaki Çin'in çok yakın zamanda e-ticaret faaliyetleri ve harcamaları açısından ABD'ye ciddi bir rakip olması beklenmektedir (Büyükyıldırım, 2014, s. 6).

4.ELEKTRONİK TİCARETİN TÜRLERİ

İnternette etkin bir şekilde faydalanarak gerçekleştirilen e-ticareti, ticareti gerçekleştiren taraflar açısından 5 ayrı grupta değerlendirmek mümkündür. Bu bağlamda e-ticaretin türlerini;

- i. Tüketiciden tüketiciye e-ticaret, (C2C)
- ii. Firmadan tüketiciye e-ticaret, (B2C)
- iii. Firmalar arası e-ticaret, (B2B)
- iv. Tüketiciden devlete e-ticaret (C2G)
- v. Firmadan devlete e-ticaret (B2G) şeklinde sıralamak mümkündür.

C2C (Consumer to Consumer-Tüketiciden Tüketicie):

Bu şekilde gerçekleştirilen e-ticaret türünde tek amaç, alıcı ve satıcıyı buluşturmak ve ticaretin gerçekleşebilmesi için asgari koşullarda anlaşılması halinde söz konusu alıcı ve satıcıları bir araya getirmektir. Bir diğer ifadeyle tüketiciden tüketiciye e-ticarete, e-posta ya da telefon gibi elektronik araçlar vasıtasıyla iletişim kurmaları sonucu iki müşterinin bir araya gelerek, mal veya hizmetler için anlaşma yapması söz konusudur. Ülkemizde “gittigidiyor.com” ve “eBay” gibi alış-veriş siteleri tüketiciden tüketiciye bir diğer ifadeyle satıcıdan alıcıya e-ticaretin gerçekleştirilebildiği sanal ticari ortamlara örnek olarak gösterilebilir. Tüketiciden tüketiciye yapılan e-ticaret türünde gerek alıcı gerekse de satıcı ile ilgili doğru bilgi ve verileri temini ve bu bilgilerin değerlendirilmesine bir takım zorluklarla karşılaşılmaktadır. (Çatalbaş, 2002, s. 43). Farklı seçim imkânları sunan bir sistemdir ve kişiler arasında anlaşma imkânı daha fazladır. Tüketiciler bu web sitelerine üye olduktan sonra hem ürün satabilmekte hem de ürün alabilmektedir.

B2C (Business to Consumer-Firmadan Tüketickiye):

Bu tür e-ticaret ise, üretici firmaların ürünlerini internet vasıtasıyla doğrudan malın son kullanıcısı konumundaki tüketiciye satması şeklinde gerçekleşir. Bu ticaret türünde, satış gerçekleştirilebilecekleri pazarların genişlemesi açısından üreticiler, aracı firma olmadığı içinde ihtiyaç duydukları ürüne nispeten daha ucuza sahip olabildikleri için de üreticiler avantajlı konumdadırlar. Ülkemizde “amazon.com” ve “etoys” gibi alış-veriş siteleri üreticiden tüketiciye e-ticaretin gerçekleştirilebildiği sanal ticari ortamlara örnek olarak gösterilebilir.

B2B (Business to Business-Firmalar arası):

Firmalar arasında gerçekleştirilen bu e-ticaret türü, genellikle büyük hacimli ticari faaliyetlerin gerçekleşmesine imkan vermesi nedeniyle ön plana çıkmış bir e-ticaret türüdür. B2B e-ticaret, firmalar arası ticarete işlem maliyetlerini önemli ölçüde azaltacak potansiyele sahiptir. B2B e-ticaret sayesinde, özellikle fiyatların tespiti ve ticari işlemin detayları ile ilgili giderlerden oluşan, toplam koordinasyon maliyetleri

azalmaktadır (Garicano ve Kaplan, 2001, ss. 463). Maliyetlerin azalması ise fiyatlara yansiyarak talebin artmasına katkıda bulunmakta ve işletmenin üretim sürecine verimlilik kazandırmaktadır. Ayrıca işletmeler arasında gerçekleşen ticari faaliyetlerin büyük hacimli olması, B2B e-ticaret türünün, ticaret hacmi açısından en büyük kategori olmasına neden olmuştur ve bu ticaret türünün B2C'den beş kat büyük olduğu tahmin edilmektedir (Baydaş ve Yaşar, 2017, s. 507).

C2G (Customer to Government-Tüketiciden-Devlete):

Tüketici konumundaki vatandaş ile vatandaşlarının ihtiyaçlarını karşılamakla mükellef konumda bulunan Devlet arasındaki ticaret ve hizmet ilişkisinin elektronik ortamda gerçekleştiği bir e-ticaret türüdür. Aslında burada bir ticari faaliyetten ziyade elektronik ortamda devletten tarafından sunulan kamu hizmet karşılığında tüketici konumdaki bireylerin bir bedel ödemesi durumu söz konusudur. Bu tür bir e-ticaret faaliyetine ehliyet almak için yapılan başvurular ile pasaport çıkartmak için yapılan başvurular ve bu

hizmetler için yapılan ödemeler örnek olarak gösterilebilir.

B2G (Business to Government-Firmadan Devlete)

Elektronik ortamda firmalar ile kamu kurumları arasındaki ticari faaliyet ve işlemlerin gerçekleştirildiği bu e-ticaret türü, ağırlıklı olarak kamu ihalelerinin elektronik ortamda gerçekleştirilmesine yöneliktir. Bu ticari yapıda devlet, dönem dönem kamusal ihtiyaçları karşılamak için internet ortamında ihale duyuruları yapmakta ve ihale süreci internet ortamında takip edilmektedir. Benzer şekilde gümrük işlemlerinin takibi ve vergi konusuyla ilgili duyuru ve düzenlemeler ile vergi ödemeleri de yine bu şekildeki e-ticaret faaliyetleri şeklinde gerçekleştirilmektedir.

5. ELEKTRONİK TİCARETTE KULLANILAN ÖDEME ARAÇLARI

E-ticaret, yapısı itibariye yüz yüze ticaretten farklı bir yapıya ve farklı kurallara sahip olduğu için ödeme araçları da normal ödemeden farklı bir yapıya sahiptir. Bu ifade e-ticarette, normal ticari faaliyetlerde geçerli olan ödeme araçlarının geçersiz olduğu anlamına gelmemelidir. Bu bağlamda e- ticarette, yüz yüze ticarette geçerli olan nakit ödeme şeklindeki ödeme yanında pek çok ödeme yönteminin bulunduğunu söylemek mümkündür. E-ticarette kullanılan başlıca ödeme araçlarını kredi kartı, sanal kredi kartı, elektronik para ve elektronik çek şeklinde sıralamak mümkündür. Bunların dışında elektronik fon transferi ile de e-ticaretteki bir diğer önemli ödeme aracını oluşturmaktadır.

Günümüzde tüketiciler e-ticaret yaparken bu ödeme yöntemlerinden en çok kredi kartını kullanarak ödeme yapmayı tercih etmektedir. Kredi kartlarının bütün

dünyada geçerli olan bir ödeme alt yapısına sahip olması yanında özellikle internetten yapılan alışverişlerde kredi kartlarının tüketicilere sağladığı ödeme kolaylığı ve taksitlendirme imkanları, kredi kartlarının e-ticarete en çok kullanılan ödeme şekli olmasına neden olmuştur. Sanal kredi kartı ise sadece internetten yapılan alışverişlerde kullanılmak üzere oluşturulmuş bir kredi kartıdır. Konuk ve Yıldırım, (2012, s. 86) yaptıkları çalışmada az sayıda kişinin sanal kart kullanıcısı olduğunu, kullananların ise kullanımın kolaylığı ve ödeme aşamasında etkin bir güvenlik sağladığı için sanal kart kullandıklarını belirtmişlerdir. Sanal kart kullanmak suretiyle internetten yapılan alışverişlerde, alışveriş öncesinde kartın limitinin artırılması alışveriş sonrasında ise limitin sıfırlanabilmesi, bu sayede de internetten yapılan alışverişlerde karşılaşılabilecek risklerin en düşük seviyeye indirilerek etkin bir güvenliğin sağlanıyor olması bu kartın en önemli özelliğini ve avantajını oluşturmaktadır.

Elektronik ticaretteki önemli ödeme araçlarından bir diğeri de elektronik paradır. Elektronik para, merkez bankası tarafından çıkarılan banknotların elektronik formatlara dönüştürülmesi suretiyle ödemelerin yapılmasını sağlayan bir ödeme aracıdır. Alışverişlerde kolaylık sağlamak amacıyla kullanılmakta olan bu ödeme aracında e-paranın parasal karşılığı önceden kağıt para olarak bankadaki hesaba yatırılmıştır (Öztürk ve Koç, 2006, s. 209). E ticaret yapılır iken kullanılan bir diğere ödeme aracı da elektronik çektedir. En genel anlamıyla elektronik çek, kâğıt kullanmaksızın, e-ticaret yapıldıktan sonra yapılacak ödemelerin sayısal bir imza ile garanti edildiğı, internet ortamında yapılan alışverişlerde kullanıcılarına güvenli bir şekilde alışveriş yapma imkânı sağlayan banka ödeme aracı olarak tanımlanabilir. Elektronik çek sisteminde ödemeler, kredi kartı bilgilerine ihtiyaç olmaksızın banka hesabı bilgilerinden gerekli olanların e-ticaret sitesine girilmesi suretiyle yapılmaktadır (Karabıyık, 2008, s. 82). Bu ödeme şekilleri dışında özellikle fon transferi yapmak amacıyla kullanılan bir diğere ödeme şekli de Elektronik fon transferi (EFT) yöntemidir. Bu e-ticaret ödeme

yöntemiyle çeşitli haberleşme araçları ve özellikle bilgisayarlar kullanılarak parasal fonların süratli bir şekilde bir hesaptan başka bir hesaba gönderilebilmesi mümkün olmaktadır. Bir diğer ifadeyle Elektronik Fon Transfer Sistemi, e-ticaret yapıldıktan sonra yapılacak ödeme işlemlerinin bankalar arasında kurulmuş bulunan bir elektronik ortamda aynı zamanlı olarak yapılmasını ve kabulünü sağlayan bir sistemdir (Korkmaz ve Gövdeli, 2004, s. 3). E-ticarete kullanılan bu ödeme şekillerinin dışında, e-ticarete, otomatik vezne makineleri, akıllı kartlar ve internet üzerinden gerçekleştirilen alışverişlerde kullanılmak üzere geliştirilmiş bulunan çeşitli yazılımlarda kullanılmaktadır.

6.ELEKTRONİK TİCARETİN AVANTAJLARI

E-ticaret, gerek işletmelere gerekse de tüketicilere büyük kolaylıklar ve avantajlar sağlamaktadır. E-ticaret sayesinde firmalar, yeni pazarlara ve yeni müşterilere ulaşabilme imkanına kavuşmuş olmakta, tüketiciler ise arzu ettikleri ürüne kolayca ve alternatif ürünler içerisinde seçerek ulaşabilme imkanına sahip olmaktadır. Firmalar açısından bakıldığında gerek mevcut pazarlarda gerekse yeni pazarlarda, hızlı ve kişiye özel pazarlama fırsatlarını yakalamak ve haftanın 7 günü ve günün 24 saati erişilebilir olmak müşteri memnuniyetini artıracaktır. Günümüzde tüketici beklentilerini karşılamak artık önceki dönemden daha zordur. Böyle bir durumun ortaya çıkmasında ürün çeşitliliğine bağlı olarak müşterilerin tercihlerinin ve satın alma tutumlarının değişiklik göstermesi önemli rol oynamaktadır. E-ticaret sayesinde tüketiciler de internet ve e-ticaret sayesinde, küreselleşen piyasalarda, üretilerek piyasaya sürülen yeni ürün ve hizmetleri kolayca takip edebilirler ve ihtiyaç duydukları ürüne hem

çok daha kısa süre içinde hem de daha ucuza sahip olabilirler

E-ticaret sürecinde satın alınan mal ve hizmetlerin maliyetinin azalmasında e-ticaret yapan şirketlerin, araçları ortadan kaldırarak hammadde ve ara mallarını doğrudan tedarikçilerden temin etmeleri etkili olmaktadır. Daha açık bir ifadeyle e-ticaret faaliyetlerinin yaygınlaşmasına bağlı olarak, ürün tedariki aşamasında araçların devre dışı bırakılması firmaların hem tedarik sürecinin hızlanmasına hem de tedarik sürecindeki giderlerin azalmasına olanak sağlamaktadır (Civelek ve Sözer, 2003, s. 120). Buna ilaveten Brown ve Golsbee (2002, s. 482), İnternet sayesinde tüketicilerin mal ve hizmet satın alırken katlanacağı araştırma maliyetlerinin azalacağını, bu sayede tüketicilerin daha ucuz mala kolaylıkla tespit edebileceğini ve bu nedenle de piyasanın daha rekabetçi hale geleceğini ileri sürmektedirler. Sarıkaya vd. (2010, s. 37) ise internet sayesinde mal ve hizmetlerin üretimi ile ilgili işlem giderlerinin önemli oranda azaltılabileceğini ifade etmişlerdir. Ayrıca internetin ticari anlamda piyasaya giriş-çıkış kolaylığı sağlaması, piyasada rekabetin artmasına ve fiyatları

azalmasına da olanak sağlamaktadır. Global erişilebilirlik ve İnternetin perakende ürün satışı yapılabilen bir araç olarak kullanılması ve internete küresel çapta erişilebilmesi bahsedilen bu imkanları ve avantajların ortaya çıkmasına neden olmuştur.

Bunlara ilaveten siparişlerin çok daha çabuk işleme alınabilmesi, piyasa/müşteri taleplerine çok daha hızlı cevap verilebilmesi, yeni pazarlama yöntemlerinin ortaya çıkması, müşteri ilişkilerinde olumlu gelişmelerin yaşanması, ürün çeşitliği, yeni mal ve hizmetlerin tüketicilere ulaşma süresinin kısılması, ödemelerin kısa süre içinde yapılabilmesine imkan sağlanması, mal ve hizmetlerin dağıtım sürecinin hızlanması, postalama maliyetlerinin azalması, personele yönelik harcamaların azalması ve daha düşük depolama giderleri e-ticaretin sağladığı diğer avantaj ve kolaylıkları oluşturmaktadır (Bulut vd, 2006, ss. 160). Ayrıca e-ticaret, firmalar ile tüketicilerin, ticari faaliyet sürecinde birbirlerine daha da yakınlaşmalarına imkan sağlayarak tüketicilerin beklenti ve isteklerinin firmalar tarafından daha iyi ve daha doğru bir şekilde anlaşılabilmesine imkan vermektedir. Bu

sayede firmalar, tüketici beklenti ve isteklerine uygun ürünleri üreterek ürün çeşitliliğine ve daha geniş bir tüketici kitlesine yönelik üretim gerçekleştirebilme imkanına kavuşmuş olmaktadır. Ayrıca bu sayede e-ticaretin küresel ekonomi açısından ekonomik etkinlik, rekabetçilik, karlılık ve bilgi toplumunun ortaya çıkmasında da önemli katkıları olacaktır.

7.ELEKTRONİK TİCARETİN DEZAVANTAJLARI

E-ticaretin, pek çok avantaj yanında bir takım dezavantajları da bulunmaktadır. Bu dezavantajların başında ise güvenlik sorunu ön plana çıkmış durumdadır. Teknik konulardan kaynaklanan sorunlar e-ticaret yapılırken karşılaşılan güvenlik sorunlarının temelini oluşturmaktadır. İnternet, teknik olarak ele alındığında denetime izin vermeyen ya da çok sınırlı bir şekilde ve zorlukla denetlenebilen bir altyapıya sahiptir. İnternet kullanma suretiyle ticari ya da ticaret dışı bir faaliyetlerde bulunmak için her hangi bir yasal işleme, başvuruya, izine ya da herhangi bir onaya gerek yoktur.

Bu bağlamda internetin hukuki anlamda bir işletmecisi, idarecisi ve dolayısıyla da bir sorumlusu yoktur. Bu durum ise e-ticarette, ticari faaliyette bulunan taraflar için bir takım güvenlik risklerinin ortaya çıkmasına neden olmaktadır (Gökgül, 2014, s. 82). Teknolojinin sürekli gelişim göstermesi, e-ticaret ile ilgili olarak sürekli yeni hukuksal boşlukların ortaya çıkmasına neden olmakta ve bu nedenle de e-ticaretin hukuki ve altyapı sorununa tam bir çözüm getirilememektedir. Bununla birlikte sanal mağaza büyüklüğünün ve web sitesinin tanınırlığı, e-ticaret sürecinde tüketicilere güven vermekte ve tüketiciler tarafından algılanan risklerin azalmasına neden olmaktadır (Jarvenpaa vd, 2000, s. 47). Buna karşın Thompson & Teo (2002, ss. 264-265) ise, e-ticaret esnasında tüketicilere ait kimlik bilgilerinin, kötü niyetli kişilerin eline geçebilme ihtimaline yönelik endişelerin de e-ticareti olumsuz yönde etkileyebileceğini ifade etmişlerdir. Bu noktada gizlilik ilkeleri önem arz etmektedir. Gizlilik ilkeleri, kişisel bilgilerin elde edilmesinde, söz konusu bilgilerin paylaşılmasında ve bu bilgilerin online olarak kullanılması sürecinde dikkat edilmesi gereken üç değeri tanımlamaktadır. Bilgi ile

ilgili bu değerler; gizlilik, doğruluk ve kaliteden oluşmaktadır. Bu bağlamda, kişisel bilgilere ulaşılması ve bu bilgilerin kullanılması sürecinde, bireylerin gizlilik beklentilerinin karşılanması büyük önem arz etmektedir (Yükçü ve Gönen, 2009, s. 5) Bu konuda gerekli altyapı düzenlemelerin yapılması, e-ticarette başarı şansını olumlu yönde etkileyecektir. Buna karşın gerekli tedbirler alınmaz ise kullanıcıların dolandırılması, aldatılması ve kişisel bilgilerin çalınmasına bağlı olarak büyük zararlara uğramaları söz konusu olabilecektir. E-ticaret sürecinde, internet üzerinden yapılan alışverişlerde karşılaşılabilecek olan güvenlik sorunu, alınacak bir takım önlem ve düzenlemelerle öncelikli olarak çözümlenmesi gereken bir sorundur. E-ticarette güvenlik sorununa çalışmanın ilerleyen bölümlerinde ayrıntılı olarak yeniden değinilecektir.

E-ticaretin bir diğer önemli dezavantajı da tüketicilerin ürüne dokunamama ve test edememesinden kaynaklanmaktadır. Tüketici bir ürün almadan önce ürüne dokunmak ve o ürünün sağlamlığı, kalitesi hakkında bilgi sahibi olmak ister. Ancak internet

üzerinden yapılan alışverişte bu mümkün değildir. Bu nedenle e-ticaret sürecinde tüketici satın almak istediği ürün hakkında tam bir fikre sahip olamadan sadece internette gördüğü kadarıyla satın almak zorunda kalmaktadır (Büyükyıldırım, 2014, s. 5). Bu durum, ürünün beklentileri karşılayamaması nedeniyle geri gönderilmesi, buna bağlı olarak belli bir kargo masrafının ortaya çıkmasına ve ayrıca hukuksal problemlerin yaşanmasına sebep olabilecektir.

E-ticarete ilişkin bu önemli sorunların dışında erişim hızının düşük olması da muhtemel karşılaşılabilecek sorunlardan bir diğerini oluşturmaktadır. İletişim alt yapıları ve bilgi teknolojilerine dayanılarak yürütülen küresel e-ticaret, son derece gelişmiş iletişim ağlarına, bilgisayarlara ve ona bağlanan bilgi teknolojileri sayesinde yapılabilmektedir. Günümüzde e-ticaret hacminin giderek büyümesi, dünya ticaretinin ve tüketici refahının iyileşmesine olumlu katkılarda bulunmuş olmakla birlikte bazı teknolojik altyapı sorunlarının ortaya çıkmasına da neden olmuştur (Canpolat, 2001, s. 25). E-ticaretin

güvenli ve hızlı bir şekilde yapılabilmesi için mevcut alt yapı sorunlarının ve teknoloji kaynaklı sorunların bir an önce çözümlenmesi önem arz etmektedir.

E-ticaretin bir diğer dezavantajı da vergilendirme sürecinde ortaya çıkmaktadır. E-ticarette, kontrol ve denetimlerin zorluğu, e-ticaret yoluyla ticari faaliyette bulunan firmaların vergi kaçırabilmelerine olanak sağlamaktadır. E-ticaretin küresel bir yapıya sahip olması nedeniyle e-ticaret yapılır iken ortaya çıkan vergi kaçakçılığı sorununa çözüm bulunabilmesi için alınacak önlemlerinde de küresel bir yapıya sahip olması ve bu önlemlerin bütün ülkeler tarafından aynı derecede benimsenerek uygulanması, e-ticaretin vergilenmesi konusunda etkili bir sonuç elde edilmesine olanak sağlayacaktır. Bu doğrultuda elektronik ticaretin vergilendirilmesine yönelik olarak uluslararası düzeyde ortak bir çözüm bulunması fikri genel kabul görmüş durumdadır. Bu kapsamda, BM, WTO ve OECD gibi kuruluşlar tarafından gerekli çalışmalar yapılmıştır (Korkmaz, 2004, s. 34). Bu noktada e-ticaretin vergilendirilmesindeki temel sorunun, ticari işlemin

yapıldığı yerin belirlenmesi ve vergileme hakkının hangi ülkeye ait olacağı konusunda yoğunlaşmaktadır. Elektronik ticaret sayesinde gerçekleştirilen uluslararası ticari işlemlerde ürünün menşei ve buna bağlı olarak vergilendirme sorunları halen tam olarak aşılamamıştır.

Elektronik ticaretin firmalar için bir diğer dezavantajı da, işletmelerin e-ticaret yapabilmesi için ihtiyaç duyulan teknik bilgi ve beceriye sahip eleman istihdam etme zorunluluğudur. Bu da firmalar için ekstra bir gider ve mali yük anlamına gelmektedir. Bunun yanında e-ticaretin, bir taraftan yeni iş sahaları, görevler ve unvanlar ortaya çıkarması, diğer taraftan da geleneksel ticaretin kısmen ortadan kalkmasına neden olması, işgücü fazlalığına bir diğer ifadeyle işsizliğe neden olmaktadır (Gökgül, 2014, s. 80). İşsizliğin ülkeler açısından önemli sorunlarından biri olduğu düşünüldüğünde e-ticaretin bu açıdan ne denli büyük bir dezavantaja sahip olduğu daha iyi anlaşılabilir.

8.ELEKTRONİK TİCARETİN KOBİ'LERE ETKİLERİ

Tüm dünyada KOBİ'ler ekonominin çekirdek gücü olarak kabul edilmektedir. Ülkelerin gelişmişlik derecesine bakılmaksızın pek çok ülkenin ekonomik yapısı içerisinde KOBİ'lerin payı %60-%90 arasında değişmektedir. Bu nedenle ülke ve ekonomi yöneticileri, KOBİ'lerin gelişimine çok önem vermiş, bunun için de girişimcilik, üreticilik ve yenilikçiliğin geliştirilmesini temel hedef olarak benimsemişlerdir (Yahyagil, 2001, s. 96). Bu bağlamda KOBİ'lerin ülke ticaretinin gelişmesi açısından çok önemli aktörler olduğunu söylemek mümkündür.

E-ticaret ise, daha önce de ifade edildiği üzere alıcı ile satıcıların birbirlerine kolayca ulaşabilmelerine ve taleplerini hızlı bir şekilde iletebilmelerine olanak tanımaktadır. Böylece alıcılar en uygun ürüne en uygun fiyatla sahip olabilmektedirler. KOBİ'lerin kendilerini yenilememeleri ve teknolojik gelişmelere ayak uyduramamaları durumunda e-ticaretin çeşitli

avantajlarından yararlanmaları söz konusu olamayacak, belli bir aşamadan sonra varlıklarını sürdürmeleri zorlaşacaktır (Ene, 2002, ss. 37-38). Bu nedenlerle KOBİ'lerin teknolojideki gelişmelere uyum sağlayarak e-ticaret yapmaları, işletmelerin varlığı ve ticari hareketlilikleri açısından önem taşımaktadır. Tam da bu noktada e-ticaret, eskiden beri ürünlerini pazarlayabilecekleri hedef kitleye ulaşma konusunda sorunlar yaşayan Küçük ve Orta Büyüklükteki İşlemelere (KOBİ) KOBİ'lere büyük kolaylıklar ve avantajlar sağlamaktadır. E-ticaret sayesinde, KOBİ'ler tüm dünyada çok sayıda kişi ve kuruluşu ticari faaliyette bulunabileceği hedef kitle olarak belirlemekte ve o tüketicilere mallarını tanıtarak satabilmelerine imkanına kavuşabilmektedir. Bu sayede KOBİ'ler, yüksek miktarlarda harcamalar yapmak zorunda kalmadan ve yüksek maliyetlere katlanmadan yeni piyasalara girebilme, bu piyasalara ürün sunabilme ve ürünlerini bu piyasalarda satabilme fırsatını elde etmiş olacaktırlar (Kartal, 2002, s. 105). İnternet ve e-ticaret, sınırlı imkanları nedeniyle dış ticaret sürecine yeterince katılmayan KOBİ'lerin de uluslararası piyasalara

açılmalarına imkan sağlamış, pazara yakın olma sorunu da ortadan kalkmıştır. Böylelikle firmalar arasında rekabet artacağından dolayı hizmet ve ürün kalitesinde iyileşmeler söz konusu olacaktır.

Buna ilaveten e-ticaret sayesinde ticari işlemler hız kazanmakta, ticari faaliyetlerde insan faktörü azalacağından dolayı maliyetler düşmekte, ürünler ve ürünlerin kaliteleri konusunda bilgi alışverişleri söz konusu olmakta ve bütün bu gelişmeler ekonominin genel anlamda verimliliğinin artmasına katkıda bulunmaktadır. Bunun yanında teknolojiden yararlanılarak gerçekleştirilen e-ticaret sayesinde müşterilere ait bilgilerinin bir veri tabanında depolanması suretiyle, işletme, müşteri davranışlarının daha iyi takip edebilmesi mümkün olabilmekte, müşterilerin satın alma alışkanlıklarına göre her bir müşteriye ayrı ayrı pazarlama yapılabilmekte ve müşterilerin tüketim eğilimlerine (beklentilerine) daha hızlı bir şekilde karşılık verilebilmektedir (Schulze ve Baumgartner, 2000, s. 12). Bu bağlamda e-ticaret sayesinde elde edilen müşteriye yakından tanıma imkanının, verimliliği ve rekabeti

artırdığını bunun da hem mal ve hizmet kalitesini artırdığını hem de fiyatların düşmesinde etkili olduğunu söylemek mümkündür.

Ayrıca e-ticaret sayesinde, KOBİ'ler büyük firmalarla eşit şartlarda yeni pazarlara girebilme ve rekabet etme olanağı sahip olabilmektedir. Bununla birlikte e-ticaret KOBİ'lerin reklam, taşıma, ürün tasarımı ve üretim maliyetlerinin azalmasına imkan vermekte, maliyetlerdeki azalışlar ise fiyatların düşmesine neden olmakta, ayrıca ürün ve hizmet tasarımına tüketiciler de dahil edilmektedir (Korkmaz, 2004, s. 10). Bunun yanında tüketici açısından ürün seçenekleri artmakta, firmanın iş organizasyonu ve modelleri değişmektedir.

Bu kadar pozitif etkileri sahip olmasına karşın KOBİ'ler tarafından e-ticarete gereken ilgi gösterilmemiştir. Böyle bir sonucun ortaya çıkmasında firmaların e-ticaret hakkında sınırlı düzeyde bilgiye sahip olmaları, finansman yetersizliği, firmaların genelde aile şirketi niteliğine sahip olmaları, ticari faaliyet sonucunda

elde edilecek faydanın belirsizliği, kurumsallaşmama, geleneksel iş ilişkilerine olan bağlılık, insan gúcünün niteliğindeki ve sayısındaki eksiklik, e-ticaretin faydasının KOBİ'ler tarafından yeterince anlaşılmamış olması, iş hayatındaki yoğun rekabet ortamı, k¼lt¼rel sorunlar, teknik sorunlar ve altyapı sorunları ile çevresel sorunlar önemli rol oynamaktadır (Ölçer ve Özyılmaz, 2007, ss. 79-80). KOBİ'ler açaısından mevcut olan bu sorunlar içerisinde en önemli sorunun finansman ile ilgili konulardan kaynaklandığını söylemek mümkündür.

9.ELEKTRONİK TİCARETİN EKONOMİK VE SOSYAL ETKİLERİ

E-ticaretin ekonomik ve sosyal alanda pek çok etkisinin bulunduğunu söylemek mümkündür. Her şeyden önce e-ticaret, üreticiler içi geleneksel piyasalara göre çeşitli ticari ve yasal engellerin çok daha az olduğu bir ekonomik faaliyet alanı oluşturmakta ve bu durum işletmeler arası rekabeti artırmaktadır (İnce, 1999, s. 12). İşletmeler açaısından ticari ve yasal engellerin azalması işlemelerin maliyetlerini azalmakta ve maliyetlerdeki bu

azalışlar ürünün fiyatına yansımaktadır. İşletmeler arasındaki rekabetin artması ise tüketici açısından ürün fiyatının düşmesi yanında ürün kalitesinin ve ürün seçeneklerinin artmasına neden olmakta ve bu sayede de pazar gücü tüketicinin eline geçmektedir. Ayrıca e-ticaret sayesinde tüketicilere 7 gün 24 saat açık olan bir mağazada alışveriş imkanı sunmaktadır. Bu nedenle KOBİ'ler bu müşterilere sürekli olarak mal ve hizmet sunabilmekte, mal satışı gerçekleştirebilmektedirler. Ayrıca daha önce de bahsedildiği üzere malım üreticisi ile tüketicisi arasındaki aracılardan ve aracılık hizmetlerinin ortadan kalkması da ürün fiyatlarının ucuzlamasına neden olmaktadır. Fiyatlar ucuzladığı için de tüketicilerin daha ucuza mal ve hizmet satın alabilmelerine, firmaların ise daha çok mal ve hizmet satabilmelerine olanak sağlamaktadır. Bu durum ise üretim sürecinin ve ekonomik işleyişin hızlanmasına katkıda bulunmaktadır. Bunun yanında teknolojik altyapının gelişmesi ile birlikte üretici firmaların tüketicilere daha kolay ulaşılması firma-firma arası ticaretin azalmasına buna karşın firma-tüketici arasındaki düşük oranlı ticaretin yükselmesine neden olmaktadır.

Bunun dışında teknoloji altyapısında meydana gelecek olan olumlu gelişmeler sayesinde KOBİ'ler doğrudan evdeki tüketiciye satış yapabilme imkanına kavuşarak ticaret yapılan pazarın genişlemesi, üretimde artışların yaşanmasına neden olmak suretiyle ekonomik açıdan olumlu sonuçlar doğurabilmektedir. Bununla birlikte ürünün tedarik edilmesi sürecinde yapılacak olan düzenleme ve planlamalar ile üretim maliyetlerinin düşürülmesi ve ekonominin canlanması da söz konusu olabilecektir (Korkmaz, 2004, s. 9). Bunun yanında e-ticaret sayesinde mal ve hizmetlerin etkin bir şekilde pazarlanabilmesi söz konusu olabilmekte, müşteri talepleri hızlı bir şekilde karşılanabilmekte ve tüketicilere sunulacak olan e-ödeme imkânı ile ekonomik faaliyetler hız kazanmaktadır.

Ayrıca e-ticaret, firma maliyetlerinin azalmasına neden olmak suretiyle de ekonomiye önemli katkılar sağlamaktadır. E-ticaret yoluyla sanal dünyada alışveriş yapmak mağaza kirası, personel gideri, elektrik masrafları gibi giderlerin ortadan kalkması nedeniyle daha az maliyetli olmaktadır. Bu ise tüketicilerin daha

ucuza mal edinebilmelerine imkan sağlarken üreticilerin de fiyatların düşmesi nedeniyle daha çok mal satabilmelerine imkan vermekte ve ekonomik canlılık söz konusu olmaktadır. Bu bağlamda ticari mal ve hizmetlerin alım-satım hızının artması, ekonomik faaliyetlerdeki yoğunluğun artması, ekonomik faaliyetlerin şeffaflaşması, zaman kavramının farklılaşması, fiyatlandırma tekniklerinin değişmesi, işletmelerin örgüt yapısının yenilenerek değişim göstermesi, işgücünün niteliğinin ön plana çıkması ve istihdamın uzun dönemde artması, haberleşme kanallarının çoğalması ve veri tabanı kullanımının gittikçe artan bir önem kazanması e-ticaretin ekonomik etkilerini ortaya koymaktadır (Korkmaz, 2004, ss. 35-36). Bütün bu etkileri nedeniyle genel olarak e-ticaretin küresel düzeyde ticareti hızlandırıcı ve yaygınlaştırıcı etki yapacağını söylemek mümkündür.

Bunun dışında e-ticaretin bir takım sosyal etkilerinin bulunduğunu söylemek de mümkündür. E-ticaret sayesinde tüketiciler, herhangi bir trafik sorunu yaşamadan, zamandan tasarruf ederek, çok çeşitli ürün ve

hizmetler inceleyebilmekte, ürünler hakkında diğer tüketicilerin fikri alabilmekte, dolayısıyla da çok daha kolay, hızlı, güvenli ve rahat bir şekilde alışveriş yapabilmektedir. Bununla birlikte internet ortamında alışveriş yapmanın keyifli olabileceğini söylemek de mümkündür. Dünyanın herhangi bir yerinden farklı dil ve kültürdeki insanlar, herhangi bir şeyi online müzayedeye katılmak suretiyle satın alabilmektedir (Yeşil, 2008, ss. 100-101). Bu nitelikleri itibarıyla e-ticaret değişen dünyanın en önemli ekonomik ve sosyal araçlarından biri olmuştur.

10.ELEKTRONİK TİCARETİN ULUSLARASI TİCARET ÜZERİNDEKİ ETKİLERİ

Gelişmekte olan ülkelerin en önemli iktisadi sorunlarının başında cari işlemlerdeki açıklar gelmektedir. Cari işlem açıkları ağırlıklı olarak dış kaynaklara bağımlı olmaktan kaynaklanmaktadır. Ülkelerin üretim sürecinde ihtiyaç duyulan üretim faktörlerinin tamamına sahip olmamaları ve üretim faktörlerinin maliyet farklılığı ülkeler arası ticareti, bir diğer ifadeyle uluslararası ticareti kaçınılmaz kılmıştır. Bu süreçte uluslararası ticaret son zamanlarda önemli bir hacim ve ivme kazanmış durumdadır. Uluslararası ticaretin bu denli önem kazanmasında ve gelişim göstermesinde ise e-ticaretin önemli etkilerinin ve katkılarının bulunduğunu söylemek mümkündür. E-ticaret sayesinde ülkeler arasındaki ekonomik küreselleşme süreci de gerçekleşmiş olmaktadır. En genel anlamıyla ekonomik küreselleşmeyi, ülke ekonomilerinin birbirlerine entegre olarak tek bir piyasada bütünleşmesi şeklinde tanımlamak mümkündür. Ekonomik küreselleşme sayesinde, ülkeler arasındaki karşılıklı mal,

sermaye, hizmet ve emek hareketliliğindeki artış, ülkeler arasındaki ticari ve ekonomik ilişkilerin gelişmesine olanak sağlamaktadır (Kıvılcım, 2013, s. 224). Böyle bir sonucun ortaya çıkmasında doğal olarak teknolojik (iletişim ve haberleşme) gelişmelerin önemli katkıları bulunmaktadır. Teknolojideki gelişmeler sayesinde nakliye giderleri azalmış ve ayrıca uluslararası piyasalar daha kolay bir şekilde takip edilebilmiştir (Seyidoğlu, 2003, s. 189). Dolayısıyla da ticari bağlantılar daha kolay yapılabilir hale gelmiştir. Bununla birlikte teknolojideki gelişmelerin ülkeler üzerindeki etkileri farklı olabilmektedir. Üretim alt yapısını tamamlamış ve gelişim sürecini tamamlamış olan ülkeler, teknolojide meydana gelen gelişmelerden ve dolayısıyla e-ticaret faaliyetlerinden olumlu yönde etkilenir iken gerekli alt yapı yatırımlarını yapmamış gelişmekte olan ülkeler ile geri kalmış ülkeler ise bu süreçten olumsuz yönde etkilenmektedir. Özellikle son 20–30 yılda finansa sıkıntı çeken ve ödemeler dengesinde açıklar bulunan ülkelere (genelde gelişmekte olan ülkeler) yönelik yabancı sermaye yatırımları, bu ülkelerin ekonomilerini bazı yönlerden olumsuz yönde etkileyebilmektedir (Gedikli,

2011, s. 100). Bu süreçte gerek bireysel olarak gerekse de firma bazında ihtiyaç duyulan finansman, mal ve hizmetler e-ticaret sayesinde temin edilebilmektedir. Ancak bu durum zaten k t olan döviz kaynaklarının gelişmekte olan ülkelerden gelişmiş ülkelere yönelmesine ve dış açıklarının artmasına neden olabilir. Dolayısıyla küresel pazardan en fazla pay alan ülkeler, dış ticaret açısından da daha olumlu gelişmeler sağlayabilmektedir. Bu nedenle e-ticaret gerçekleştirilir iken dış kaynaklara bağımlılığın en aza indirilmesine  zen gösterilmelidir.

E-ticaretin özellikle gelişmekte olan ülke ekonomileri üzerindeki olumsuz etkilerine karşın bir takım olumlu etkilerinin bulunduğunu söylemekte mümkündür. Günümüzde farklı ülkelerdeki işletmeler dış ticaret faaliyetlerini daha hızlı, hatasız ve maliyetsiz bir Şekilde gerçekleştirmek için bilgi ve iletişim teknolojilerinden yararlanmaktadır. Dış ticaret işlemlerinin online ortamda yapılması daha fazla firmanın bu sürece katılımını sağlamaktadır. İnternet, firmaların uluslararası pazarlara daha kolay girişini sağlayarak dış ticaret akımının ve dünya ticaret hacminin artmasına katkı sağlamaktadır. Ayrıca üreticiler ve

tüketiciler farklı satış ve alım imkânlarına sahip olmaya başlamışlardır. İnternet ve diğer bilgi iletişim araçlarının kullanılması ile ekonomik olarak e-ticaret gelişmiştir. E-ticaret, teknolojide meydana gelen olumlu gelişmelerin de yardımıyla üretim ve pazarlama giderlerini azalmasına imkan sağlamış, dolayısıyla da özellikle de pazarlamaya yönelik işletme giderleri en düşük seviyelere kadar çekilebilmiştir (Doğanlar, 2016, s. 9). E-ticaretin bir diğer olumlu etkisi de istihdam üzerinde olmaktadır. E-ticaret sayesinde ortaya çıkan yeni ticaret şekli, yeni çalışma alanlarının ve yeni yeni ürünlerin ortaya çıkmasına, dolayısıyla da istihdamın artmasına neden olmaktadır. Ayrıca e-ticaret sayesinde mal ve hizmeti üretim sürecinde görevli olan çalışanların niteliğinde de çeşitli değişim ve dönüşümler söz konusu olmakta, çalışanlar teknolojide meydana gelen gelişmelere bağlı olarak ortaya çıkan yeni üretim tekniklerini öğrenmek suretiyle uyum sağlamak zorunda kalmaktadırlar (Koçak, 2005, s. 457). Bunun birlikte e-ticaret sayesinde şirketler, coğrafi sınırlara bağlı kalmaksızın çok sayıda internet kullanıcısının bulunduğu yeni pazarlara açılarak büyük bir tüketici kitlesine rahatlıkla ulaşabilmektedir.

Bununla birlikte internet teknolojilerinin kullanılması sonucu piyasa hacminde meydana gelen genişleme, iş olanaklarının da büyümesine katkıda bulunmaktadır (Marangoz, 2011, s. 182). Ayrıca e-ticaret sayesinde piyasa hacminin genişlemesine bağlı olarak, işletmeler, seri üretim yapmak suretiyle maliyetlerini minimize edebilmektedir. Bununla birlikte e-ticaret sürecinde pazara giriş önünde herhangi bir yasal ya da fiili engelin bulunmaması, uluslararası piyasada işletmeler arasındaki rekabetin artmasına, ayrıca mal ve hizmetlerin durulan bu hususlar e-ticaretin dikkatli ve etkin bir şekilde yapılması durumunda çeşitlilik kazanmasına, ürünlerin kalitesinin yükselmesine ve fiyatlarının düşmesine neden olmaktadır (Keser, 2000). Üzerinde ülke ekonomilerinin gelişimine katkıda bulunacağını göstermektedir.

11. ELEKTRONİK TİCARET VE VERGİLEME

Günümüzde bilgi toplumuna geçiş süreciyle birlikte haberleşme alanında yaşanan olumlu gelişmeler, faaliyet türlerine göre önemli farklılıklar gösteren yeni iş yapma tekniklerinin ve yeni ürünlerin ortaya çıkmasına neden olmuştur. Bu süreçte mevcut vergi sistemlerinin etkisiz kaldığı yeni bir ticari faaliyet alanı ortaya çıkmıştır. Yeni ekonomide herhangi bir fiziki varlığa sahip olmayan iktisadi kıymetlerin (sanal iktisadi değerler) vergilendirilmesinde bazı sorunlarla karşılaşmaktadır (Coşkun, 2005, s. 153). Bu sorunların başında vergileme yetkisinin hangi ülkeye ait olacağı konusu gelmektedir. E-ticaretin vergilendirilmesinde yaşanan problemlerin önemli bir kısmı ulusal ve uluslararası vergilendirme alanında yaşanan farklılıklardan kaynaklanan sorunlardır. Genel olarak geleneksel ticari faaliyet ve işlemler için geçerli olan vergi düzenlemelerinin e-ticaret yoluyla gerçekleştirilen ticari faaliyet ve işlemlerin vergilendirilmesinde yetersiz kaldığı görülmektedir. Geleneksel vergi uygulamalarının temelde bir coğrafi alana bağlı olarak

gerçekleştirilmesine karşın e-ticaret yoluyla yapılan ticarete fiziki anlamda herhangi bir coğrafi yere bağlılık söz konusu değildir. E-ticaretin coğrafi açıdan herhangi bir yere bağlı olmaması ise e-ticaret yapılan ülkeler arasında vergilendirme konusunda yetki sorunlarının yaşanmasına sebebiyet vermektedir (Organ ve Çavdar, 2012, s. 79).

Bunun dışında mal ve hizmetlerin sipariş ve teslimatının elektronik ortamda gerçekleşmesi de e-ticaretin vergilenmesi ile ilgili bir diğer önemli sorunu teşkil etmektedir. Klasik yöntemlerle gerçekleştirilen ticarete, mal ve hizmetlerin fiziksel bir niteliğe sahip olmaları nedeniyle vergilendirilmesinde ve denetlenmesinde çok fazla sorunla karşılaşmamaktadır. Söz konusu mal ve hizmetler elektronik ortamda sipariş edilse bile teslim işlemi geleneksel yollardan gerçekleşmekte bu ise fiziksel mal ve hizmetlerin takibini kolaylaştırmaktadır. Buna karşın elektronik ortamda mal ve hizmet ticaretinde durum biraz farklılık arz etmektedir. Ticarete konu olan mal ve hizmetlerin siparişlerinin elektronik ortamda verilmesi ve teslimatın

da elektronik ortamda gerçekleşmesi nedeniyle ticari sürecin takibi oldukça güçtür. Bu durum ise ticarete konu olan ürünlerin vergilendirilememesine sebep olmakta ve e-ticaret faaliyetinde bulunan ülkelerin vergi gelirinden mahrum kalmalarına neden olmaktadır (Organ ve Çavdar 2012, s. 54). Bu sorunların çözümüne yönelik olarak da e-ticaretin vergilendirilmesi sürecinde mükelleflerin geleneksel ticarete olduğu gibi ikamet ilkesine göre vergilendirilmesi kararı alınmıştır. Bu uygulama fiziki ürünlerin gümrüklerden geçmesi nedeniyle vergileme açısından bir sorun teşkil etmemiş, buna karşın elektronik ortamda gerçekleşen ticari işlemlerde söz konusu ticari işlemin tespitinin ülkelerin vergi idareleri açısından imkânsız olması nedeniyle hangi ülkenin vergileme yetkisine sahip olacağı konusunda birtakım sorunlar yaşanmasına sebep olmuştur (Organ ve Çavdar, 2012, s. 80).

Bilgi çağının en önemli ekonomik uzantısının e-ticaret olmasına karşın e-ticaretin nasıl vergilendirileceği konusuna henüz bir açıklık getirilebilmiş değildir. E-ticaretin vergilendirilmesi ile ilgili sorun, ülkelerin karşılıklı olarak anlaşarak ortak bir paydada buluşmaları

halinde çözümlenebilir. E-ticaretin vergilendirilmesi konusunda değişik görüşler ortaya atılmış olmakla birlikte uluslararası platformda geleneksel ticareti vergilendirmek için kullanılan vergi mevzuatının e-ticaretin vergilendirilmesi için de kullanılması gerektiği ve ihtiyaç duyulması halinde vergi hukukunda yeni düzenlemeler yapılması gerektiği düşünülmektedir. Ancak bu konuda yapılacak çalışma, düzenleme ve uygulamalarda bir bütünlük sağlanabilmesi için uluslararası alanda işbirliği ve birlikte hareket etme konusu büyük önem arz etmektedir. Başta OECD, WTO, AB, ABD, Avustralya, İngiltere, Singapur, Kanada olmak üzere uluslararası kuruluşlarca ve devletlerce, e-ticaretin vergilendirilmesini sağlamak amacıyla çalışmalara başlanmış, bir takım temel prensipler kabul edilmiş ve örnek projeler uygulamaya konulmuştur (Coşkun, 2005, ss. 153-154).

12.ELEKTRONİK TİCARETTE GÜVENLİK

Tüketiciler açısından güvenlik kaygısı e-ticarette sürecinde çözümlenmesi gereken önemli bir sorundur. Eğer internet kullanıcıları iletişim bilgilerinin ve verilerinin kötünü niyetli veya yetkisiz kişilerce kullanılabilceğini ya da değıştirilebileceğine yönelik bir kanaate sahip olurlar ise, muhtemelen interneti ticari amaçlarla kullanmaktan uzak duracaklardır (Öz, 2001, s. 14). Elektronik ortamdaki güvenlik e-ticaret hacmini önemli ölçüde etkileyen bir durumdur. Özellikle bilgi güvenliği, tüketicilerin internet ortamındaki alışverişinde çok önemlidir. E-ticaret açısından güvenliğin bu derece önemli olması nedeniyle bir takım önlem ve düzenlemelerin yapılması büyük önem arz etmektedir.

Bu nedenle bir e-ticaret sitesinde yapılan işlemleri güvenli hale getirmek için çeşitli protokol (iletişim kuralı) türleri kullanılır ve bu farklı protokoller, farklı şekillerde güvenli işlemlerin yapılabilmesine olanak sağlar (Öz, 2001, s. 15). Elektronik ortamdaki açık ağlarda yapılan ticari alışverişlerde iki güvenlik yöntemi uygulanabilir. Bunlar SSL (Secure Sockets Layer) ve

SET (Secure Electronic Transaction) güvenlik protokolleridir. Bunların dışında dijital sertifika, dijital imza, açık ve gizli anahtar uygulamalarına da başvurulabilir. Bu arada burada yer alan anahtar kavramını, elektronik ortamda güvenliği sağlamak amacıyla bir bilgi ya da unsuru şifrelemek veya deşifre etmek için yararlanılan sayısal karakterler dizisi şeklinde ifade mümkündür. Burada şifrelemek için açık anahtar, deşifre etmek için ise gizli anahtar kullanılır (Gökgül, 2014, s. 66). Hem işletmeler hem de kullanıcılar kendilerine ait bilgilere başkalarının erişmesini ve kullanmasını istemez.

Ayrıca e-ticaret işlemlerinin güvenliğini artırmak amacıyla ve ağırlıklı olarak da finansal konularda 3D Güvenlik Sistem (**3D Secure**) kullanıldığını söylemek mümkündür. 3D Güvenlik sistemi e-ticaret işlemlerinin güvenliğinin artırılması amacıyla Visa ve Master Card tarafından geliştirilmiş bir sistemdir ve ağırlıklı olarak bankalar tarafından kullanılır. Bu noktada elektronik imzanın biyometrik fotoğraf, parmak izi, göz merceği veya ses özelliği gibi değişik teknolojiler kullanılarak

hazırlanmasına karşın e-ticarette genellikle sayısal imzanın kabul gördüğünü söylemek mümkündür.

Bilgi güvenliğinin sağlanabilmesi için üzerinde durulan teknik önlemlerin yanı sıra, yönetsel ve yasal önlemlerin (kurallar, cezalar, yaptırımlar vb), standartların (ISO 27001,Ortak Kriterler vb.) ve insan unsurunun da göz önüne alınması gerekir. Bilgi güvenliğinin sağlanabilmesi için bilgi sistemlerinin, gizlilik, bütünlük ve erişilebilirlik gibi temel güvenlik bileşenlerine sahip olması büyük bir önem arz eder. Bunun yanında bu üç temel bileşene, kimlik tespiti, güvenilirlik ve inkâr edememe gibi alt bileşenleri de eklenebilir (Tekerek, 2008, ss. 132-133). Güvenli bir e-ticaret uygulamasının gerçekleştirilebilmesi amacıyla gerekli altyapının kurulması gereklilik arz etmektedir. Uygulamada tüketicilere güvenli uygulamayı sağlayan sitelerin e-ticaret ve alışveriş açısından daha çok tercih edildiği görülmektedir.

Genellikle çoğu alışveriş sitesi dünyanın en büyük sertifika ve güvenlik otoritesi Verisign veya Globalsign sertifikalarını almıştır. Ticari faaliyetlerde SSL veya EV

SSL sertifikaları da kullanılmaktadır. EV (Extended Validation) genişletilmiş onaylama anlamına gelmektedir. E-ticaretin yoğun bir şekilde yapıldığı pek çok ülkede ticari faaliyette bulunan alışveriş sitelerinin neredeyse tamamı 128 bitlik Rapid SSL güvenlik sertifikasını kullanmaktadır. SSL güvenlik alanında gönderilen bilgiler, çok sıradan görünen, fakat gerçekte çözülmesi imkânsız olan bir kodlama ile şifrelenir. Bu sistemde, yapılan şifreleme işlemiyle sanal ortamdaki bilgilerin başkaları tarafından ele geçirilmesi imkânsız hale getirilir ve şifrelenen bu bilgi, sadece şifreyi bilen diğer uçtaki ağ sunucusu tarafından çözülüp anlamlı bir bilgi haline getirilerek kullanılabilir (Gökgül, 2014, s. 68). Bu tür uygulamalarda kullanıcıların bilgilendirilmeleri ve telefona gelen onay kodları vb. uyarılara dikkat etmeleri gerekmektedir.

SONUÇ

Teknolojide meydana gelen hızlı gelişme ve değişimler, ticari faaliyetlerin yapısının değişmesine neden olmuş, bu süreçte yüz yüze gerçekleştirilen ticari faaliyetlerin yerini internet üzerinden gerçekleştirilen e-ticaret almıştır. Elektronik ticaret sayesinde küreselleşme süreci hızlanmış, ticari açıdan ülkeler arasındaki sınırlar ortadan kalkmış, pazar yapısı değişerek tüm dünya üreticiler için bir pazar yeri haline gelmiş, bu durum üretim tekniklerinin değişiklik göstermesine ve de üretim hacminin artmasına neden olmuştur. Ayrıca bu süreçte tüketiciler de ihtiyaç duydukları ürünü zahmetsizce, çeşitli alternatifleri kolaylıkla karşılaştırarak ve sınırlı bir pazara bağlı kalmaksızın diledikleri ülkeden alışveriş yapabilme imkanına kavuşmuştur. Buna karşın üretilen ürünün denenmeden satın alınmak zorunda olunması, sipariş verilen mal ile teslim edilen malın aynı kalitede olmaması, buna bağlı olarak iade masraflarının ve de yasal sorunların ortaya çıkması, son olarak da e-ticaret yapılır iken karşılaşılmaması muhtemel güvenlik sorunları ve yapılan ticaretin vergilendirilmesi ile ilgili olarak

yaşanan sorunlar ise e-ticaret sürecinde karşılaşılan olumsuzlukları oluşturmaktadır. Bu ifadelerden de anlaşılacağı üzere e-ticaretin gerek tüketicilere gerekse de üreticilere sağladığı bir takım avantajlar ve dezavantajlar bulunmaktadır.

Pek çok avantaj ve dezavantaja sahip olan e-ticaretin birtakım sosyal ve ekonomik etkileri yanında uluslararası ticaret üzerinde de önemli etkileri bulunduğunu söylemek mümkündür. Küreselleşme sürecini hızlandıran ve ticari açıdan ülkelerin karşılıklı etkileşimlerini artıran e-ticaretin karşı karşıya olduğu sorunların ortadan kaldırılarak sağlıklı bir şekilde büyüebilmesi için uluslararası boyutta bir takım yasal düzenlemelere ve çeşitli güvenlik tedbirlerinin alınmasına ihtiyaç bulunmaktadır. Günümüzde e-ticaret hacmindeki artışa paralel olarak artış gösteren güvenlik sorununa yönelik olarak alınması gereken önlemler konusunda önemli bir ilerleme sağlanmıştır. Ancak söz konusu önlemlerin daha da artırılmasında fayda vardır. Her ne kadar ticaretin gerçekleşme sürecinde bir takım önemli dezavantajlara sahip olsa da günümüzde e-ticaretin, uluslararası ticaret hacmini artmasına olanak

sağlayan, uluslararası ticareti hızlanmasına katkıda bulunan ve ülkelerin ekonomik açıdan kalkınmasında etkisi bulunan küresel bir olgu haline geldiğini söylemek mümkündür.

KAYNAKÇA

Akpınar, E. N. (2017). Türkiye'de elektronik dış ticaretin gelişimi ve istihdam ilişkisi, *Harran Maarif Dergisi*, 2(2), 18-32.

Baydaş, A. ve Yaşar, M. E. (2017). Kişilik özellikleri açısından e-ticaretten alışveriş memnuniyetinin belirlenmesine yönelik bir araştırma, *Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (10), 502 - 524

Brown, J. F. ve Golsbee A. (2002). Does the internet make markets more competitive? evidence from the life insurance industry, *The Journal of Political Economy*, 110(3), 481-507.

Bulut, Z. A., Öngören, B. ve Engin, K. (2006). Kobilerde elektronik ticaretin kullanımı; İstanbul örneği, *Doğuş Üniversitesi Dergisi*, 7(2), 150-161.

Büyükyıldırım, Ü. (2014). Yeni Başlayanlar için E-ticaret (E-Ticaret Girişimciliği İçin Temel Başvuru Kılavuzu), Longplay Dijital Ajans Hizmetleri.

Canpolat, Ö. (2001). *E-ticaret ve Türkiye'deki Gelişmeler*, Ankara: Tüketicinin ve Rekabetin Korunması Genel Müdürlüğü Yayını, Yayın No: 89

Civelek, M. E. ve Sözer, E. G. (2003), *İnternet Ticareti: Yeni Ekososyal Sistem ve Ticaret Noktaları*, İstanbul: Beta Yayınları.

Coşkun, N. (2005), “Elektronik ticarete vergilendirme sorunları ve uluslararası düzeyde çözüm arayışlarının Türkiye açısından değerlendirilmesi”, *Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 14(1), 153-170.

Çatalbaş, Ö. (2002). Elektronik ticaretin ekonomik ve sosyal etkileri, Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi, İstanbul.

Çetin, G. (2010). Bilişim teknolojilerindeki gelişmelerin vergilemede kayıt düzeni ve denetim uygulamalarına etkisi, *Ekonomi Bilimleri Dergisi*, 2(1), 79-86.

Doğanlar, T. (2016). Türkiye’de elektronik ticaret pazarı ve pazarın gelişimi, İstanbul Ticaret Üniversitesi, Dış Ticaret Enstitüsü Working Paper Series Tartışma Metinleri WPS NO:14, 1-14 İstanbul.

Elibol, H. ve Kesici, B. (2004). Çağdaş işletmecilik açısından elektronik ticaret. *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 11, 303-329

Ene, S. (2002), Elektronik ticarete tüketicinin korunması ve bir uygu-lama, İstanbul: Pusula Yayınları.

Garicano, L. ve Kaplan S. N. (2001), The effect of business to bussiness e-commerce on transaction costs, *The Journal Of Industrial Economics*, 49(4), 463-485.

Gedikli A. 2011. Çok uluslu şirketler ve doğrudan yabancı yatırımların gelişmekte olan ülkelerin kalkınması üzerine etkileri, *Girişimcilik ve Kalkınma Dergisi* 6(1), 96-146.

Goel, R. (2007). *E-commerce*, India: New Age International Publishers.

Gottschalk, P. (2006). *E-Business Strategy, Sourcing and Governance*, Hershey, PA, USA: Idea Group Publishing.

Gökgül, M. (2014).Türkiye’de elektronik ticaret ve işletmelere, tüketicilere sağladığı avantajlar, dezavantajlar. Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Kültür Üniversitesi, İstanbul.

Halis Büşra, 2012, “Tüketimin değişen yüzü: Elektronik ticaret uygulamaları ve sosyal paylaşım ağlarının rolü”,

Tarih Kültür ve Sanat Araştırmaları Dergisi, 1(4), 149-160.

İnce, M. (1999). *Elektronik Ticaret: Gelişme Yolundaki Ülkeler İçin İmkanlar ve Politikalar*. Ankara: DPT Yayını.

İşler, B. D. (2008). Rekabetçi avantaj yaratma çerçevesinde KOBİ'lerde e-ticaret ve e-ticaretin stratejik kullanımı, *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 13(3), 277-291.

Jarvenpaa, S.L. Tractinsky, N ve Vitale M. (2000). Consumer Trust in an İnternet Store , *Information Technology and Management* (1), 45-77.

Karabıyık, A. (2008). Alternatif ödeme aracı olarak: Elektronik çek sistemi (E-Çek) – 1, *Muhasebe ve Finansman Dergisi*, (38), 80-94.

Karahan, K. (2002), Yeni ekonomi ve pazarlama anlayışı ilişkisi, *Pazarlama Dünyası*, 16 (5), ss. 4-7

Kartal, C. (2002). *İnternet Ortamında Pazarlama: Elektronik Ticarete İlk Adım*, Ankara: Gazi Kitapevi.

Keser A, (2000). Rekabetin Değişen Yüzü : Elektronik Ticaret, *İş, Güç – Endüstri ve İnsan Kaynakları Dergisi*, 2(1),

Kıvılcım, F. (2013). Küreselleşme kavramı ve küreselleşme sürecinin gelişmekte olan ülke Türkiye açısından değerlendirilmesi, *Sosyal Ve Beşeri Bilimler Dergisi*, 5(1), 219-230.

Kızılyalçın, A. ve Gürdin B. (2017). Meslek Yüksekokulu öğrencilerinin bakış açısıyla e-ticaret ve güvenilirliği: Kuyucak MYO örneği, *Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 9(21), 175-190.

Koçak, O. (2005). Elektronik ticaret ve istihdama etkisi, *Sosyal Siyaset Konferansları Dergisi*, (50), 455 – 478.

Konuk, F. A. ve Yıldırım, E. (2012), Sanal kart bilinirliği üzerine bir araştırma: Sakarya İlinde Bir Uygulama, 11 Ulusal İşletmecilik Kongresi Bildiri Kitabı İçinde, (ss. 85-87). Konya.

Korkmaz, N. (2004). *Sorularla E-Ticaret, E-is*, İstanbul: İstanbul Ticaret Odası Yayını, Yayın No:2004-27.

Korkmaz, S. ve Gövdeli, Y. E. (2004). Türk bankacılığında alternatif dağıtım kanalları ve ürünleri ile bunların gelişiminde ve pazarlanmasında eğitimin önemi. *Gazi Üniversitesi, Endüstriyel Sanatlar Eğitim Fakültesi Dergisi*, (15), 1-12.

- Marangoz, M. (2011). Girişimciler için sınırsız ticaret: E-ticaret, *Girişimcilik ve Kalkınma Dergisi*, 6(1), 181-201.
- Organ, İ. ve avdar, F. (2012). Elektronik ticaretin vergilendirilmesinde uluslararası alanda yaşanan sorunlar, *İnternet Uygulamaları ve Yönetimi Dergisi*, 3(1), 63-84.
- Ölçer, F. ve Özyılmaz A. (2007). Elektronik ticaret ve sanal organizasyonlarda uygulanması, *Süleyman Demirel Üniversitesi İİBF Dergisi*, 12(2), 67-94.
- Öz, O. (2001). *İşletmeler Arası E-Ticaret Geliştirmek*, Ankara: Arkadaş Yayınları.
- Öztürk N. ve Koç A. (2006). Elektronik para, diğer para türleriyle karşılaştırılması ve olası etkileri, *Sosyal Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 6(11), 207-243
- Parlak, B. (2003). Küreselleşme sürecinde modern ulus-devlet ve kamu yönetimi, *ağdaş Kamu Yönetimi I içinde*, Ankara: Nobel Yayın Dağıtım, 347-391.
- Pırnar, İ. (2005). Turizm endüstrisinde e-ticaret, *Ekonomik ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, (1), 28-55.
- Sarıkaya M., Erdoğan M. ve Kara F. Z. (2010). İnternet ekonomisi ve kurumsal sürdürülebilirlik, *Eskişehir Osman Gazi Üniversitesi İİBF Dergisi*, 5(2), 31-50.

Schulze, C. ve Baumgartner, J.(2000) , *Don't panic! do e-commerce: a beginner's guide to european law affecting e-commerce*, European Commission's Electronic Commerce Team.

http://europa.eu.int/lSPO/ecommerce/books/dont_panic.pdf (Erişim: 16.07.2018)

Seyidoğlu, H. (2003). *Uluslararası İktisat Teori Politika Ve Uygulama*, İstanbul: Güzem Can Yayınları.

Tekerek, M. (2008). Bilgi Güvenliği Yönetimi, *Kahramanmaraş Sütçüimam Üniversitesi Doğa Bilimleri Dergisi*, 11(1), 132-137.

Thompson, S. ve Teo, H. (2002). Attitudes Toward Online Shopping And The İnternet, *Behaviour Information Techonology* 21(4), 259-271.

Yahyagil, M. (2001), *KOBİ'lerde Bilgisayar Teknolojileri Uygulamaları*, İstanbul: İstanbul Ticaret Odası Yayını, Yayın No: 2001-26.

Yeşil, A. (2008). *E-ticaret internet ortamında ticaret*, İstanbul: Kum Saati Yay.

Yükçü, S. ve Gönen, S. (2009). Türkiye'de elektronik ticaretin muhasebeleştirilmesine ilişkin uygulama

önerileri, *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 23(2), 1-13

8.BÖLÜM
TÜRKİYE' DEKİ BORSA YATIRIM
FONLARININ PERFORMANS
ÖLÇÜM YÖNTEMLERİ İLE
DEĞERLENDİRİLMESİ

FERİT KARAHAN¹

---

¹Dr. Öğr. Üyesi Dumlupınar Üniversitesi İİBF Uluslararası Ticaret ve Finansman Bölümü

I. GİRİŞ

Borsa yatırım fonu, borsa yatırım fonu esaslar tebliğinde “katılma belgeleri borsa pazarlarında işlem gören, fonun oluşturulma sürecine doğrudan katılan yetkilendirilmiş katılımcıların fon portföyünün kompozisyonunu yansıtacak şekilde, portföyde yer alan menkul kıymet ve nakdi bir araya getirerek karşılığında fon katılma belgesi alabildiği ya da söz konusu kurumların en az asgari işlem birimine tekabül eden fon katılma belgelerini saklamacı kuruluşa iade edip karşılığında fonun içindeki menkul kıymetlerin payına düşen kısmını alabildiği, riskin dağıtılması ilkesi ve inancılı mülkiyet esaslarına göre portföy işletmek amacıyla kurulan malvarlığıdır” şeklinde tanımlanmıştır. Gelişmiş ülkelerin sermaye piyasalarında alternatif bir yatırım aracı olarak ortaya çıkan borsa yatırım fonları, özellikle 2000 yılından itibaren tüm dünyada hızla yaygınlaşmaya başlayan bir fon türüdür. Ülkemizde ise ilk olarak 2005 yılında faaliyet göstermeye başlayan borsa yatırım fonları, yatırımcılar için önemi gitgide artan bir alternatif olmuştur. 2005 yılından bugüne

gelindiğinde 9 adet borsa yatırım fonunun faaliyet gösterdiği ve bu sayının gün geçtikçe artacağı da beklenmektedir. En basit anlamıyla borsa yatırım fonları menkul kıymetler borsalarında aynen bir hisse senedi gibi alınıp satılabilen (işlem gören) fonlardır. Borsa yatırım fonları yatırım fonu, yatırım ortaklığı ve bir hisse senedinin özelliklerinin bir araya gelmesi şeklinde de düşünülebilir. Bu özelliklerinden dolayı, doğdukları yer olan A.B.D. piyasalarında özellikle vergi ve yönetim masrafları açısından belli avantajları ancak aynı zamanda da komisyonlar açısından da bazı dezavantajları bulunmaktadır.

Borsa yatırım fonları her ne kadar açık uçlu yatırım fonları olarak kurulmuş olsalar da, onlardan farklı olarak, gün içerisinde (borsa seansları süresince) gerçek zamanlı olarak alınıp satılabilirler. Borsa yatırım fonları aynı zamanda ödünç işlemlerine ve açığa satış işlemlerine de konu olabilirler veya kredili olarak da satın alınabilirler. Kısacası hisse senedi borsalarında yapılabilen her işlem borsa yatırım fonları ile de aynen yapılabilir.

Çalışma ülkemizde işlem gören borsa yatırım fonlarının performanslarını değerlendirmek amacıyla gerçekleştirilmiştir. Bu çalışmada ülkemizde 17 Ocak 2009 tarihi itibarıyla İMKB bünyesinde işlem gören 9 adet borsa yatırım fonundan 7 sinin 01 Ocak 2008 ve 14 Ocak 2009 tarihleri arasında günlük fiyat hareketlerini Sharpe oranı, Treynor performans ölçütü, M^2 performans ölçütü ve Jensen alfası ile İMKB 100 endeksi kapsamında bir değerlendirilmesi yapılmıştır. Bu değerlendirmelere referans olabilecek diğer ölçütler olarak her bir portföyün dönemsel getirileri, standart sapma ve beta değerleri kullanılarak bu portföylerin veya endekslerin performansları değerlendirilmeye çalışılmıştır.

Bu makalede öncelikle borsa yatırım fonlarının ilgili çalışmalar üzerine literatür taraması yapılarak; çalışma için kullanılan portföy performans ölçütleri hakkında teorik bilgiler verilmiş, çalışmanın devamında veri ve yöntem anlatılmıştır. Dördüncü bölümde ampirik sonuçlar sunularak son bölümde çalışmanın sonuçları özetlenmiş ve değerlendirilmiştir.

II. LİTERATÜR İNCELEMESİ

Borsa yatırım fonlarının 1990'lı yıllarda ilgi görmesi nedeni ile çalışmalar genel anlamda bu fonların ilk işlem görmeye başladığı ülkelerde 2000 yılı sonrasında yapılmıştır. Ülkemizde borsa yatırım fonlarının 2005 yılında işlem görmeye başlamasından dolayı konuyla ilgili çalışma çok fazla yer almamaktadır.

Rasmussen (2002) uzun dönemli yatırım amacıyla endeks yatırım fonları ve borsa yatırım fonlarının performanslarını maliyet ve fayda açısından karşılaştırmıştır. Bu karşılaştırmaları masraflar, kar dağıtımı, aktif yönetim şekli, sermaye kazanç dağılımı ve işlem maliyeti yönlerinden ele almıştır. Araştırma sonucu olarak borsa yatırım fonlarının bu çerçevede daha etkin bir yatırım aracı olduğunu ortaya koymuştur.

Kuo ve Mateus (2006) çalışmalarında S&P 500 endeksi ile 20 iShares MSCI borsa yatırım fonunun 2001–2006 yılları arasında, performans ve istikrarını sharpe, treynor ve sortino oranlarını kullanarak araştırmıştır. Çalışmalarında borsa yatırım fonlarının

performansının endeks performanslarından daha olumlu olduğu sonucuna varmıştır. Diğer bir sonuç olarak borsa yatırım fonlarının getirilerinin istikrarlı olduğunu gözlemlemiştir.

Harper, Madura ve Schnusenberđ (2004) alışmalarında kapalı uçlu yatırım fonları ile borsa yatırım fonlarının risk ve getiri performanslarını 1996-2001 yılları aralığında incelemiştir. Ortalama getiri ve Sharpe değerlerinin borsa yatırım fonlarının kapalı uçlu yatırım fonlarına daha yüksek olduğunu çalışmasında ortaya koymuşlardır. Bunun yanı sıra ulaştıkları bir diğer sonuç kapalı uçlu yatırım fonlarının alfa değerlerinin negatif olduğudur. Borsa yatırım fonlarının uluslararası çeşitlendirme ile daha yüksek getiri sunduğu diğer bir sonuç olarak bulunmuştur.

Rompotis (2003) alışmasında 2001–2002 zaman periyodunda borsa yatırım fonları ile endeks fon performanslarını ortalama getiri ve ortalama risk seviyeleri açısından endeksin getirileri ile karşılaştırmış. Endeksi takip etme durumlarını ortalama getiri ve masraf

oranları açısından bir karşılaştırma yapmış borsa yatırım fonlarının endeksi daha sıkı bir korelasyonla takip ettiğini fakat endeks fonların takip kabiliyetinin daha kısa sürdüğünü vurgulamıştır.

Alexander ve Barbosa (2008) çalışmalarında Amerikada işlem gören 4 büyük borsa yatırım fonunun hedging performanslarını ve minimum varyans hedge oranlarını incelemiştir. Sonuç olarak etkin hedging performansının negatif çarpıklık ve aşırı basık değerli borsa yatırım fonu portföylerinden kaçınarak oluşturulduğunu ortaya koymuştur.

Richie ve Madura (2006) çalışmalarında Amerika'da işlem gören QQQ borsa yatırım fonunun içerdiği hisse senetlerinin fonun likiditesine ve risk durumuna etkisini incelemiştir. Bu anlamda yapılan çalışmada içerdiği hisse senetlerindeki risk ve likidite durumundaki herhangi bir değişikliğin fonun risk ve likidite durumunu da aynı yönde etkilediği sonucuna varmıştır.

Elton vd. (2002) S&P 500 endeksini takip eden borsa yatırım fonunun günlük işlem hacminin belirleyicilerini araştırmaktadırlar. Çalışmada günlük oynaklık ve bir gün öncesinin hatalı fiyatlama oranı olmak üzere iki belirleyici söz konusudur. Her iki belirleyen de günlük işlem hacmi ile %1 anlamlılık düzeyinde pozitif olarak ilişkilidirler. Günlük oynaklık ve bir gün öncesinin hatalı fiyatlama oranı arttıka ilgili borsa yatırım fonunun günlük işlem hacmi de artmaktadır. Bu iki belirleyen günlük işlem hacminin %52'sini açıklamaktadır.

Yıldız (2005) alışmasında A tipi yatırım fonlarının performanslarını İMKB ve kurumsal yöneticiler derneği tarafından ortaya konan fon endeksi bazında değerlendirmiştir. Değerlendirmede portföy performans değerlendirme ölçütlerini kullanan Yıldız, İMKB endeksi bazında fonların performanslarının düşük çıktığı fon endeks bazında ise fonların performanslarının göreli olarak daha yüksek olduğunu gözlemlemiştir. Fon performanslarının sürekliliğine ilişkin değerlendirmede

ise gelecek performansın geçmiş performansın bir yansıması olacağı yönünde sonuçlara ulaşmıştır.

Doğanay (2002) çalışmasında hisse senedi yatırım fonlarının derecelendirilmesinde kullanılabilecek birçok kriterli karar verme yaklaşımı olan ideal noktalarla çok boyutlu ağırlıklandırma yöntemi ile 36 aylık verisi olan 8 hisse senedi yatırım fonunu derecelendirmiştir. Bu çalışmada Doğanay performans ölçütlerinden jensen alfası, sharpe oranı ve sortino oranını ve treynor oranını kullanarak 8 hisse senedi fonunu değerlendirmiştir.

Kayalı (2007) çalışmasında borsa yatırım fonlarında hatalı fiyatlama ve arbitraj fırsatlarını dow jones İstanbul 20 borsa yatırım fonu çerçevesinde değerlendirmiş, analiz sonucunda hatalı fiyatlama değerinin ve oranının istatistiksel olarak anlamlı olmasına rağmen frekans değerleri çerçevesinde önemli olmayabileceği vurgulamıştır. Dow Jones İstanbul 20 borsa yatırım fonunun piyasasının takip ettiği endeksteki yüksek ve düşük oynaklığı ayırt edemediğini belirtmiştir.

III. KULLANILAN YÖNTEMLER

Portföy performansının ölçümü konusunda genel kabul görmüş yaklaşımlardan çalışma kapsamında değişkenliğin ödülü olarak bilinen Sharpe oranı, oynaklığın ödülü olarak bilinen Treynor performans ölçütü, M^2 performans ölçütü ve Jensen alfası kullanılmıştır.

(1) Sharpe Oranı

Sharpe, fonların gösterdikleri farklı performansları ortaya koyabilmek için, artık getiriyle bu getiriye elde edebilmek için katlanılan ve standart sapmayla ölçülen riskin karşılaştırılmasına dayanan bir ölçüt geliştirmiştir. (Yıldız, 2005:188) Sharpe oranı Birim risk başına portföyün sağladığı artık getiriye gösteren Sharpe oranında artık getiri ifadesi risksiz getiri ile portföy getirisi arasındaki farktır. (Sharpe, 1994:49) Bu ölçüte ilişkin oran aşağıdaki gibidir. Sharpe oranının yüksek çıkması incelenen portföyün performansı hakkında istenen durumdur.

$$\text{Sharpe Oranı} = \frac{\overline{R_p} - \overline{R_f}}{\sigma_p}$$

(2) Treynor Oranı

J. Treynor tarafından geliştirilen ve oynaklığın ödülü olarak da bilinen Treynor Ölçütünün arkasındaki prensip, Sharpe oranındaki toplam riskin yanı sıra sistematik olmayan riski elimine edebilme özelliğidir. Bu anlamda treynor oranında her bir portföyün betası performans ölçütü olarak kullanılır. Treynor oranı aşağıdaki gibi ifade edilebilmektedir. Treynor oranı ne kadar yüksekse portföyde o derece olumlu performans sergilemiştir.

$$\text{Treynor Oranı} = \frac{\overline{R_p} - \overline{R_f}}{\beta_p}$$

(3) M² Performans Ölçütü

F. Modigliani ve L. Modigliani (1997) tarafından geliştirilen M² Performans Ölçütünde ise Sharpe Oranında olduğu gibi risk ölçütü olarak toplam risk veya

standart sapma kullanılmaktadır. Sharpe oranından farklı olarak M^2 ölçütünde değerlendirmeye risksiz getiri ilave edilerek elde edilen düzeltilmiş getiri piyasa ile karşılaştırılmaktadır. M^2 performansın ölçütünün formüle edilmiş şekli aşağıdaki gibidir. Formülde σ_m ifadesi piyasa portföyünün standart sağmasını ifade etmektedir.

$$M^2 \text{ Performans Ölçütü} = R_f + \frac{\overline{R_p} - \overline{R_f}}{\sigma_p} x \sigma_m$$

(4) Jensen Alfası

Michael C. Jensen'in 1968'de yaptığı çalışması ile finans literatürüne "Jensen'in Alfa"sı olarak giren ölçüt, yatırım fonlarının değerlemesinde kullanılan diğer bir yöntemdir. Jensen ölçütü, portföyün performansını tek bir değerle, "Finansal Varlık Pazar Doğrusu"ndan sapma derecesiyle ölçmüştür. Portföyün gerçekleşen getirisi ile elde edilmesi beklenen getiri arasındaki farktır ve " α " olarak adlandırılmaktadır. Jensen ölçütü, aşağıdaki şekilde ifade edilebilir. Jensen indeksi fon yöneticisinin fonun riske göre düzeltilmiş beklenen

getirisinden daha yüksek bir getiri elde etme kabiliyetini ölçer. (Jensen, 1968) Jensenin alfa ölçütü aşağıdaki gibidir. Alfa değerinin yüksek çıkması portföy performansı açısından istenen durum olarak görülebilir.

$$\text{Jensen } \alpha = R_p - [R_f + \beta(R_m - R_f)]$$

IV. VERİ SETİ

Bu çalışmada veri olarak borsa yatırım fonlarının kapanış fiyatları 17 Ocak 2009 tarihi itibariyle İMKB fon pazarında işlem gören 9 adet borsa yatırım fonundan 7 sinin günlük kapanış fiyatları kullanılmıştır. Veri seti 1 Ocak 2008 tarihi ile 14 Ocak 2009 tarihine kadar olan zaman süresini kapsamaktadır. Bu iki tarih arasında 260 işlem günü bulunmaktadır. Anlaşıldığı gibi veri setinde 260 güne ait kapanış fiyatları bulunmaktadır. Veriler SPK'nın web sitesinin menkul kıymet yatırım fonlarının günlük istatistikleri kısmından derlenmiştir. (<http://www.spk.gov.tr/apps/MutualFundsPortfolioValue/s/FundsInfos.aspx?ctype=T>)

Portföy performans ölçütleri ile analizlerin yapılabilmesi için karşılaştırmada kullanılacak ve piyasa risk getirilerini temsil eden gösterge bir portföyün belirlenmesi adına İMKB 100 verileri borsa endeksi olarak belirlenmiştir. İMKB 100 endeksine ait veriler ise TCMB'nin web sitesinden derlenmiştir. (<http://www.tcmb.gov.tr>) Değerlendirmenin yapılabilmesi için bir diğer faktör ise risksiz getiri olarak değerlendirilecek bir oranın belirlenmesidir. Bu anlamda ilgili döneme ait 3 ve 6 aylık hazine bonolarının getirisi ve 21 aylık tahvil getirilerinin ağırlıklı ortalaması olarak alınmış, yıl bazında her ayın oranları da yine aritmetik ortalama değeri ile ifade edilerek uygulanmıştır. Çalışmada bu oran hazine ve dış ticaret müsteşarlığının internet sayfasından elde edilmiştir. (<http://www.hazine.gov.tr>) Yıllık bileşik getiri oranları aşağıdaki formül aracılığı ile günlük getirilere dönüştürülmüştür.

$$r_{fg} = \sqrt[365]{1 + r_{fy}} - 1$$

r_{fg} = Günlük risksiz faiz oranı ifadesi

r_{fy} = Yıllık risksiz faiz oranı ifadesi

Analiz kapsamında incelenen borsa yatırım fonlarına (DJIST, SMIST, DJIMTR, GOLDİST, FTSE, NFIST ve SPTUR) ilişkin veriler her bir borsa yatırım fonunun ilgili web sitesinden alınmıştır.

V. ANALİZ SONUÇLARI

Öncelikle ülkemizde işlem gören borsa yatırım fonlarının günlük ortalama getirileri, standart sapma değerleri ve her bir fonun baz alınan endeks olan İMKB 100 e göre oluşturulan betaları analiz edilmiştir. Çalışma kapsamında incelenen borsa yatırım fonlarının ve gösterge endekslerinin ortalama getiri ve risk değerleri Tablo 1’da gösterilmiştir.

<i>Fon İsmi</i>	<i>Ortalama Günlük Getiri (%)</i>	<i>Standart Sapma</i>	<i>Beta</i>
DJIMTR	-0,088	0,01159	0,11698
DJIST	-0,099	0,01257	0,38641
FTSE	0,015	0,00081	0,01400
GOLDİST	0,033	0,00576	-0,08048
NFİST	-0,099	0,01005	0,34723
SMİST	-0,174	0,01403	0,47849
SPTUR	-0,111	0,01241	0,44765
İMKB 100 Endeksi	-0,028	0,00264	1,00000
Risksiz Getiri	0,8216		

Tablo 1: Türkiye’ deki borsa yatırım fonları ve İMKB 100 ün günlük getirileri, standart sapma ve beta değerleri tablosu

Tablodan da görüldüğü üzere ele alınan dönemde FTSE ve GOLDİST borsa yatırım fonları haricindeki borsa yatırım fonlarının getiri değerleri negatif olarak oluşmuştur. Bunun nedeni olarak FTSE nin içeriğinin DİBS lerden oluşması ve GOLDİST in içeriğinin de altın

fiyatlarından oluşması olarak belirtilebilir. Diğer yatırım fonlarının içeriğinde hisse senetleri bulunması İMKB ile aynı yönde hareket etmelerine yol açmış, negatif getiri oluşmuştur. Riskliliğine göre değerlendirildiğinde ise SMİST en yüksek standart sapma değerine sahiptir ve en riskli yatırım fonu olarak göze çarpmaktadır. SMIST yatırım fonunu risk açısından DJIST, SPTUR ve DJIMTR takip etmektedir. En düşük risk düzeyi ise yine FTSE ve GOLDİST te görülmektedir. Beta açısından ise SMIST en yüksek değere ulaşmış, SPTUR ve DJIST onu izlemiştir. GOLDİST borsa yatırım fonu içeriğinden dolayı İMKB 100 endeksinden ters yönde bir hareket izlemiştir.

	Sharpe Oranı	Treynor Oranı	Jensen Alfasi	M ² oranı
DJIMTR	-0,78483	-0,07779	0,00722	0,00614
DJIST	-0,73227	-0,02382	0,00493	0,00628
FTSE	-9,90748	-0,57646	0,00810	-0,01798
GOLDİST	-1,36859	0,09802	0,00890	0,00460
NFİST	-0,91577	-0,02650	0,00526	0,00579
SMİST	-0,71009	-0,02082	0,00415	0,00634
SPTUR	-0,75133	-0,02083	0,00441	0,00623
İMKB	-3,21394	-0,00850		-0,00028

Tablo 2: Türkiye’deki borsa yatırım fonları ve İMKB 100 ün performans değerlendirme ölçütlerine göre hesaplanan değerleri

Tablo 2 de her bir borsa yatırım fonunun performans değerlendirme ölçütlerine göre oluşan değerleri görülmektedir. Bu değerlere göre Sharpe oranı dikkate alındığında en düşük performansın FTSE ve GOLDİST için olduğu görülmektedir. Öte yandan en olumlu performans gösteren borsa yatırım fonları ise SMIST ve DJIST olduğu söylenilebilir. Aynı dönemde İMKB 100 endeksinin olumlu bir yatırım tercihi olmadığı görülmektedir. Genel anlamda bakıldığında Sharpe oranları GOLDİST ve FTSE dışındaki borsa yatırım fonlarının birbirine çok yakın olduğu görülmektedir. Bu iki borsa yatırım fonu haricinde kalanlar İMKB endeksine göre daha olumlu performans sergilemişlerdir.

Borsa yatırım fonlarının betaları dikkate alınarak oluşturulan Treynor performans ölçütünde ise en olumlu performansın GOLDİST için olduğu görülmektedir. Sharpe oranıyla karşılaştırıldığında GOLDİST için zıt bir

durum ortaya çıkmaktadır. Bunun nedeni olarak fonun içeriği söylenilebilir. İçeriğinin altın endeksinden oluşmasından dolayı ilgili dönemde ki altın fiyatlarının yükselişinden etkilendiği söylenilebilir. Öte yandan treynor ölçütü açısından en düşük performans FTSE için olduğu görülmektedir. İçerik olarak hisse senedi içeren portföylerden en yüksek performansı ise SMIST göstermiştir. Genel olarak hisse senedi içeriğine sahip olan portföylerin performansları yine birbirine yakın değerlerde çıkmıştır.

Borsa yatırım fonlarının performanslarının Jensen alfasına göre değerlendirildiğinde en iyi performansların GOLDİST ve FTSE için olduğu görülmektedir. İçeriği hisse senedi olan portföylerin alfalarının da birbirine yakın olduğu görülmekle beraber en iyi performansın DJIMTR tarafından gerçekleştirildiği görülmektedir. En düşük alfa ise SMIST için oluşmuştur.

Son olarak M^2 oranlarına bakıldığında İMKB ve FTSE nin negatif değerlerde olduğu görülmektedir. En iyi performans ise SMIST tarafından gerçekleştirilmiştir.

M² ye göre bir sıralama yapıldığında sharpe oranı ile ortaya çıkan sonuçlarla aynı sıralamanın oluştuğu görülmektedir. FTSE haricindeki borsa yatırım fonlarının performansları birbirine yakın değerlerde oluşmuştur.

VI. SONUÇ VE DEĞERLENDİRME

Bu çalışmada İMKB de işlem gören 7 adet borsa yatırım fonunun performans değerlendirme ölçütleri ile 01.01.2008 ile 01.14.2009 tarihleri arasında gösterdikleri performans ortaya değerlendirilmiştir. Değerlendirme sonucunda FTSE ve GOLDİST borsa yatırım fonlarının performanslarının diğer borsa yatırım fonlarına göre daha yüksek getiri sağladığı söylenilebilir. Bu değerlendirmelerde dikkate alınması gereken nokta borsa yatırım fonların içeriği ile ilgilidir. Araştırmada kullanılan borsa yatırım fonlarından FTSE nin ve GOLDİST in içeriğinde hisse senedi bulunmamaktadır. FTSE devlet iç borçlanma senetlerinden oluşmaktayken GOLDİST ise altın endeksinden oluşmaktadır. Bu yüzden ilgili dönemde diğer yatırım fonlarına göre performansları farklılık göstermiştir. Analizin yapıldığı

dönemde boğa yönelimli bir piyasa bulunmasından dolayı FTSE ve GOLDİST, İMKB ve diğer borsa yatırım fonlarından farklı yönde hareket etmişlerdir diğer borsa yatırım fonları ise İMKB ile aynı yönde hareket etmişlerdir. Bu çalışmada elde edilen diğer bir sonuç ise hisse senedi portföylerinden oluşan borsa yatırım fonlarının İMKB endeksi ile birbirlerine yakın sonuçlar vermesidir. Yani piyasa endeksi ile aynı yönde yakın değerlerle hareket etmeleridir.

KAYNAKÇA

ALEXANDER C, BARBOSA A, “Hedging Index Exchange Traded Funds”, *Journal of Banking & Finance*, Vol: 32, 2008

DOĞANAY Mete M., “Hisse Senedi Fonlarının Çok Kriterli Karar Yaklaşımı ile Derecelendirilmesi”, *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, s:57-3, 2002, Ankara

ELTON, E.J., GRUBER M.J., COMER G., LI K., “Spiders: Where are the Bugs”, *Journal of Business*, Vol: 75 (3), 2002

HARPER T. Joel, MADURA Jeff, SCHNUSENBERG Oliver, “Performance Comparison Between Exchange Traded Funds and Closed-End Funds”, *Journal of International Financial Markets, Institutions & Money*, Vol:30, No:5, 2005

JENSEN M., “Performance of Mutual Funds in the Period 1945-1964”, *Journal of Finance*, Vol:23, 1968

KAYALI M. Mesut, “Borsa Yatırım Fonlarında Hatalı Fiyatlandırma Ve Arbitraj Fırsatları: Dow Jones İstanbul 20 Örneği”, *11. Ulusal Finans Sempozyumu*, 17–20 Ekim 2007, Zonguldak

KUO Tzu-Wei, MATEUS Cesario, “The Performance and Persistence of Exchange-Traded Funds: Evidence for iShares MSCI country-specific ETFs” , *FMA European Conference, 2007*, Barcelona

NIVINE Richie, MADURA Jeff, “Impact of the QQQ on Liquidity and Risk of the Underlying Stocks”, *The Quarterly Review of Economics and Finance*, Vol: 47, 2007

ÖZDEMİR Eray, “Borsa Yatırım Fonları Ve Borsa Yatırım Fonlarının Performanslarının Ölçülmesi Üzerine Bir Uygulama”,

*Yayınlanmamış Master Tezi, Gazi Üniversitesi
SBE, Danışman Prof. Dr. Metin Kâmil
ERCAN, 2007, Ankara*

RASMUSSEN Scott, “Going Long with Baskets; A Cost-Benefit Comparison of Exchange Traded Funds and Index Mutual Funds”, *Economic Honors Tezi, Stanford Univesity, 2002, Boston*

ROMPOTIS G. Gerasimos, “An Empirical Comparing Investigation on Exchange Traded Funds and Index Funds Performance”, *University of Athens, Working Papers, 2003, Atina*

SHARPE William F., “The Sharpe Ratio”, *The Journal Of Portfolio Management, Volume 21, Fall, 1994*

YILDIZ Ayşe, “A Tipi Yatırım Fonları Performanslarının İMKB ve Fon Endeksi Bazında Değerlendirilmesi”, *Muğla*

Üniversitesi SBE Dergisi, Sayı 14, 2005,
Muğla

[http://www.spk.gov.tr/apps/MutualFundsPortfolioValues/
FundsInfos.aspx?ctype=T](http://www.spk.gov.tr/apps/MutualFundsPortfolioValues/FundsInfos.aspx?ctype=T)

<http://www.tcmb.gov.tr>

<http://www.hazine.gov.tr>

<http://www.imkb.gov.tr/>

<http://www.djist.com/>

<http://www.smist.com/>

<http://www.fbist.com.tr/>

<http://www.sp-tur.com/>

<http://www.djimtr.com/>

<http://www.gldtr.com/>

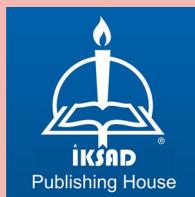
<http://www.nfist.com/>

ISBN-978-605-7510-25-9